

Станіслав Росовецький

ТРИ П'ЄСИ ПРО ШЕВЧЕНКА

Київ - 2024

УДК 821.161.2–2 Росовецький С.
ББК 84(4Укр)-6 Росовецький
Р75

ISBN 978-617-95194-5-1

Р75 Росовецький, Станіслав Казимирович

Три п'єси про Шевченка: Збірник [Київські мрії про Кобзаря 1859 року; Останнє Шевченкове колядування; Шевченко під судом]; Післямова Ганни Мережинської. Київ: ФОП Саломатін Сергій Миколайович, 2024. 392 с.

Публікація збірника драматичних творів Станіслава Росовецького (1945–2022) – письменника, літературознавця, доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреата Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» (2007, 2011) etc. приурочена до 210-ої річниці з дня народження Тараса Шевченка. Збірник містить дві вже відомі раніше читачам п'єси автора – ліричну комедію «Київські мрії про Кобзаря 1859 року» та фантазмагорію «Шевченко під судом» – і нову: «Останнє Шевченкове колядування» (побутовий гротеск).

Для всіх, хто любить Кобзаря й цікавиться його творчістю, – театролюбів, поціновувачів оригінальної думки та тонкого гумору.

В оформленні використано графіку С. К. Росовецького за мотивами Шевченкових творів до видання: Дядищева-Росовецька Ю. Б. Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2001.

На авантитулі розташовано фото С. К. Росовецького авторства С. М. Саломатіна.

ISBN 978-617-95194-5-1

УДК 821.161.2–2 Росовецький С.
ББК 84(4Укр)-6 Росовецький С.

© Росовецький С. К., текст. 2024
© Росовецький С. К., графіка. 2024
© Мережинська Г. Ю., післямова. 2024
© Саломатін С. М., фото. 2024
© ФОП «Саломатін Сергій Миколайович». 2024

Київські мрії про Кобзаря 1859 року

Лірична комедія в 3 актах

Дійові особи

Товмаченко Сергій – студент історико-філологічного факультету Університету св. Володимира. Молодий, гарний, у пошарпаному студентському мундирі та начищених чоботях. Підробляє в Аскоченського секретарем – його особистим і київської редакції часопису «Домашня бесіда».

Ольга Левицька – років 17-ти, випускниця Інституту шляхетних дівиць. Одягнена скромно, за новітньою європейською модою.

Левицький Петро – студент Київської духовної академії, брат Ольги. У характерному наряді студента-«академіка»: підрясник, «юпка», чоботи.

Галинка – кріпосна покоївка сусідів Аскоченського. У святковому українському національному костюмі. Років 18-ти.

Вержбицький Юліан – студент історико-філологічного факультету Університету св. Володимира. Молодий, худий, з неправильними рисами обличчя. У гарно пошитому студентському мундирі з білою підкладкою. На носі золоті окуляри.

М а к с и к, тобто Максим Пилипович Бурдело – офіціант Закладу штучних мінеральних вод («Мінерашок»). Років 25-ти, одягнений дешево, але з гіпертрофованою претензією на моду – стару, кінця 40-х років.

Г а л у ш н и к Гнат Костійович – заможний городянин в українському селянському костюмі, років 45-ти, невеликий на зріст, лисий, довговусий, схожий на Тараса Бульбу в цивільному; шаровари, завширшки з Чорне море, обов'язкові. У першому акті в смушковій шапці, у другому – з голою головою.

П а ш к о в с ь к а Варвара М а т в і - і в н а – худа неприваблива жінка років 45-ти хворобливої зовнішності, одягнена багато, по-європейськи.

А с к о ч е н с ь к и й Віктор Іпатійович – чоловік богатирської статури років під п'ятдесят, з круглим приємним обличчям. Одягнений ретельно, за останньою петербурзькою модою.

Л о б о д а Х в е д і р – псевдонім Феофана Гавриловича Лебединцева, тридцятирічного професора Київської духовної академії. У цивільному франтівському одязі. Симпатичний.

М о р і с – лакей В е р ж б и ц ь к о г о. Поважної зовнішності, у пишній білій перуці, білих панчохах, камзолі та каптані під XVIII століття.

О р и ш к а – покоївка Пашковської. У білому крохмальному фартушку, боса. Років 22-х.

Ф і л е р – чоловік зовнішності непомітної, одягнений в усе сіреньке.

Дія п'єси відбувається в губернському місті Києві в першій половині серпня 1859 року.

Акт перший

Байкова гора, улюблене місце недільних гулянь киян. Панорама старого Києва: вдалині – темно-червона коробка університету, ще далі за нею старовинні церкви, а навколо – справжнє море одноповерхових будиночків, оточених садами.

Галявина на плато гори, перетнута ближче до задника стежкою. Товсті стовбури старих дубів утворюють ліву і праву куліси. Товмаченко, Левицький, Вержбицький лежать на траві навколо скатертини, на ній пляшка горілки та закуска, Ольга, як вибрана господинею, сидить біля самовара, Галинка – поряд із Товмаченком. Студенти вже трохи напідпитку.

Левицький. Друзі, я ж хіба проти? Я теж визнаю тупе безглуздя нашого буття. Проте...

Ольга. Помовчи, Петю, будь ласка. Співають...

Несильний, але приємний тенор виконує десь недалеко народну пісню «Ти зійди, зійди, зіронько ти вечірня...» Молодь мовчки прислуховується. Пісня замовкає.

Левицький підіймається на ноги і, злегка погойдуючись, робить кілька кроків у бік стежки. Втупився за ліву кулісу. Ніяково кланяється, махає вітально рукою. Повертається до самовара, знову лягає.

В е р ж б и ц ь к и й. І хто це там розспівався?
Чи ти роздивився, Петре?

Л е в и ц ь к и й. Та так, трохи. Там стояла на кручі компанія, всі підтоптані такі, підстаркуваті. Вчителі з Другої гімназії. Художник Соха, старий дивак, і наш, з Академії, професор із ними, отой, Хведір Лобода. Пішли вже.

О л ь г а. Ну який же пан Лебединцев старий? Теж мені бовкнув, Петрусю.

Г а л и н к а. Авжеж, Феофан Гаврилович ще молода людина, кавалер.

О л ь г а (*пирскає*). Тож ти, Галино, виходить, оком на нього накинула? У тебе губа не з лопуцька... А хто там усе ж таки співав?

Л е в и ц ь к и й (*зосереджено заглядає до своєї порожньої склянки*). Хоч чаю б, чи що, налила, сестричко... Хто співав? Та незнайомий мужик якийсь. Із сивими вусами, приземкуватий. На голові бриль, у балахоні такому парусиновому...

О л ь г а. У парусиновій куртці? Так це ж справжній писк моди – «патрик» називається.

Л е в и ц ь к и й (*розсудливо*). Коли балахон такий пошарпаний, сестричко, то вже не «патрик».

В е р ж б и ц ь к и й. Який-небудь провінційний землемір.

Товмаченко. А чому ж не конторник?

Вержбицький. З конторником, Серже, професор не став би знатися. А землемір ось-ось стане найголовнішою постаттю.

Товмаченко *(думаючи про інше)*. І з якого б це доброго дива, дорогий Юлеку?

Вержбицький. Ти – і не здогадався, товаришу? Бо, якщо селяни будуть звільнені з землею, доведеться всю землю наново ділити. Ось землеміри й перетворяться в провінції на перших людей.

Галинка *(хреститься, тихенько)*. От спасибочки Шевченку!

Вержбицький *(кліпає очима)*. А до якої речі тут цей малоруський поет-самородок?

Товмаченко *(усміхається)*. Не соромся, Аліно Петрівно, розкажи, що знаєш.

Галинка. Та це ж така історія, що її всі й самі знають. Ну, Шевченко ще до війни не давав його царській величності проходу, все докучав: «Звільніть кріпосний народ, ваша величносте, а не то велика біда трапиться». А його величність, покійний...

Товмаченко *(швидко)*. ... Карл Іванович.

Галинка. Чого?

Товмаченко. Не називай, зроби ласку, імені... Кажі: Карл Іванович.

Г а л и н к а. А його царська величність... ну, Карл Іванович, той тільки насупиться, бувало, та пробурчить: «Пішов геть, Шевченко, не заважай нам із государинею імператрицею кофій пити». А Шевченко все докучав його царському... Карлу Івановичу, тому що сам був із кріпаків і хотів усіх селян звільнити.

Л е в и ц ь к и й. До речі, а чи всі знають, як Шевченко звільнився з кріпосної неволі?

Т о в м а ч е н к о (з доброю усмішкою). Не заважай Аліні Петрівні, бачиш, як вона розхрабрилася...

Г а л и н к а. Скажете теж, Сергунчику... Ось одного разу цар розлютився і заслав Шевченка на самий край землі. «Доставте його, – кричить, – миттю, щоб одна нога тут, а друга там!» Тоді найголовніший генерал відрядив із Шевченком найзлішого жандарма, справжнього песиголовця. Той сів поряд з ямщиком на передок – і давай ямщика батогом смугувати, а ямщик – давай коней батогом! І так у три дні доставили Шевченка на край землі. Далі тільки нечисті народи Гога і Магога, навіки заточені в печерах, а москалики на варті стоять, щоб не видряпалися з печер і не накинулися, крий Боже, на народ православний...

Із-за лівої куліси з'являється Філер. Він буквально протанцює по стежці, ніби Адріано Челентано у фільмі «Блеф» – виробляючи комічні па, що в них зображує, як підглядає, нишпорить, підкрадається, гониться, заарештовує і т. п. Перед кулісою праворуч прикладає дашком долоню до лоба, вдивляється, тікає.

Левицький. Що це було?

Вержбицький. А хіба щось було?

Галинка. Миша пробігла.

Ольга. Фі!

Левицький. А чи не випити нам, товариші та... панночки, тобто теж товариші? Під мишку, га?

Товмаченко. Скільки мені ще тебе вчити, Петре? Не питай, а наливай.

Левицький. Давно б налив, та от біда: не моя черга наливати – колеги Вержбицького.

Ольга. Мені зельтерської води. І тобі, Петю, дуже рекомендую зельтерську. Пригадай, прошу, про нашого нещасного батька!

Левицький хмуриться, відвертається від сестри.

Галинка. А мені білої, мабуть. Треба ж горло промочити, щоб не охрипнуть.

Вержбицький ніяково розливає. Студенти спершу спостерігають за кривляннями, з якими Галинка випиває свою чверть склянки,

утираючись на закінчення хусткою, потім відважно і дружно спустошують посуд. Ольга обурено відвертається.

Товмаченко і Левицький *(заївши, заспівують неголосно)*.

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Ольга *(мрійно)*. Я не думаю, що сам він такий жорстокий. Адже це тільки поезія – правда, друзі? Адже він насправді не хоче, наш ніжний прекрасний поет, щоб одні люди стали вільними, вбивши інших людей?

Вержбицький. І ось що цікаво. Навіть ви, українські дворяни, не усвідомлюєте, що можете опинитися серед тих, чия «вража зла кров». А як мені, ляху, це чути?

Левицький *(прожувавши, задумливо)*. Щось сумнів мене бере стосовно цієї кільки...

Товмаченко. Кілька як кілька...

Левицький. Олько, не бери її!

Вержбицький. Пардоньте мені, благаю, цю дурну кільку. Моріс закуплявся. Говорив, справжня регельська.

По стежині зліва направо, майже падаючи вперед, просувається Г а л у ш н и к . У правиці має кошик, з якого стирчать хвіст оселедця і палиця ковбаси, під лівою пахвою тягне бутель вишнівки. Тримається, як п'яний персонаж комічної опери «Запорожець за Дунаєм» або китчевих саморобних листівок середини ХХ ст. Зникає, непомічений та на компанію уваги не звернувши, за правою кулісою.

Г а л и н к а . А скажіть, будь ласка, пане Юліане, у вашого тата багато землі?

В е р ж б и ц ь к и й *(примружившись)*. Тобто, панно Галино, вас цікавить, чи досить у мого батька десятин?

Г а л и н к а . Так.

В е р ж б и ц ь к и й . Достатня кількість. *(Обводить рукою пригощання на скатертині.)*

Г а л и н к а сміється, наче і не було нічого. Т о в м а ч е н к о , обурений, відвертається. О л ь - г а нервово закурює цигарку, В е р ж б и ц ь к и й допомагає їй прикурити.

Л е в и ц ь к и й . Це в тобі, Юлеку, кров грає, горда польська кров. Та я ніколи не повірю, що ти свідомо хотів образити товаришів. Сьогодні ти нас пригощаєш, а завтра я наберу ще уроків, зіб'ю копійку і влаштую пікнік не гірше! Ех, давай я тебе, Юлеку, обніму. *(Обнімаються)*.

В е р ж б и ц ь к и й (вивільняється, сміється). Ну, ти й ведмідь, через тебе за малим горілого сірника не проковтнув!

Т о в м а ч е н к о (похмуро, дивлячись убік). Послухай, Вержбицький, якщо ти справді мав на увазі докорити товаришам ковтком горілки та шматком ковбаси... Поклич тоді свого лакея і забирайтеся звідси обидва – і з цією вошивою закуссю!

В е р ж б и ц ь к и й (спалахує). Та я ні сном ні духом...

На стежці біля правої куліси з'являється А с к о ч е н с ь к и й. Він у капелюсі, в крилатці, з тростиною в руці.

Т о в м а ч е н к о (здивовано). Здрастуйте, Вікторе Іпатійовичу!

А с к о ч е н с ь к и й. Добри вечір, Сергію! (Роздивляючись компанію.) І ти тут, Гальшко? Ну, ну...

Г а л и н к а. Добри вечір, Вікторе Іпатійовичу! А мене Надія Марківна відпустили з двох годин дня і до кінця вечора.

А с к о ч е н с ь к и й. Ах, молодь, молодь... І на думку не спадає витратити недільний день на старанну молитву, або хоча б на паломництво по рідних наших київських монастирях! Он як ми тут всі живемо:

іногородні паломники краще за нас із вами знають наші власні київські святині...

В е р ж б и ц ь к и й. А чому сам пан зараз не в церкві?

А с к о ч е н с ь к и й (у бік). А чому я просто не пройшов зараз повз цього нахабу? Спокійно, спокійно... (Голосно.) Я не оглядаю зараз печери на Звіринці тільки тому, молодий чоловіче, що маю потребу знайти тут, на Байковій горі, свого старого знайомця, можна сказати, приятеля давніх років.

Т о в м а ч е н к о (вже стоїть). Панове, дозвоьте представити вам... Тобто ні, пробачте, Вікторе Іпатійовичу... Колеги, перед вами мій деяким чином працедавець, славнозвісний наш український історик Віктор Іпатійович Аскоченський, автор фундаментальної «Історії Київської академії», видавець щотижневого часопису «Домашня бесіда». Я у Віктора Іпатійовича секретарем труджуся. А тепер дозвоьте представити вам, Вікторе Іпатійовичу, моїх колег-сту...

А с к о ч е н с ь к и й. Вибачте, не маю часу, дуже поспішаю... Скажіть, Сергію, чи не бачили ви тут... ну... відому персону?

Т о в м а ч е н к о. Щось не зрозумів я, Вікторе Іпатійовичу... Кого це я не бачив?

Аскоченський *(нетерпляче)*. Не впізнаю вас я сьогодні, Сергію, не впізнаю... Невже це сусідство милих панночок і юних покоївок діє на вас у такий спосіб? Тоді вам на вухо... *(Робить нетерплячий жест і шепоче на вухо Товмаченкові)*.

Товмаченко. Ось ви про кого, Вікторе Іпатієвичу ... Ні, його тут не було.

Аскоченський. Що ж, гора велика, а лужків раз, два та й край. Може, ще знайду... Вірні відомості отримав, що він тут сьогодні... До побачення, мадемуазель. *(Торкається капелюха)*. Панове! Прощавай, Гальшко. Не за смуги сьогодні добру Надію Марківну.

Галинка *(підводиться, ніяково присідає)*. Щасливої дороги, Вікторе Іпатійовичу.

Студенти навперебій прощаються, Вержбицький – французькою мовою. Аскоченський квапливо виходить ліворуч.

Ольга *(поволі)*. І справді, Сергію, ти дивно якось сьогодні поводишся. Пробач, але я ще не бачила, щоб ти перед ким-небудь отак... виструнчувався.

Товмаченко *(сідає на своє місце, дивиться в землю)*. Я і сам собі огидний, Ольго Хомівно. Але що поробиш? Я в цього реакціонера, поки він у Києві, секретарем і в

редакції його блювотного тижневика теж разом підробляю. А прожене – доведеться по уроках бігати, он як Петрові. Та й те – коли ще поталанить із ними, з уроками.

В е р ж б и ц ь к и й *(усміхається)*. Приємно спостерігати, не приховую, як інколи і в тобі, такому непохитному революціонері, відкривається щось людське.

Л е в и ц ь к и й *(швидко)*. Із цього приводу маємо випити.

О л ь г а. Мені зельтерської.

Г а л и н к а. А що це таке – революціонер? *(Студенти переглядаються)*.

Т о в м а ч е н к о *(з легкою досадою)*. Та я тобі вже пояснював, Галинко. А тут, боюся, і в... *(озирається)* і в дубів є вуха. Краще вже я тобі знову розтлумачу, що таке реакціонер.

Г а л и н к а. Як гарно звучить... Ре-ак-ці-о-нер.

Л е в и ц ь к и й. Реакціонер, красуню ти наша, це така сволота, яка хоче, щоб все залишалось, як і раніше. Я розливаю, товариші.

Г а л и н к а. Ну, тоді я теж... ре-ак-ці-о-нер. Ось ви всі чекаєте, коли цар відпустить кріпаків на волю. І Шевченко за це в столиці свою голову знову кладе на плаху. А мені,

та й не думаю, щоб тільки мені одній, ваша прекрасна воля ні до чого.

Левицький. Проте...

Галинка. А навіщо вона мені, воля? Я у своєї пані, в Надії Марківни, живу як у Бога за дверима. Була б я вільна, опинилася б уже на вулиці. То я в неї ледащо, то з брудною шиєю тижнями ходжу. А от вигнати мене пані моя Надія Марківна, яка вона не була б багата і пишна, не може. За мене, сироту та свою власність, відповідати має і, як мати рідна, зобов'язана заміж видати.

Ольга (*пирскає*). Тоді за що ти Шевченкові дякувала?

Галинка. Ні, ви не думайте, я розумію дядьків на селі, яким воля, та ще й із землею, і поночі сниться. А дворова голота, це ж усі розуміють, по світу з торбами піде. А про Шевченка... Це я хотіла Сергунчикові зробити приємне, ось і розказувала. А що ваш Шевченко? Сам він із кріпаччини викупився, а вся його рідня в кріпаках залишилася, от він і воює, юродивий.

Левицький. Та не викупився він! Давайте я розповім. Як Шевченко насправді...

Ольга. Почекай, Петре. Ні, цього разу мені вже точно не почулося... Потрудіться

пояснити, Сергію Михайловичу, чому Галина звертається до вас отак фамільярно.

Галинка. А вони ж не заперечують, панночко. (*Підсовується до Товмаченка, кладе йому голову на коліна.*) Коли не можна мені з ними під ручку бульваром проходку зробити, коли не бажають вони до кондитерської мене запросити, так хоч Сергунчиком назвати.

Ольга фиркає.

Товмаченко. Тож чи наллють мені, нарешті?!

Левицький квапливо розливає.

Ольга. Плесни й мені народної отрути, мабуть.

П'ють, закушують.

Левицький (*з хвостом кільки, що стирчить з рота*). Закуси краще пастилою, Олю. (*Прожувавши.*) От молодець... Про що це я хотів сказати? Ну, добре... Ти нам так і не повідав, Сергію, яку Сусанну шукав на Байковій горі отой огрядний старий?

Товмаченко (*він не в дусі*). Аскоченський? Та цього ж самого вашого Шевченка. Нашу знаменитість було запрошено сюди на пікнік.

Ольга. Тарас Григорович? Він тут, на Байковій горі? *(Схоплюється, відходить на два кроки від скатертини, повертається до компанії спиною.)*

Праворуч з-за куліси з'являється Максик. Він якщо й нетверезий, то хіба трішечки. Побачивши Галинку, завмирає, узявши руки в боки. Вона, побачивши його, поспішно натягує спідницю на коліна.

Максик. Тю! Щоб мені очі повилазили! Це ти! Та де ж ти свою совість загубила, дівко! Яке право ти маєш гуляти з паничами! Хіба мало я тобі смажених перепелів в кишенях перетягав! А Николаєс! А Францик!

Галинка. Чуєш ти, Максику... Та пішов би ти...!

Максик. А ви, паничі, теж хороші! Потрібна вам мамзель для препроводження времені, так зніміть собі на Канаві, як всі добрі люди. Он у вас одна вже є... Ні, їм треба у трудящого люду дівок відбивати!

Ольга *(обертається)*. Ей, люб'язний, бреши та не забріхуйся!

Максик *(знімає капелюх, кланяється)*. Ви вже пробачте великодушно, панночко – обізнався! Із заду, вибачення просимо, ну точно Ельжбетка з кав'ярні «Всі солодоці»! Чому ж

тільки, думаю, затягнулася в усе чорне – чи не зарізали знову кого з дівок?

Ольга (*хапається за голову*). Однак і прив'язався ж! (*Левицькому*.) Та зупини ти його, нарешті.

Максик. Пардон, панночко! Отака миля (*показує руками*) пардону, як зволив сказати один німецький філософ.

Левицький (*цілком добродушно*). Якщо маєш фонтан, люб'язний, заткни його: дай відпочити й фонтану.

Максик. О! Дозвольте, панове студенти, олівчик і шматочок папірця – записати! Можна й окраєць від газетки... (*Риється в кишенях. На світ божий з'являються восьмушка горілки з правої кишені брюк і солоний ляц з лівої. Пауза*). Ну, гаразд. (*Бурмоче*.) Запам'ятаю й так.

Товмаченко (*поблажливо*). Якщо я все правильно зрозумів, ти той самий лакей із Закладу штучних мінеральних вод, який засвітив Галинці ліхтаря під оком?

Максик (*кланяється*). Дозвольте відреккомендуватися – *услужуючий* чоловік при ресторани закладу Максим Пилипович Бурдело, власною персоною. А навздогад підсинити окуляри цій лахудрі, так це Францика робота. Якщо ж і я навісив їй пару пендюлів нижче,

вибачаюся, спини, так це тому єдино, що знаходячись в расужденні засмучених чувств-с. Та й як було мені не засмутитися? Не кажучи вже про Николяса і Францика, а вони їй теж подаруночки носили, я цій лярві стільки смаженої дичини в кишнях перетягав, що кишені зовсім залисніли! Ось, вельмишановне панство! Ось! *(Знову спустошує кишені, дивиться на восьмушку і на ляща з тим же подивом. Пауза.)*

В е р ж б и ц ь к и й *(люб'язно)*. Я так розумію, пане Дурдело, трапилося невеличке непорозуміння. Мій колега, пан Товмаченко *(показує підборіддям)* – великий демократ і найбільш радикальний у Києві прогресист. Усаджуйтеся, будь ласка, біля нього, закусіть із нами. Що маємо, тим і вітаємо. А там і непорозуміння роз'ясниться.

Г а л и н к а . А що воно таке – радикальний?

М а к с и к . Заткни хайло, дурепо. А вашу, пане студенте, найлюб'язнішу пропозицію не знаходжу в собі ніяких сил відкинути. Це для мене невідворотна єдинственість, тому що завжди відчував нестерпне бажання побути в освіченій компанії. Не про те промова, що зовсім не чув вчених бесід, а про те, що через відволікання і відсутності, з потреб служіння виникаючі, втрачав нитку

наукових міркувань. Ось прошу додати до вашої складчини, панночко і панство. (*Кладе на скатертину солоного ляща.*)

В е р ж б и ц ь к и й (*морщиться*). А ось це ви марно, пане Гурдело. Закуссю ми запаслися.

М а к с и к. Якщо гидуєте через міцність ароматичну (*тицяє рибу під ніс О л ь з і, вона обурено закриває носик хусткою*), так воно єдине внаслідок натуральної природності ляща. Це ж справжній солоний платаний лящ! Та й хіба міг він просмердіти, якщо я його тільки годину тому витягнув з льодовика наших Мінерашок? Він мені ще всю дорогу, вибачаюся, жопу холодив.

В е р ж б и ц ь к и й (*бере зі скатертини дзвоник і дзвонить*). Морісе, подай ще одну склянку!

З-за дуба урочисто виступає М о р і с, презирливо тичає М а к с и к у грановану склянку.

М о р і с. S'il vous plaît.

М о р і с так само урочисто уходить. М а к с и к стежить за ним, роззявивши рота.

Г а л и н к а. Закрий пащу, Максику, а то муха залетить!

Т о в м а ч е н к о. А чому ж не метелик? Не капуста?

Г а л и н к а. Муха – і гнойова!

М а к с и к. Ач як розквакалася! Дочекаєшся ти в мене плюхи! (*Задумливо.*) А якби до мого рота залетів метелик, він для наукових ісследованієв уже не знадобився б.

Л е в и ц ь к и й. Золоті слова, друже.

В е р ж б и ц ь к и й. Абсолютно з вами згоден. (*Розливає горілку.*)

О л ь г а (*прикриває свою склянку долонькою*). Мені зельтерської.

В е р ж б и ц ь к и й. О, пробачення прошу... Будь ласка, Ольго Хомівно. Я пропоную випити за нашу сьогоднішню компанію. Адже таким, яке в нас зараз зібралося, і буде наше київське суспільство, коли збудуться мрії комуністів і прогресистів, на кшталт нашого колеги Товмаченка. Я п'ю за рівність і братерство всіх людей, за часи, коли не буде ні кріпаків, ні вільних, ні панів, ні лакеїв! (*П'є*).

Г а л и н к а (*п'є зі звичними своїми кривляннями*). А що це таке?.. (*Поперхнулася.*)

Т о в м а ч е н к о. Я хочу потиснути твою руку, Юлеку! (*Потискають руки один одному.*)

Л е в и ц ь к и й. Давай з тобою, пане-ляше, обнімемося! (*Обнімаються.*) Максику, що ти сидиш як засватаний? Ось бери кільки, закушуй. Вони регельські.

Максик (*прожувавши*). Про кріпаків правильно, у цьому питанні Тарас Шевченко государя імператора таки дожде, зубами вирве свободу для люду-сірячини. Проте лакеї будуть завжди.

Вержбицький. Чому так?

Максик. А хто ж із вас, паничі, буде чоботи стягувати? Невже самі?

Вержбицький. А хоч би й самі. Он ваш Шевченко служив солдатом. Хто з нього, вашого українського генія, у казармі чоботи стягував? А якщо мені доведеться воювати? Рядовим бійцем, я ж не офіцер. У бою і на бівауку між рядовими та ж рівність. Адже Моріса з собою в похід не візьмеш.

Товмаченко. Краще б ти притримав язика, Юлеку. А тобі, братику, я скажу тільки одне: у нас в Росії все до того прогнило, що будь-які зміни в суспільстві підуть на користь. Навіть якщо настане нова Коліївщина, і Київ захлесне люта хвиля гайдамаків із косами та ціпами. Хай і ми в тому полум'ї загинемо, а всю гнилизну і бруд ця пожежа таки випалить.

Ольга. Який жах!

Товмаченко (*грубо*). Ну, а чого ви чекали, Ольго Хомівно? Ви ж читали «Заповіт», і що «До сокири кличте Русь!», вам сподобалося,

так уявіть собі, як воно буде, коли селянська Русь опустить свою сокиру.

Максик. Неуцтво дике одне запанує, ось що. Як у пана Шевченка в зошиті під назвою «Гайдамаки».

Левицький. Читав, значиться, друже? А ти говорив, Сергію, ніби народ знає тільки про особу нашого поета, а віршів його не знає!

Максик. Та хіба я народ? Народ по селах хвосту бикам накручує. А я, звиняйте, потомствений київський міщанин. Мій дід за Магдебурзького права на головній церемонії командиру Золотої роти стремено притримував, от!

Товмаченко. От... Ось вам і соціальне розшарування в трудящому класі, колеги. Кому хвосту крутити, кому стремено тримати. Ну, як із цим народом – та до освіченої Європи?

Вержбицький. Охолонь, Серже, а то, я бачу, наш гість починає ображатись...

Галинка (*фиркає*). Такий образиться – ще чого! Максик ображається, коли йому чайових недодають.

Максик (*чухає потилицю*). А я було розлетівся: нарешті й до мене поставилися по-людськи...

Ольга. А дозвольте запитати, пане Бурдело, що в Мінерашках говорять про Шевченка?

Максик. Отчого ж не розповісти, панночко? Кажуть, Шевченка в Київ привезли на пароплаві, а з пароплава зводили чотири жандарми з голими шаблями, а самі Тарас Григорович були в кайданах. Говорять, на пристань москалики викотили дві заряджені гармати із запаленими ґнотами, так це брешуть, мабуть... А потім приїхали їх ясновельможність пан губернатор князь Васильчиков, і Тарас Григорович до них два слова секретні побажали сказати, так що їх ясновельможність зблідли і хусточкою замахали: розковуйте, мол, швидше! (*Товмаченко і Вержбицький переглядаються.*) А самі до своєї карети прошмигнули і кучеру махають: «Паняй!» І тепер ходять Тарас Григорович по місту як би вільні!

Ольга. Як би?

Максик (*схоплюється на ноги, кричить, розмахуючи руками*). От-от! Тому що, куди він не піде, наш заступник перед його величністю государем імператором, за ним філер сірою мишкою крадеться. А щоб не загубилися вони, Тарас Григорович, ще один філер

услід за ними на бричці їде. А третій з даху дивиться в підзорну трубу, а щоб не упустити Шевченка, за ним з даху на дах перебирається. Де перескакує, а де і побігати доводиться по пожежних сходах.

Вержбицький *(змикає)*. А четвертий філер – на монгольф'єрі з висоти пташиного льоту.

Максик. Не зрозумів... Тобто на чому?

Вержбицький. En l'aërostat.

Левицький. Тобто на повітряній кулі, друже. А на те йому тями не вистачає, щоб забратися зі своєю підзорною трубою на пожежну каланчу! Так ми п'ємо сьогодні – або як?

Товмаченко. Або як, Петре... І не нав'язуй нам, будь другом, своїх семінарських порядків.

Левицький. Бери вище – академічних! Тоді наливай, Серьожо. Темніє вже.

Товмаченко *(проігнорувавши прохання)*. А що то були за секретні слова – які про цю матерію є думки?

Максик. Думка якраз найпростіша: *(знижує голос)* нічого іншого тут бути не може, як тільки – що Шевченко його, покійного государя імператора, таємний син.

Ольга. Не дай того Бог!

Максик. Тобто не природний син, а прийомний. Як покійний государ його з кріпацтва викупили, тоді ж і всиновили, а потім по-батьківськи тяжкою рукою своєю і покарали. Дарма, чи що, Тарас Григорович, куди ні приїдуть, скільки завгодно сум зі скарбниці вигрібають?

Ольга. Ой! *(Всі повертаються до неї, а вона притискує хустку до вуст)*. Щось мені стало недобре після вашої народної отрути. Я *(рвучко встає)*, мабуть, відійду. Люб'язна Галино, ти мені не допоможеш?

Галинка. Гаразд вже, панночко, хоча й на найцікавішому... Та куди мені подітися? *(Ідуть обидві за праву кулісу.)*

Левицький *(потирає руки)*. Так от коли ми, нарешті, вип'ємо!

Товмаченко. Та не до того зараз... А втім, чом би й ні? *(Розливає.)* Будьмо! *(П'ють, квапливо закушують.)* Уф... Нам зараз випала можливість слівцем перекинутися про наших панночок, хоч трохи розібратися...

Максик. А то. Особливо з Галькою.

Товмаченко. Що ж Галька? Твоїй, люб'язний, Гальці і самій пальця до рота не клади. Чи знаєш, що вона мені про тебе і

про твоїх приятелів розказувала? Що живе її господиня на Хрещатику, якраз через площу від ваших Мінерашок. Що ви до неї прибігаєте з пригощаннями, а вона вам голови накрутить, та й втече.

Максик. Ну, по-всякому бувало. *(Підкручує тоненького вуса.)*

Товмаченко. От як? *(Пауза.)* Я, хлопці, за вільну любов. І вона, Галька, вільна дівчина. Але щось вичерпався зміст наших стосунків. І я їй, мабуть, про це сьогодні скажу. Або потім коли-небудь...

Максик *(у захваті)*. О! «Вичерпався зміст наших стосунків...» О! Дозвольте, панове студенти, олівчика і шматочка паперу – записати! *(Риється в кишенях, витягує восьмушку горілки з правої кишені брюк. Пауза.)* Ну, гаразд. Запам'ятаю і так.

Левицький. Що тут казати, здивував ти мене, Сергію. Адже був у такому захопленні. Простота, казав, природність... Це було ж, було?

Товмаченко. Було, було, говорив... Проте, якщо по правді, то де ж вона, та простота, колеги? Галька – дівчина не тільки розумна, але й хитра.

Максик. От-от!

Товмаченко (*ніби зважившись, швидко*). Вона від мене бажає отримати вигоду для себе. Від мене, голяка? Як таке можливо? Хіба їй було недостатньо моїх палких почуттів? Хіба Беатріче бажала чимось покористуватися від Данте?

Вержбицький і Максимк посміхаються абсолютно однаково, потім переглядаються.

Вержбицький (*зі щирим співчуттям*). Тут вже нічого не поробиш, Серже. Це коли настане справжня рівноправність статей, тоді вже їм від нас нічого не буде потрібно. Але тоді, мабуть, і ми станемо вже їм не потрібні?

Товмаченко. Ну, знаєш, це її користюлюбство... У мене все до Гальки, ну, як відрізало. До того ж... Чим більше я визнаю твою, Петре, сестру...

Левицький. А... Так ти й до Олі ключ підбираєш? Теж мені друг – гірший за срану жопу! А ось це ти бачив? (*Показує величезний кулак.*) Не бувати із сестричкою по-твоєму, красеню!

Молоді люди підхоплюються на ноги. Левицький і Товмаченко хапають один

одного за грудки. М а к с и к рознімає. З-за правої куліси лунає дівочий виск. Потім звідти вилітає, підтягаючи штани, Г а л у ш н и к, за ним, після деякої затримки, вибігають, спішно поправляючи погрішності в одежі, Г а л и н к а й О л ь г а.

О л ь г а. Петре, допоможи!

Г а л и н к а. Хлопці таки побилися! Справжні вечорниці!

В е р ж б и ц ь к и й відважує Г а л у ш н и к о в і ляпаса.

Г а л у ш н и к (*хапається за щоку*). Ой! Хто це! За що? Одійшов од компанії відлити, а там, під берестом, вже дівчата влаштувалися... Хіба я винен? (*Короткозоро придивляється до Л е в и ц ь к о г о*). Чи це ви, отче Юхиме? Заберіть скоріше від мене отого німецького чорта в окулярах!

Л е в и ц ь к и й (*відриває одну руку від горла Товмаченка, показує Г а л у ш н и к о в і кулак*). Ось я тобі, дядьку, зараз і від себе додам!

Г а л у ш н и к. Тьху ти! Ти хто? Чорт тебе, москаля, забирай! Та я тобі купець другої гільдії, а не порожнє місце! Матері вашій, прибуду сатанинські, ковінька! Тарасе,

Тарасе! Чи ти бачиш, що робиться? Хіба це не наша земля, хіба це не наше місто?

Праворуч із-за дубу вискакує М о р і с , із криком «S'il vous plaît!» збиває Г а л у ш н и к а з ніг. Г а л и н к а придивляється до бійки, випрямляє спину, береться в боки і раптом, завищавши, вчіплюється О л ь з і у волосся. З'являється Ф і л е р , витягує з кишені свисток, оглушливо свистить.

Завіса

Акт другий

Кабінет Аскоченського в його київській квартирі. Звичний канцелярський стіл, декілька стільців. На стіні портрет молодого Аскоченського. На підлозі біля стіни стоси нерозпроданих номерів часопису «Домашня бесіда». Ліворуч входні двері з сіней, праворуч – з особистих покоїв господаря. Товмаченко сидить за столом, щось старанно переписує. У дверях з'являється Вержбицький.

Вержбицький. Vale! Можна?

Товмаченко. І тебе тим же валом по тому ж місцю, Юлеку. Сідай. А чому ти не подзвонив у двері?

Вержбицький. Сподівався застати тебе одного.

Товмаченко. Віктора Іпатійовича немає вдома. Він ще не повернувся з заутрені, дотепер гріхи замолює. Мабуть, цього разу мої. Перед тим, як виставити.

Вержбицький. Це на краще. Звичайно, я знайшов би, чого й пану Аскоченському сказати. (*Придивляється до стосу номерів журналу, іронічно посміхається.*) Проте наша розмова не для сторонніх вух.

Товмаченко (*випрямляється, вставляє перо в отвір письмового приладу*). Я готовий, Юлеку.

Вержбицький. Чомусь важко заговорити відразу про головне...

Товмаченко (*ліниво*). Можу й допомогти. Наприкінці нашого веселого й демократичного пікніка ти відважив аристократичного ляпаса бідному, ні в чому не повинному, та до того ж і п'янюнькому малоруському патріотові. Ти, такий завжди незворушний, іронічний... Отже, зачепило тебе, вирішив, що товстун хотів наших панночок образити. Невже ти Галинку захищав?

Вержбицький. Геніальна здогадка! А, до речі, як у тебе з Галинкою справи?

Товмаченко. Кепські. Ні, правда, розійшлися ми з прекрасною пейзажною, як у морі кораблі. Це вже занадто було – видирати пасмо волосся в Ольги Хомівни, ти не вважаєш?

Вержбицький. У цьому винуватий ти один, Серже, із твоїми соціальними експериментами.

Товмаченко. Хай вже... Проте, сподіваюся, ти дозволиш мені закінчити?

Вержбицький. Proszę pana.

Товмаченко. Залишається Ольга Хомівна. Признатися, раніше я не помічав, що ти до неї нерівно дихаєш. Вона, здається, теж.

Вержбицький. Отак воно й краще. Якщо за мною не помічали, ганьби менше. Де вже нам, дурням, чай пити?

Товмаченко. А я вчора намагався освідчитися, але натрапив на різку відмову. Не те, щоб я рилом не вийшов, але вона палко закохана в іншого, і знав би ти, шляхетний мій супернику, в кого! *(Підводиться з-за столу, стає в позицію рапіриста.)* Я – д'Артаньян! Захищайтеся, мосьє Рошфоре!

Стрибають по кабінету, зображаючи фехтувальників французької школи: тримають тулуб відхиленим назад, прямим на випаді. Нарешті, втомлюються.

Вержбицький *(вдає, що знімає маску і що кладе рапіру на стіл)*. Проте нам і битися не має сенсу, якщо ми обидва знехтувані, до того ж я – і не запропонувавши себе. А що я міг Ользі Хомівні запропонувати?

Товмаченко. Тобі – і нічого чесній дівчині запропонувати? Інша справа я – ось уже справді голий як руда миша. До речі, спасибі тобі, що відкупив усіх нас від поліції

– а то мене мій добродійний працедавець уже точно б прогнав!

Вержбицький. Нема за що. Просто я маю звичай не виходити на вулицю без золотого соверена в кишені. Та й Моріс завжди готовий позичити. Що ж... Ти даси мені відповідь на позавчорашню пропозицію?

Товмаченко. Та мабуть...

Вержбицький. Раніше я ще ось про що хотів сказати. Перед тим, як потрапили ми до поліцейських лабетів, був у мене проект. Проводити наших панянок, а самим заgrimіти до інших панянок, до веселіших, на Канаву. І Максика з собою прихопити – от де був би сміх!

Товмаченко. Брудненький якийсь проект був, Юлеку.

Вержбицький. Згода. Проте, по-перше, хіба й без того наша вечірка не закінчилася брудно? По-друге, тебе ніхто не неволив би до рішучих вчинків. А поспівати з мамзелями, випити шипучки під назвою шампанського і посміятися з чарівного Максика – що ж тут брудного?

Товмаченко. А що брудного було – вступитися за честь наших дівчат? І їхати тоді вночі до мамзелей... Ти знаєш, тут було б

отаке неприємне збочення... Вже не говорю, що ці рабині міської похоті самі потребують духовного і матеріального звільнення.

В е р ж б и ц ь к и й (хреститься по-католицьки). Амен. (Пауза. Раптом схоплюється з крісла.) Кажі вже, не тягни! Яка твоя відповідь?

Т о в м а ч е н к о (теж підводиться, недбало витягується «во фронт», вдає, що виконує рушничний прийом «на плече». Знову розслабляється, сідає). Навіть позавчора, під шофе, і вчора, після бесіди з Олею, перебуваючи в розладі почуттів, я розумів, що відповім тільки одне: «Ні». Ти вже пробач мені, Юлеку. Я, мабуть, краще поїхав би звільнити Італію разом із славним Гарібальді або навіть Ірландію, ніж приєднався б до вас. І, кажучи чесно, навряд чи мені до душі таке заняття – поневірятися по лісах із рушницею, як мисливцю, знаючи, що на тебе полюють інші. (Тихо.) У блакитних одностроях.

В е р ж б и ц ь к и й. Ти не поспішай, Серже. Адже позавчора в кареті я не все міг сказати. (Знижує голос.) У сорок восьмому році, коли вся Європа палахкотіла революціями, коли навіть у дикій Угорщині повстали студенти, у наших батьків не вийшло. Зате тепер змова зріє і поширюється. Цього разу філерам нічого

не винюхати, таємниця міцна. Ми почнемо, як тільки Росією прокотяться селянські бунти. Російські прогресисти підтримують ідею польського повстання. Вони говорять: «Ви битиметеся за вашу і нашу свободу». Ось так, Серже. Кращі російські люди на нашому боці. Чи не поквапився ти відмовитися?

Т о в м а ч е н к о (*теж тихо*). Я зрозумів, про кого ти говориш. Для цих петербурзьких базік – чим гірше, тим краще. Вони, мені казали, роблять велику політику, розраховують захопити владу. А це легше зробити в слабкій Росії, без Польщі, ніж у сильній імперії. Я їх розумію, але ж я не зовсім російський прогресист... Тобто зовсім не росіянин. Я українець, Юлеку. Для мене відновлення Польщі – це й відновлення польського панування над нашою, східною Україною. Адже ви тепер мрієте, щоб знову «od morza do morza»?

В е р ж б и ц ь к и й (*прикро вражений*). Але хіба це не краще буде для вас, українців, ніж гнити в Російській імперії? Ну, порівняй тільки – відстала, чиновницька Росія і молода, щойно з попелу воскресла Польща! Владу візьмуть революціонери, люди молоді, освічені – прогресивні нарешті! Навіщо новій Польщі пригноблювати інші народи? Хіба не вільніше

дихалося б вам у демократичній Польщі, ніж під російським тягарем?

Товмаченко. Хрін від редьки не солодший, Юлеку. *(Посміхається.)* А російська редька, вона хоч теж православна.

Вержбицький. Ці питання давно розв'язані, Серже! Перед тим, як Польща загинула остаточно, перед третім її розділом, українська церква отримала рівні права з католицькою.

Товмаченко. Я про це не знав. *(Пауза.)* Думаю, що і не всі поляки-змовники знають. Та й для них ухвали якогось давно розігнаного сейму не указ.

Вержбицький. А якщо я тобі скажу, що твій Шевченко в Туркестані подружився з такими ж, як він, відданими в солдати поляками? Що твій великий поет і зараз підтримує зв'язки і переписується зі своїми польськими друзями? Адже всі вони – повстанці 1931 року або змовники 1948 року, Серже!

Товмаченко. А хіба ми з тобою не друзі, Юлеку? Я сподіваюся, що й наші з тобою нещасливі почуття до Ольги Хомівни нас не посварять. А, до речі, вона саме в Шевченка закохалася. Як тобі?

Вержбицький *(помовчавши)*. Але ж він не молодий, ваш славнозвісний поет. У мене таке враження, що його «Кобзаря» було надруковано років із двадцять тому, коли...

Товмаченко. ...коли Ольги Хомівни ще й на світі не було. Так, він старий, наш з тобою ненавмисний суперник! А чи знаєш, яким вона його собі уявляє?

Вержбицький. Ну, ну! Ні, ти мене приголомшив...

Товмаченко. Оля уявляє собі Шевченка високим, з довгими чорними кучерями, у чорному плащі та калабрійському капелюсі (не знаю навіть, що воно таке)... З вогненным поглядом!

Вержбицький. Хіба бувають поети без вогненного погляду? Що ж, навіть коли кучері посивіли... Наприклад, мій батько. Хоч і старий (йому добре за сорок), хоч і сивий, але ж користується успіхом у навколишніх панночок. А Ользі Хомівні предмет її мріянь вважається таким, яким вона на гравюрі бачила Байрона. Або Кукольника. *(Показує на портрет молодого Аскоченського)*. Або цього ось...

Товмаченко *(дивлячись убік)*. Дивно, але Оля замислила з'явитися до Шевченка, поки він у Києві, відкрити йому свої почуття

і віддатися в повне його розпорядження – хоч секретаркою, хоч покоївкою. Щоб, бач, скрізь його супроводжувати.

В е р ж б и ц ь к и й. Отакої!.. Але ж Шевченко неодружений. За цієї обставини покоївка або там секретарка... Легко здогадатися, на кого вона перетворюється. А що про це думає Петро?

Т о в м а ч е н к о. Петро про це нічого не думає, бо, на щастя, ще не знає. Такі справи, Юлеку.

В е р ж б и ц ь к и й (пiсля паузи). Я тут дещо придумав. Бажає Ольга Хомівніа побачити свого кумира – хай побачить. Щось мені підказує, вона розчарується. Тільки краще буде, коли ми до нього поїдемо всі разом. Ти їй не говори, що розповів мені про її закоханість. Ми поїдемо... так, поїдемо як представники студентської молоді, аби привітати славного українського поета. Отаким чином.

Т о в м а ч е н к о (посміхається). І я сподіваюся, що розчарується, коли побачить свого генія в халаті. (Серйозно, знизивши голос.) Проте сподіваюся й на те, що Тарас Григорович знайде декілька хвилин, щоб поговорити зі мною про наші українські справи.

В е р ж б и ц ь к и й. Тільки, ти знаєш... Добре було б і Галинку з собою прихопити.

Я би підкотився до її хазяйки, попросив би відпустити з нами на пару годин...

Товмаченко *(страждальницьки морщиться)*. Навіщо нам отам ця очманіла дівка? Та й Оля навряд чи погодитися їхати разом із нею.

Вержбицький. А ми її посадимо окремо, на візника. Галинка необхідна для мого підступного плану. *(Посміхається.)* Вельми, прямо таки по-езуїтському, підступного! Мені відомо, що стосовно жіночої статі смаки в Шевченка аж надто демократичні. Батько розказував, як той ще перед арештом сватався до попівни, дочки сільського священика, що в нього колись наймитував. Наш український геній западе на Галинку, стане на неї поглядати – ось ще один привід для Ольги Хомівни в ньому розчаруватися, у своєму вимріяному кумирі.

Товмаченко. Геніально, Юлеку! Тепер нам тільки адресу б...

Вержбицький. Не найскладніше завдання. Та хоч би й у твого господаря запитаємо.

Товмаченко *(дивиться у вікно)*. А ось і він. Про вовка промовка... Та й не сам, а з Лободою.

Входять – першим Л о б о д а, за ним, пропустивши гостя вперед, – А с к о ч е н с ь к и й.

А с к о ч е н с ь к и й (*оглядається, ніби не розуміє, куди потрапив*). Заходьте, Феофане Гавриловичу.

Т о в м а ч е н к о (*схоплюється*). Вікторе Іпатійовичу, дозвольте представити вам мого колегу, студента історико-філологічного факультету Юліана Вержбицького.

В е р ж б и ц ь к и й і А с к о ч е н с ь к и й розкланюються, при цьому А с к о ч е н с ь к и й ледве киває.

А с к о ч е н с ь к и й. Чим можу служити, юначе?

В е р ж б и ц ь к и й. Мені бажано було б познайомитися з вашим журналом, вельмишановний Вікторе Іпатійовичу. Але в Києві погано з книжковими продажами, ось я і зважився попросити про придбання безпосередньо у видавця.

А с к о ч е н с ь к и й. Заради Бога, завжди щасливий допомогти допитливій молоді. (*Широким жестом указує на стос журналів під стіною.*) Пошукайте тут, юначе, а потім звернетесь до Сергія: він порахує. (*Обертається всім корпусом до Л о б о д и.*)

Вибачте, Феофане Гавриловичу, ми ненароком перервали вашу думку.

Лобода. А думка моя проста, панове, дуже проста. Зараз, коли так важко, майже неможливо домогтися дозволу на видання журналу, що залишається робити людині, у якої руки сверблять зайнятися журналістикою? А співробітничати в журналах, що вже видаються, ось що!

Аскоченський (*іронічно*). Принаймні, дотепно!

Товмаченко (*з ентузіазмом*). Вибачте, що втручаюся до вашої бесіди, панове, але ж, справді, Києву необхідна журналістика! Що ми маємо? Лише з цього літа газетку «Київський Телеграф» – і нічого більш! Проте що це за телеграф такий? Якщо великий український поет приїхав до Києва, а про це – жодного рядка?

Лобода (*кривлячись*). Видає «Телеграф» наш київський поет фон Юнг, а він скоріше мученик журналістики... Чи знаєте ви – щоб добути гроші для своєї газети, цей дивак Юнг запродався на Кримську війну погоничем волів?

Вержбицький. Хвилинку, панове, адже це він надрукував поправку? (*Скандує.*) «У вчорашньому номері, у стовпчику якомусь

там, у нас надруковано: “Кияни переважно всі онаністи”; читай: оптимісти».

Товмаченко і Вержбицький регочуть, Лобода посміхається. Аскоченський суворо, з серйозним виглядом втупився у Вержбицького. Сміх сходить нанівець.

Лобода. Гм. Ще наша Академія друкує «Недільне читання». От уже справді недільне, панове...

Аскоченський (*хмуриться*). Насмішки над цим церковно-просвітницьким виданням вважаю за недоречні, Феофане Гавриловичу.

Лобода. Та хіба я над цими убогими брошурками сміюся? Крий мене Боже! Справа в іншому, у вузькості призначення... Я ось зараз пробиваю дозвіл видавати при Академії «Керівництво для сільських пастирів». Може, і вдасться щось надрукувати з історії або культури вітчизняної. Тобто малоросійської.

Аскоченський. Не вважайте мене за повного недоумка, Феофане Гавриловичу! Проте в даний момент я не можу вам запропонувати співробітництво у своєму виданні «Домашня бесіда для народного читання». По-перше, через вузькість, як ви побажали висловитися, свого призначення (а водночас і через широту – бачте, який

парадокс?) цей журнальчик негідний вашої вченості та вашого таланту. Адже я замишляв його для духовного окормлення простолюдина, нашого простого російського мужичка. І якщо й запрошу кого-небудь зі сторонніх авторів, то хіба що благочестивих, грамотних мужичків. Я навіть і сам, ви вже вибачте мені, принизився, бо відрекомендувався в першому випуску... Отак, якщо не забув: «Я людина православна і з усіх боків російська (*Вержбицький і Товмаченко переглядаються*), вчився теж на мідні гроші, (*посміхається*) у грамоті всякій – і в церковній, і в цивільній – мети-кую...». Та й журнал виходить у Пітері, а я тут на літніх, сказати б, канікулах...

Товмаченко. Пробачте, Вікторе Іпатійовичу, але я хотів запитати: чи вдалося вам позавчора зустрітися з Тарасом Григоровичем Шевченком, як мали намір? Ми тут подумуємо про студентську депутацію до нашої малоросійської знаменитості, та не знаємо адреси.

Пауза

Аскоченський. Депутація? Студентська? Навряд чи такий почин доречний.

Лобода (з усмішкою звертається до явно симпатичного йому Товмаченка). Там з адресою Тараса Григоровича ціла історія вийшла. Адже його, як до Києва не зовсім звичним порядком привезли, то й залишили в поліцейській в'язниці. Проте, оскільки за Тараса Григоровича поручився добрий отець Євфим Ботвіновський, усім у Києві відомий священик Свято-Троїцької...

Вержбицький. Піп Юхим? Кращий у Києві більярдист? Після ротмістра Курдюмова? Ая, всі говорять, на твердому третьому місці...

Товмаченко. Батько Юхим? Той, що за всіх химерніше мазурку віддирає?

Аскоченський (раптом усміхається майже по-людськи). Перший мисливець із гончаками на всю округу! І це ще не всі Юхимові достоїнства! Втім...

Лобода (перебиває). ...тож Тарас Григорович і повинен був пожити в батька Юхима, поки справа не владнається. Проте там нашо-му поету не дуже сподобалося, і він поселився в іншого свого приятеля, фотографа-художника Гудовського. Там само, у Старому Києві, за два кроки від Георгіївської вулиці. А до батька Юхима тепер...

Вержбицький. У Гудовського? А талановитий наш Іван Васильович, випад-

ком, не портретував Шевченка на свою оптичну камеру-обскуру?

Л о б о д а. Звичайно ж, портретував світлописом – і не одного разу. Так от, до батька Юхима...

В е р ж б и ц ь к и й і Т о в м а ч е н к о (р а з о м). Покажіть карточку, Феофане Гавриловичу!

Л о б о д а (сміється). Що ви за люди, не даєте договорити! Немає ще у мене карточки Тараса Григоровича. Проте неодмінно роздобуду в Гудовського. Так от, до батька Юхима Тарас Григорович продовжував ходити в гостину. І одного разу засиділися до третьої години ночі, а Тарас Григорович раптом вирішив іти. Гульня була в повному розпалі, і батько Юхим, чадом гостинності одурманений, наказав двірникові не відкривати перед Тарасом Григоровичем воріт. Наш малоросійський геній, і без того вкінці роздратований, впав у справжнє шаленство, при цьому виразів не вибирав. Тоді батько Євфим зрозумів, що переборщив, почухав у потилиці й дозволив, як він висловився, чесним моцям святого Тарасія покинути межі його володінь. І Тарас Григорович, незважаючи ні на які тобі нові умовляння, почалапав у глухій пітьмі, як був,

без калош, по багнюці. Там же вічне болото, під огорожею Софійського собору.

Товмаченко. А що йому, Тарасу Григоровичу, не сподобалося на тій вечірці?

Лобода (*після паузи*). Ми з Тарасом Григоровичем земляки, він бував у нас в домі ще в кріпосному своєму отроцтві, бував і вільним, до першого арешту свого, того, десятилітньої вже давнини, і я знав його завжди як людину надзвичайно делікатну, добру, м'яку та люб'язну...

Аскоченський (*з раптовою гіркотою*). Де там тепер! Ні, не той, не той вже мій Тарас!

Лобода. Я тільки одне й хотів сказати, панове. Коли в цей приїзд Тарас Григорович пару разів і вийшов із себе, то тільки тому, що дуже вже настраждався на заслання та в солдатчині. І обидва рази, як мені відомо, у нього для таких зривів були серйозні резони. Я вже не кажу, що справа його тоді була ще на рішенні в князя Васильчикова і, за несприятливого перебігу слідства, могла закінчитися знову в'язницею. А в нас у Києві це Косий капонір у Печерській фортеці.

Товмаченко. Розкажіть, прошу вас, про обидва випадки! Ви не уявляєте, Феофане Гавриловичу (*переглядається з Вержбицьким*), як важливі для нас з Юле-

ком щонайдрібніші подробиці про справжнього, живого Шевченка!

Лобода. Першу історію я вам вже розповів. Друга відбулася на сімейному обіді в одного надто вже хлібосольного київського патріота. Той замислив продемонструвати знаменитому гостеві всі прадідівські церемонії пригощання. Тому пили «стуканця» – до борщу і після борщу, і щоб риба у воді плавала, і через те, що вона воду любить, зуби полоскали і вже не пам'ятаю, які ще господар знаходив зачіпки, щоб знову налити своєї міцної, неначе самі чорти її гнали та настоювали, калганівки. Я міг і пригубити, а від почесного гостя вимагалось, щоб кожного разу – «до дна». Надворі було спекотно, у кімнаті задушливо, і в Тараса Григоровича нерви не витримали.

До вікна зазирає Філер. Уважно розглядає присутніх. Вони його не помічають. Філер зникає.

Аскоченський. Ох, не той тепер мій Тарас!

Лобода. Та була, я ж казав, була причина. Після обіду заміжня дочка хазяїна сіла за фортепіано й узялася співати українських пісень – а в нас тільки і знають, що «Їхав козак за Дунай» і «Віють вітри». Ось тоді

Шевченко і висловив цілком невимушено своє несхвалення цієї спадщини графа Джузеппе Сарті та інших італійсько-малоросійських композиторів. Хіба це може зрівнятися, говорить, зі справжньою народною піснею?

Товмаченко. А яка була у Тараса Григоровича причина підняти гармидер на вечері в батька Юхима?

Лобода. Щось розбазікався я сьогодні, панове... Не накликати б лиха. Гаразд вже, де наше не пропадало! (*Тихо.*) Сказав мені Тарас Григорович, що до нього там підсадили філера, і підозрює він у співучасті батька Юхима, що навряд чи справедливо.

Пауза

Товмаченко. Виходить, Тарас Григорович і сьогодні мешкає у Гудовського? Це там, де ательє його – на розі Маложитомирської з боку Хрещатика?

Лобода (*неохоче*). Та вже ні. Тарас Григорович вирішив оселитися на самій околиці, щоб поліція його не діставала. Він тепер квартирує в однієї моєї знайомої, у пані Пашковської.

Вержбицький. А чи можна дізнатися адресу, милостивий государю?

Лобода. Справді, не знаю навіть... У всякому разі Тарас Григорович мене не уповноважував. Він туди нікого не запрошує, сам ходить у місто відвідати кого захоче. (Пауза.) Гаразд уже, та студентів він, я гадаю, з радістю прийме... Запам'ятайте, адреса проста: по дорозі на Вишгород, на Переварці, як проїдете Плоске, відразу зліва на горі власний будинок пані Пашковської, там кожен покаже. Це її літня з чоловіком резиденція, на кшталт дачі.

Вержбицький. Дозвольте подякувати вам від імені київського студентства, милостивий государю.

Товмаченко. Спасибі вам величезне, Феофане Гавриловичу! (Перезирається з Вержбицьким.) Дозвольте мені, Вікторе Іпатійовичу, відлучитися на п'ять хвилинок, товариша провести.

Аскоченський (з несподіваною люттю). Ні, ні! Отож дозвольте вам не дозволити, пане студенте! Ви вислухайте спочатку, що я скажу! Не той став Тарас, не той! Був учора тут у мене, був він, ваша малоросійська знаменитість – і жорстоко мене образив! Та чи ви розумієте, якими короткими були в нас раніше стосунки? Адже він схвалював мої вірші, що їх ваше суспільство, панове студен-

ти, мало нахабство обсміяти! (*Витріщає очі на Вержбицького. Раптом підскакує до нього, вихоплює з руки тростину, ламає її навпіл, кидає на підлогу.*) Ось що значить для мене ваша оцінка, панове провінційні аристократи!

Вержбицький (*спокійно і невимушено усаджується на стілець, кладе ногу на ногу, поправляє на носі окуляри. Вдивляється в Аскоченського, ніби рідкісного звіра у звіринці розглядає*). Це ж треба... Laska... тростина віденської роботи! Пане Аскоченський, з чого це ви взяли, що ваше хамство минеться вам і цього разу?

Товмаченко. Юлеку!

Аскоченський. Тож ти, шмаркачу, викликати мене надумався? Не дочекаєшся! Та я тобі пику розіб'ю, ось тобі й уся дуель. Тобі не зрозуміти, ляшку, про що мова! (*Раптом обіймає Товмаченка і Лободу, могутнім рухом притискає їх до себе*). Мабуть, друзі, думка про те, що десь на землі живе і страждає Тарас, була для мене єдиною втіхою. Коли я свого «Асмодея нашого часу» творив, коли цього безбожного циніка частково із себе, грішника, списував, переді мною сяяв світлий образ Тараса. Це Людина! Пройшовши через всі немислимі приниження й образи

кріпосного дитинства та юності, він не розлютився на людей, зберіг лагідність і чистоту душі. Він у кожному шукав і підтримував краще, людське! Він жив для інших, про себе аніскільки не піклуючись! Він був справжній святий на нашій грішній землі!

Лобода. Заспокойтеся, Вікторе Іпатійовичу! Хоча б і через те заспокойтеся, що наш Тарас Григорович і тепер такий. І якщо я ненароком...

Аскоченський (*передражнює вельми роздратовано*). Заспокойтеся, заспокойтеся... Це ви спокійні, нещасна ви посередність, тому що у вашій душі нічому хвилюватися. Ви, колего, щойно сіли між двома стільцями, між обскурантами і прогресистами, намагаєтеся влаштуватися якимось, щоб і нашим і вашим... Немає в житті гірше позиції, і один із неї можливий шлях – у пекло! Я.. Я якраз зумів здійнятися над нею, придушивши чимало дорогого й любого мені у своїй душі, щоб безтрепетно стати на сторону Бога проти диявола... Але вчора Тарас зробив усе, щоб обрушити мою віру в людину!

Лобода. Та про що йдеться, нарешті? Ось-ось і в мене, панове, терпець увірветься.

Товмаченко. Ви говорили, Вікторе

Іпатійовичу, що до вас навідався Тарас Григорович...

Аскоченський. Я думав зробити йому приємне, пересилити те дивне враження, яке (Бог його знає чому) справила на нього програма мого журналу. Колись він плакав над піснею «Злетів орел попід небо», яку ми з ним помилково вважали за народну. Тарас ще й тому плакав, що в «орла» мати теж померла, як і в нього. Виявилось, що пісню склав якийсь відставний чиновник Станіславський, я переписав у старого текст. Коли прийшов Тарас, я прочитав йому. Тарас покрутив своєю лисою головою...

Вержбицький і Товмаченко (*разом, здивовано*). Лисою?!

Аскоченський (*грубо*). Як коліно. А якою ж іще? Він світив добрячою пліщиною ще за першого нашого знайомства... Покрутив своєю лисою головою, кажу! І гмикнув у свої звислі сиві вуса. (*Вержбицький і Товмаченко переглядаються*). А потім присів до цього столу (*показує*), взяв, не питаючи, перо і дописав на звороті аркушилка оту погань... Де цей папірець? (*Риється в кишенях*.) Ах, ось воно... (*Декламує*).

В Малороссии родилась
И воспитана была.

Отца-матери лишилась,
Сиротою век жила.
И в бардели очутилась.
На смітнику умерла.

Яка образа! І це відповідь на сентиментальний рух моєї душі? Записати для мене цей лакейський зразок творчості...

Товмаченко. Оце вже точно. Максикові сподобалося б...

Аскоченський (*підозріло*). Якому такому ще Максику?

Товмаченко пирскає в кулак. Вержбицький, посміхаючись, мовчки розглядає Аскоченського.

Товмаченко. Та це, Вікторе Іпатійовичу, наш знайомий лакей з Мінерашок...

Аскоченський. Найкраща для вас компанія, хлопці...

Лобода. Вікторе Іпатійовичу, ви мене образили, та лайка – не бійка. Може трапитися, ви маєте рацію щодо мене, але не всі ж серед нас борці... Проте ваша роздратованість і ваш апоплексичний вигляд мені вельми не подобаються. Чи знайдеться у вас де прилягти? Чи не послати за перукарем, щоб пустив кров?

Аскоченський. До біса вашого циркульника! Ви, у вашій провінційній тупості, не можете осягнути, що зараз відбувається остання й вирішальна битва добра зі злом! Для всіх нас один порятунок – грудьми, до останньої краплі крові захищати основи нашого національного життя! Так, так, панове! Ті самі неодноразово обляяні та висміяні православ'я, самодержавство, народність. Так, я згоден, у цих наших основах багато є смішного, бридкого, навіть огидного, проте вся біда в тому, що нам нічого, окрім цих підвалин, протиставити тій високій, океанській хвилі невіри, цинізму, огидного егоїзму і розпусти... Так, тій хвилі, що неблаганно йде на нас із заходу і ось-ось змете стару Русь. Вона спотворить і ваш затишний міщанський Київ, де так славно гнити та розкладатися, сподіваючись, що одна стародавність міста рятує його від вульгарності... Як важко битися одному! Яка тяжка вона, добровільно й ревно взята на плечі ноша доброчесності! Тарас зрадив мене! Чи знаєте, за що він був востаннє арештований? За блюзнірство! Богородицю називав «покриткою», от так! Мені погано... погано... *(Зриває з шиї комірць.)*

Лобода (переконано). Це лише плітки! Яке там ще блюзнірство? Справа про блюзнірство вершилася б в консисторії, а не у військового генерал-губернатора князя Васильчикова!

А с к о ч е н с ь к и й. Я не можу бачити ваші тупі фізіономії. Та ще такі червоні... Боже, усе червоне, неначе в крові... (Важко ступаючи, йде праворуч, очевидно, до спальні.)

Чути стукіт масивного тіла, що впало на підлогу, потім короткий крик, швидше гучне гарчання. Звуки тіла, що б'ється на підлозі.

Л о б о д а. Але ж у нього падуча... Гей, пошукайте, чого б вставити йому в рота між зубами?

Повільно підіймається зі стільця В е р ж б и ц ь к и й, нагинається, піднімає з підлоги один із двох уламків своєї тростини, протягує Л о б о д і.

В е р ж б и ц ь к и й. Більше нічого не бачу підходящого... Вставте, милостивий государю, православному ратоборцеві. (Коротка пауза.) Щоб не відкусив у судомах свого красномовного язика.

Завіса

Акт третій

Задник декорації являє собою зображення великої хати Пашковської, нині будинку № 5 по Вишгородській. Перед будинком паркан із хвірткою, попереду спускається на авансцену горбик – зелений, із плямами жовтого листя. Ліворуч чути стукіт копит, звук відкиданих дверець, скрип підніжки. З'являються Ольга, Товмаченко і Вержбицький.

Товмаченко. Дісталися, нарешті. Це тут, товариші, я впевнений.

Вержбицький. Тоді стукай!

Товмаченко підіймається до хвіртки, стукає. Через деякий час з'являється Оришка, витріщає очі на Товмаченка, закриває обличчя руками, хихикає і зникає. Товмаченко розводить руками.

Вержбицький. Так, Серже, тобі не можна протистояти. Тому противник зважив за краще сховатися за кріпосною стіною. Але непогано б тобі повторити спробу та почати переговори.

Чути новий тупіт копит, супроводжуваний цього разу й виразним скрипом колісних осей. З-за лівої куліси вилітають Галинка і Левицький. Вона барабанить його кулачками по спині.

Галинка. Ач чого надумався! Руки розпускати! А я ось Сергунькові поскаржуся!

Левицький. Тю, скажена! Та я ж тільки допоміг тобі зійти з брички...

Товмаченко хапається за голову. Потім знову стукає кільцем замка по хвіртці.

Ольга (*закусивши губу*). Потрудіться сказати, Сергію Михайловичу, що робить тут ця скандальна особа?

Товмаченко розводить руками, топчеться, спиною до чесної компанії, біля хвіртки.

Вержбицький. Дозвольте мені пояснити, дорога Ольго Хомівно. Це була моя задумка. У нашій компанії всі одягнені в європейське вбрання, натомість український костюм Галинки немовби додає нам національного колориту. *Coloure locale*. І щоб було на чому відпочити погляду маститого поета.

Ольга. А на моїй стрункій постаті, виходить, не може відпочити погляд знаме-

нитого поета? (*Нервово, але з часткою кокетування*). Дякую вам, пане Юліане. Тепер мені цілком зрозуміле ваше до мене ставлення.

Галинка. І з чого б це вам дутися, панночко? Ну, посварилися, як між дівчатами трапляється. Та я на вас за Сергуньчика зла не тримаю, ладна й помиритися.

Вержбицький (*трохи не губить у хвилюванні окуляри*). Пробачте, заради Бога, Ольго Хомівно. Я зовсім не чекав такого ефекту.

Хвіртка знову розчиняється. У ній з'являється Оришка. Дивиться на Товмаченка з таким виразом, ніби той ось-ось скаже щось дуже смішне.

Товмаченко. Ми, дівчино, до пана Шевченка. Передай, будь ласка, Тарасові Григоровичу, що прийшла депутація від київських студентів.

Оришка хихикає і зникає за хвірткою.

Галинка. А добрий будиночок.

Вержбицький. Благаю, без зауважень!

Левицький. Чогось я не второпаю, друзі... А славно ми погуляли минулого разу – правда, колего Вержбицький?

В е р ж б и ц ь к и й. Напевно, колего, напевно... А ось тепер мені хотілося б хоч якось визначитись. Зрозуміти, на перший раз, чи туди ми потрапили.

Т о в м а ч е н к о повертається до компанії. Г а л и н к а одразу повисає у нього на руці. Він намагається струсити її з себе, збентежено озируючись на О л ь г у .

Л е в и ц ь к и й. Як би там не було, а прогулянка вже вдалася, друзі. Хоч днинка і похмура, але теплінь. І давненько я не катався на візнику. Та ще й із дівчиною.

Г а л и н к а, не випускаючи руки Т о в м а ч е н к а, повертається до Л е в и ц ь к о г о й обдаровує його туманним поглядом із голови до п'ят.

О л ь г а. Пробач, Петю, але іноді ти буваєш навдивовижу тупий. Ось зараз, пролетить кілька митей – і ми побачимо великого поета! У мене серце то б'ється-б'ється, то завмирає... А ти... *(Махає рукою.)*

Хвіртка скрипить, поволі прочиняється. Усі завмирають. У хвіртці з'являються О р и ш к а і М а к с и к, які виносять і встановлюють віденське крісло-гойдалку.

Левицький. Тю! Це ж ти, Максику? А звідки ти, люб'язний, узявся?

Максик (*коситься на хвіртку*). Як це звідки? Відомо, з Мінерашок. У тутешньої господині (*коситься на хвіртку*) сьогодні день тезоіменитства її чоловіка. На іменини запрошено нашого управителя, а вони й мене з собою присовокупили, у міркуванні цій ось рослині (*показує пальцем на Оришку*) біля столу допомагати. (З глибоким переконанням.) Але їй самій уже нічого не допоможе.

Пашковська з'являється з хвіртки, спираючись на палицю, усаджується за допомогою Оришки на крісло-гойдалку. Загрожує палицею Максикові.

Пашковська. Пофілософствуй ще тут у мене! (*Звисока*). Щойно Орися мені донесла, що якісь паничі та панночки питають Тараса Григоровича Шевченка. Що ви за люди?

Товмаченко виходить наперед. Оришка охає і ховається за крісло-гойдалку.

Товмаченко. Ми є депутація до Тараса Григоровича від київського студентства. Дозвольте представити вам, пані Пашковська, моїх друзів – випускницю Інституту

шляхетних дівчат Ольгу Левицьку (*Ольга робить кніксен*), студента юридичного факультету Юліана Вержбицького (*той кланяється*), студента духовної академії Петра Левицького, брата Ольги (*кланяється*). А сам я студент історико-філологічного факультету Сергій Товмаченко. (*Кланяється.*)

Пашковська (*показує підборіддя на Галинку*). А це що з вами за овоч?

Товмаченко (*з деякою образою*). А це наша подруга Галина Сорока. Вона покоївка Надії Марківни Дзюбенко, яка живе на Хрещатику у власному будинку, та її кріпосна дівка. (*Галинка, незграбно наслідуючи Ользі, присідає.*) Проте наше дружнє коло не знає майнового і соціального цензу.

Максик. О! Браво, Серже! Бравіссімо! Дозвольте олівчик і шматочок папірця – записати! (*Шарить по кишнях.*) Втім, таке спромоглися ви висловити, чому не страшна людська забудькуватість.

Пашковська. Так ви з цим блазнем знайомі?

Вержбицький (*розглядаючи свої нігті*). Ми з паном Максом нещодавно познайомилися на Байковій горі. Влаштували сумісний пікнік.

Пашковська. Ну й молодь пішла! Які вибрики ви собі дозволяєте! А я Варвара Матвіївна Пашковська, господиня цієї садиби. Я тепер теж собі багато чого дозволяю, тому що доктори засудили мене до смерті від моєї хвороби і дають мені небагато місяців.

Ольга. Та що ви! Вони, безперечно, брешуть, доктори!

Галинка. Таке скажете!

Пашковська. Спасибі на доброму слові. А ти, дівчино, як сказав той красень, закінчила Інститут шляхетних дівчат. Мабуть, наш київський? Я в ньому теж повчилася свого часу, проте курсу не закінчила: батьки забрали мене й видали заміж.

Ольга (*гірко*). А ось я закінчила. І отримала диплом. Пам'ятаю його напам'ять, як оду Державіна «Феліца». (*Декламує.*) «І вона одержує, без окремого випробування, свідоцтво домашньої наставниці і, якщо протягом 20 років присвятить себе освіті дітей, має переважне право на прийом до Будинку піклування про бідних дівчат благородного звання». Проте до богадільні я навряд чи потраплю: звання моє недостатньо благородне...

Левицький. Поки я живий, в Олі завжди буде вірний шматок хліба.

Пашковська. Судячи з брата твого, ти попівського роду? (*Ольга киває*). Дивно! Вперше в житті бачу таку витончену попівну...

Ольга. Дякую вам, але... (*Складає прохально руки*). Варваро Матвіївно, прошу вас, не томіть довше! Скажіть, коли вийде до нас Тарас Григорович?

Пашковська (*здивовано*). Послухайте, але хіба Оришка не сказала вам, що Тарас Григорович сьогодні вдосвіта виїхав до Петербурга?

Ольга падає непритомною і скачується з горба на авансцену. Біля неї по-дурному клопоче Оришка, Галинка дивиться на них зверху, взявши руки в боки.

Левицький. Олю, я ж просив тебе вранці: зроби собі омлет!

Вержбицький. Галинко, чого стала стовпом? Та допоможи ж ти їй!

Пашковська. І справді, дівко, поворушися! Дай їй нюхнути ароматичних солей. (*Кличе до себе Галинку, дає їй флакон*.) Боюся, що бідна дівчинка пов'язувала з нашим Тарасом Григоровичем завеликі надії...

Вержбицький (*задумливо*). Не без того, пані Варваро, не без того...

Г а л и н к а, високо піднімаючи ноги, спускається з горба. Вискалившись, буквально тикає Ользі під ніс відкритого флакона, О л ь г а розплющує очі та обурено підкидається. М а к с и к показує Г а л и н ц і кулак, вона йому у відповідь – язика. Т о в м а ч е н к о розводить руками.

Поки всі зайняті цим інцидентом, нагорі, за спиною П а ш к о в с ь к о ї, з'явившись ліворуч, уздовж паркану протанцювує свою партію Ф і л е р. Робить гримаси, з кривляннями заглядає у вікна і т. ін. На середині свого танцю дістає з внутрішньої кишені сюртука складену гравюру, розкладає і показує публіці, тицяючи в неї пальцем. Це автопортрет Шевченка в юності. Зникає праворуч.

О л ь г а (підіймається на ноги, говорить, згорбившись, дивлячись у землю). Як чудово було пізнавати людину через написане нею! Чистота чистої душі проливається на чистий папір, а той, хто пише з брудною душею, як би не ховався він, обов'язково залишить між рядками брудні сліди. Яка це була насолода, коли в темному дортуарі переді мною яскравим світлом спалахували слова «ТАРАС», «КАТЕРИНА», «ШЕВЧЕНКО», а крізь матрац мою спину припікав заповітний зошит із віршами!

Обернувшись ліворуч, В е р ж б и ц ь к и й знаками показує М о р і с о в і, щоб приніс, на чому сидіти. Той, викликавши фурор у О р и ш к и та іронічну увагу до себе в П а ш к о в с ь к о ї, урочисто приносить розкладного табурета і ставить його перед паном. В е р ж б и ц ь к и й показує на О л ь г у. Та, не дивлячись, сідає на табурет, коли їй його ззаду підставляє М о р і с. Випрямляє спину і, дивлячись тепер перед собою, продовжує говорити.

О л ь г а. От хто по-справжньому любить людей! Шевченко не може не любити своїх героїв, нещасних Катерину, Наймичку, дівчину, яку залоскотали русалки, тому що він їх не описує, а говорить із середини їх. Катерина, яка безоглядно полюбила свого москаля, це і є Шевченко, а Шевченко, страждаючий разом із нею й усередині неї, це і є Катерина. І зовсім ніякий він не «кобзар», він просто стає Перебендею, коли пише про нього. Що ж я – сліпих кобзарів не бачила? Шевченко геніальний поет, і, якщо вдуматися, його творчий подвиг вищий, ніж у Пушкіна або Лермонтова. Про Гете не скажу, надто погано в інституті навчили нас німецької, щоб я могла судити про його поезію.

Її переривають аплодисменти. О л ь г а ніби прокинулася, здивовано озирається. Аплодує

Л о б о д а, що непомітно для присутніх вийшов із хвіртки.

Л о б о д а. Браво, мила панночко! Я теж не став би ганити похмурих німецьких геніїв. Гете і Гейне – ось де велетні духу! А тепер до них приєднався Вагнер, творець античної сили та універсальності, що змушує пригадати про Леонардо да Вінчі.

В е р ж б и ц ь к и й. Я читав, що навіть у Парижі утворилися партії вагнеріанців і вагнеріанок.

Л о б о д а. Я радо записався б до шевченкіанців.

Т о в м а ч е н к о. І шевченкіанок, як бачите, довго шукати не доведеться.

Г а л и н к а. І що це ви таке кажете? Це ж про нашого пана Вагнера? Аптекарь він і справді непоганий. Але ж п'яниця, це усі знають.

М а к с и к. Стули писок! Ти добалакаєшся, погана дівко, що нас звідси виставлять. А до чого ж розумне слово – шевченкіанець! (*Шарить по кишенях*).

Л о б о д а. Я вчасно вийшов на свіже повітря! Таку почув палку промову... А взагалі ж мене до вас, Варваро Матвіївно, відправили

гості. Вони встигли вже скучити без вас. Аскоченський аж до того скучив, що коцюбу для каміна морським вузлом зав'язав.

Пашковська. Хай в іншому місці оригінальничає! Я Віктора Іпатійовича з дому не випущу, поки коцюбу назад не розв'яже.

Вержбицький (обережно). Ольго Хомівно, а чому ви гадаєте, що як творець Шевченко вищий за Пушкіна і Лермонтова – або, скажімо, за Міцкевича?

Ольга. Але ж це так просто, невже самі про це не думали? Пушкін, Лермонтов, Міцкевич – усі вони були дворяни і з дитинства плавали, як риба у воді, в атмосфері вищих розумових і художніх інтересів наших часів. А Шевченко є кріпосний селянин за народженням, і те, що дворянські генії всмоктали з молоком їх матерів, повинен був здобувати тяжкою духовною працею. А найголовніше! Ваші Пушкін і Лермонтов, та й Міцкевич теж, і Гете, і Гейне, що б про них не говорили, усі вони вже померли. Що вони створили, те створили, а нового вже не напишуть. А наш Шевченко живий! І він якраз у розквіті сил, наш великий поет! Як казковий богатир кайдани, струсив він з себе десятилітню солдатчину, знову пропагує серед простого народу. Його заарештовують,

вимушені відпустити, за ним встановлюють невсипущий жандармський нагляд...

Л о б о д а. Панночко, благаю вас! Обережніше, адже і стіни мають вуха...

О л ь г а. Але ж я тільки про те, що за такою живою руїною, як поет Подолинський, що під Києвом свій вік доживає, і жандарми не стануть стежити. А наш великий поет сповнений енергії, як це по-руському сказати? Так, він дихає силою, випромінює міць... У нього попереду довгі десятиліття творчої праці – і він таке ще напише, таке... *(Трясе піднятими над головою кулачками.)* Таке створить, що піднесе його не тільки над Пушкіним і Лермонтовим – над усіма поетами Землі здійме!

Пауза

Т о в м а ч е н к о. Ну, спасибі вам велике, пані Пашковська. Ми, мабуть, підемо. І так відволікли вас надаремно від гостей.

Ті, що сиділи на траві, підводяться. З'являється Моріс, щоб забрати з-під Ольги табурета, коли й вона підведеться. Ольга схиляє знову голову, починає підійматися. Тим часом Товмаченко з повислою на ньому Галинкою, Вержбицький і Левицький повертаються спиною до Пашковської та встигають зробити по кілька кроків ліворуч.

Лобода. Гей, а куди це ви?

Вержбицький. А якщо виїхав Шевченко, що нам тепер тут робити, пане Лебединцев?

Лобода *(діловито)*. Усе не так погано, як вам здається, молодий чоловіче. Адже Шевченко не гусар який-небудь, наш поет не на перекладних полетів, а на єврейській балагулі потягнувся. До того ж поїхав він зараз до Переяслава, розраховуючи там погостювати трохи в свого приятеля Козачковського. Коли є необхідність, Тараса Григоровича можна без особливого клопоту й наздогнати.

Ольга. Та де вже мені, це не з нашими грошима...

Пашковська *(громовим голосом, намагається стукнути пальцею об траву)*. Стояти! Стояти, кому сказала! Куди це ви зібралися? Невже ви не хочете почути від мене, як з'явився тут Тарас Григорович? Невже вам не цікаво, що він за людина насправді, цей ваш великий малоруський поет?

Не заперечуючи, компанія повертається на колишні місця, Ольга знову сідає на підставлений Морісом стілець, а Лобода цього разу укладається біля її ніг.

Пашковська. Він до мене з'явився в найоригінальніший спосіб. Приходить якийсь незнайомец і ні сіло ні впало просить узяти його на квартиру, щоб і харчуватися у мене в борг. Бачте, він не може з Києва виїхати, поки йому не пришлють грошей з Петербурга. І зовнішності оригінальної – величезна лисина, звислі сиві вуса, обличчя у глибоких зморшках, на зріст невеличкий, а постать, як у російської матрешки. *(Із задоволенням оглядає молодь.)*

Вержбицький і Товмаченко *переглядаються.*

Ольга *(весело)*. Ну і чудово, що як у російської матрешки! Якби в його роки виглядав як Рінальдо Рінальдіні, спокою йому не було б від отаких ось. *(Очіма показує на Галинку, що не відпускає руку Товмаченка.)*

Галинка. Та вже звиняйте, скажу прямо – дуже вони мені потрібні, старі та лисі! *(Усміхається Товмаченкові й одразу ж знову показує язика Максик у).*

Пашковська. Ну, про ці справи потім. Я його тоді питаю, а хто він такий? А він говорить: «Як бачите, чоловік! Ішов я, ішов, дивлюся – хатина, чи то панська, чи то мужицька – біла, біла, як сметана, та

ще й садочком обросла; а на дворі дитячі сороченятка сушаться, рукавами махають – мене звуть. Я й зайшов». Мені це пояснення так сподобалося, що я, далі не розпитуючи, узяла оригінала на квартиру. Адже я, хоч про Шевченка чула, портрета його ніколи не бачила.

Лобода. Та ви ж, Варваро Матвіївно, чудово читаете його «Наймичку» та інші поеми, а скільки невеликих поезій навіть і напам'ять! А кажете: «про Шевченка чула»... Навіщо прибіднюватись?

Пашковська. Я тільки за декілька днів з'ясувала, що мій дивакуватий постоялець – той самий знаменитий поет. Він тоді вже був у садибі своїм, і не тільки для мене (мене він звав «тіточкою») і для моїх шести дітей, а також для всіх сусідок та їхньої білоголової дітвори. Діти бігали за ним, вигукуючи: «Дядьку! Та розкажи ще хоч одну казочку!»

Максик (*впівголоса Лободі*). Благаю, Феофане Гавриловичу, впишіть і мене, негідного, до шевченкіанців. Якщо, звичайно ж, це товариство (*підглядає до клатки папірця*) не знає майнового й соціального цензу.

Лобода. Відстань, дай послухати.

Пашковська (*кинувши обурений погляд на Максима й Лободу*). Дивак він ще

той, скажу я вам. Одного разу заявився до мене з двома відразу проханнями: щоб ця ось Оришка випрала його білизну і щоб я позичила йому хоч гривеника, «бо дуже потрібно». Потім я зрозуміла, навіщо йому гроші, хоча він жив у мене на всьому готовому... Звичайно ж, я погодилася. І коли почала безмозка ця Оришка переглядати білизну Тараса Григоровича...

Оришка (*раптово бубонить, загинаючи пальці*). Сорочок чоловічих – 10, підштаників – 4, рушників – 4, серветок – 2, носових хусточок – 10...

Пашковська. Досить, а то ще і про зашкарублі шкарпетки доповіси. І запам'ятай на майбутнє, коли зумієш: у пристойному товаристві говорять не «підштаники», а «невиразими».

Ольга відвертається, Галинка хихикає, Левицький гмикає в кулак. Всі інші вдають, що нічого не чули.

Пашковська. І тоді Оришка, сортуючи «дядькову» білизну, знайшла на двох носових хусточках вузлики, а в них асигнації – в одному вузлику на двадцять п'ять карбованців, а в другому ще на три карбованці. Будь-яка прислуга на місці дурної Оришки спокійно

сунула б ці гроші за пазуху та подякувала б долі за ненавмисний подарунок. А ця курка не знайшла нічого кращого, як віднести гроші, що впали їй із неба, до нашого дивака. Він же зрадів і на цілий день занепокоївся: усе намагався пригадати, коли це він ув'язав асигнації в носовички? Та так і не пригадав.

Максик. Справді безмозка дівка – якщо дозволено мені буде висловитися. Адже з долею не жартують! Коли Оришка відмовилася від подарунка долі... (*Повертається до Оришки.*) Очікуй тепер, дурепо, великого нещастя.

Галинка. Максику, сам ти дурень! Орися – дівчина чесна і не змогла вкрати. І те зметикуй, у кого – у самого Шевченка! Та він тільки подивився б їй в очі своїм пронизливим поглядом – і довелося б повинитися. Як про мене, краще вже нещастя від долі зазнати, ніж такої ганьби.

Пашковська. Коли прислуга вже висловилася, чи не буде й мені дозволено продовжити?

Моріс (*виступає з-за лівої куліси*). *S'il vous plaît, madame.*

Пашковська. Слава богу! (Моріс, *зберігаючи почуття власної гідності, ховається за кулісою.*) Якщо моя Оришка пове-

лася по-дурному, то мій постоялець відповів їй ще більшим дивацтвом. Як я ні умовляла його розплатитися цими грошима за стіл, чай, квартиру і прання, він затявся: «Це, мабуть, нікчемні якісь гроші, коли я зовсім і забув про них, а нікчемному – нікчемна й дорога». І ось тоді... Гей, молодь, що це я такого сказала?

А тим часом за її спиною з'являється з хвіртки Г а л у ш н и к. Він без шапки. У Г а л у ш н и к а фігура матрешкою, лисина на всю голову і довгі звислі вуса. Студенти й О л ь г а роззявляють рота.

О л ь г а. Боже! Всі прикмети в наявності... Тарасе Григоровичу, так ви ще не виїхали?

Л е в и ц ь к и й (*хапається за голову*). Тож це я самому Шевченкові дав бухана?!

Т о в м а ч е н к о. Дозвольте вам, Тарасе Григоровичу, представити...

Г а л у ш н и к. Гей! Ви хіба подуріли? Я не Тарас Григорович, а Гнат Костійович... (*Мружачись, придивляється до Левицького*). Шось він таке сказав... Боже, та це ж той самий бешкетник, що мені врізав на Байковій горі! І дівки ті ж... Рятуйте, добрі люди! (*Ховається за хвіртку.*) Караул!

П а ш к о в с ь к а (*бурчить*). Так це ж мій сусіда... Зробили мені з двору божевільню...

(Нарешті розвертається разом із крісло-гойдалкою до хвіртки.) Гнате Костійовичу! Ви чогось хотіли?

Г а л у ш н и к (піднімає голову над парканом). Варваро Матвіївно! Проженіть у шию цю шайку бешкетників! І самі тікайте, поки й вам не натовкли! А до вас послали мене гості з іменинником, чоловіком вашим Павлом Максимовичем. Ідіть швидше! Без вас уже горілка гріється, а борщ ось-ось простигне. (Голова Галушника зникає.)

П а ш к о в с ь к а (серйозно). Ну й насмішили ви мене, хлопці... Порівняли, вже пробачте мені, старій та хворій, античну вазу з німецькою нічною посудиною. Бо Тарас Григорович у порівнянні з моїм сусідом – це ж справжній орел! Одні очі його хоч би пригадати...

В е р ж б и ц ь к и й. Описувати треба було краще, тіточко.

П а ш к о в с ь к а. Що? Що ви сказали?

В е р ж б и ц ь к и й. Та щось бовкнув, не подумавши. Вибачте, madame.

О л ь г а (дзвінким голосом). А Тарасу Григоровичу не потрібно було згадувати, коли це він зав'язував гроші в носовичок. І навіщо б йому це робити? Йому треба було пригадати, де востаннє прали його білизну, і чи не було в

тому домі великодушної господині, яка таким чином могла б підтримати грошима свого непрактичного приятеля.

П а ш к о в с ь к а. О! Признаюся, мені це не спало на думку. Так от, на щасливо знайдені гроші він улаштував справжній бенкет для моєї і сусідської дівчорки, сам притягнув з ринку великий лантух із вишуканими ласощами та іграшками, а потім і договорена ним перекупка прикотила ручний візок з яблуками, грушами, пряниками, бубликами і з рум'яними французькими булочками. Дітей набігло з півсотні, не менше, і я не могла дозволити їм затоптати мій зелений дворик і доглянутий, чистенький садок. Спроварила всю чесну компанію на вигін, де й відбувся бенкет. Та найбільше задоволення від бенкету отримав, напевно, сам Тарас Григорович. Не приховаю, панове, що доросла публіка, яка зібралася на це видовище, ні трохи не соромлячись, голосно висловлювала припущення, що «старий, мабуть, збожеволів».

Т о в м а ч е н к о. Мало чого тупі міщани бовкнуть!

О л ь г а. Мені вчинок Тараса Григоровича здається прекрасним, хоча турбує одна

деталь... Скажіть, Варваро Матвіївно, Шевченко розраховувався з вами перед відїздом?

Пашковська. Так, звичайно! Йому якийсь знайомець привіз, нарешті, гроші, і він вельми педантично розраховувався зі мною, не забувши і щонайдрібнішої з послуг, які роблені йому були поверх умови. Щедро обдарував і прислугу. (*Оришка старанно киває головою.*) Мені та дітям притягнув із міста цілу скриньку, п'ятнадцять фунтів заморських винних ягід – «щоб їли – не кашляли».

Ольга. Тоді все гаразд. Мене в інституті вчили – та й вас, напевно, Варваро Матвіївно, – що чоловіки схильні до дивацтв, а жінки повинні їх зупиняти, – проте лише в тому випадку, коли витівки чоловіка ведуть до розорення сім'ї. А цього разу поряд із Тарасом Григоровичем (*зітхає*) опинилася розумна жінка, яка тактовно намагалася направити його на шлях... педантичності. Хіба я не маю рацію, Варваро Матвіївно?

Пашковська (*якийсь час вдивляється в Ольгу*). Бідна дівчинка... Так, ви маєте рацію, між мною і Тарасом Григоровичем виникло почуття взаємної симпатії. Я вперше здогадалася про його зацікавленість моєю

особою, коли спостерегла, що поет неполю-
бляє мого чоловіка. Шевченко в наших бе-
сідах називав мого Павла Максимовича не
інакше, як «чиновником у гудзиках». Мені
він ніби жартома зізнавався, що якщо був
би молодшим, а я не така... неприваблива
і хвора, то обов'язково закохався б у мене.
Ось як. Це за моє вміння співати пісні про
Сагайдачного і про чайку-небогу... Ой! Як в
голові стрельнуло! Оришко, бігом неси очіпок
і хустку!

Оришка вибігає. Пашковська притис-
кує долоні до скронь, кривиться. Верж-
бицький підходить до Ольги, яка сидить,
легко кланяється.

Вержбицький *(впівголоса)*. Ольго Хо-
мівно! Повірте, мені зараз дуже важко... Про-
те чи не приймете ви від мене карету з Мо-
рісом і кіньми? Ви легко наздоженете свого
Шевченка, порозумієтеся з ним. А там або
відпустіть Моріса з каретою до мене, або по-
верніться разом.

Левицький. Та не бувати ж цьому! Як
можна так от, елегантно та невимушено,
позбавляти мене сестри? Вона – єдине, що
залишилося в мене на світі.

Ольга (*подивившись на Вержбицького, ніби ніколи раніше його не бачила*). Дякую вам, Юлеку. Дозвольте мені зарезервувати вашу щедру пропозицію. Проте відразу скажу, що прийняти благодіяння означає потрапити в залежність від того, хто дає. А я не хочу бути залежною навіть від вас. (*Братові.*) А ти, Петре, марно вважаєш мене за свою хрещену власність.

Товмаченко (*хапається вільною рукою за голову*). О Боже! Юлек спромігся освідчитися Ользі!

Галинка (*ласкаво*). А тобі, Сергунько, хіба воно не по барабану?

Тим часом прибігає Оришка, приносить очіпок «з кичкою» і хустку. Пашковська насовує очіпок на голову по-сільському, майже по самі брови, а поверх нього Оришка пов'язує їй ще й строкату головну хустку. У поєднанні з шовковим, у талію, паризьким платтям виходить видовище, яке змушує присутніх знерухоміти.

Пашковська. Ось бачите, тільки-но наділа – і головний біль як рукою зняло! Адже мені це Тарас Григорович пояснив, що болі через те мене гризуть, що ходжу по-панськи, свічу волоссям, тоді як заміжня жінка має покривати голову.

Т о в м а ч е н к о (*впівголоса*). Та не міг Шевченко такого сказати. Таке ретроградство скоріше якому-небудь галушникові личить.

П а ш к о в с ь к а (*скривджено*). Якщо вам не цікаво, як прожив Тарас Григорович у мене ці без малого два тижні, то я піду до гостей – заждалися вже. От трохи не забула. Тут одна панночка навіть занадто, здається, турбувалася про нашого поета, так це марно. Він не раз мені говорив, що хоче оженитися нарешті, завести сім'ю, як у людей. Та тільки не освічену панночку взяти за себе, а розумну селянську дівчину. Щоб жити з нею за батьківськими законами. І хоча до мене начебто залицявся, але я ж не дурепа остання, я ж бачила, що насправді він на моїх дівок поглядав. Зрозуміло, у себе в домі я б ніяких женихань не допустила, а він, як людина дуже розумна, це бачив...

О л ь г а (*гордо*). Це говорить тільки про те, що доля зводила Тараса Григоровича не з тими освіченими дівчатами.

О р и ш к а (*береться в боки, витріщає очі*). Шо-шо? (*До Пашковської з докором*). А чому ж ви, пані, мені раніше про дядька не сказали? (*Плаче*.)

Г а л и н к а (*переконано*). Дурка вона дурка і є. Тю на тебе!

Максик. І єйна дівоча поведенція не без докору перебуває.

Лобода аплодує. Чути далекий гуркіт грому.

Пашковська (знизавши плечима). Вважаю, я можу продовжити? Лягає Тарас Григорович дуже пізно, а прокидається удосвіта, щоб тополі йому прошуміли «на добридень», і пташки защебетали. До вранішнього чаю завжди випиває добру чарку горілки, загризаючи її обов'язково жменькою пшонця, взятою з кишені шароварів. Любить справжній український борщ, затертий пшонцем і затовчений старим салом, вареники з сиром із грубого гречаного борошна та з нього ж галушки. Щоправда, від двох останніх страв у нього кожного разу починається надзвичайно болісна печія, але від неї лікується тією ж горілкою. Ще по чарці із закускою пшонцем вживає він перед сніданком, перед обідом, після післяобіднього сну, перед вечірнім чаєм і перед вечерею. Проте ніхто з домашніх і ніколи не бачив його підпилим. Після чергової чарки веселішає тільки та стає балакучішим.

Лобода. На жаль, молоді люди, я бачив його, на другий день після приїзду, вранці в батька Юхима, у такому вигляді, що й говорити не міг. Що, звичайно ж, не зменшує

моєї якнайглибшої пошани до Тараса Григоровича.

Пашковська (знову знизує плечима). Що я бачила, про те й говорю. І ще Тарас Григорович дуже любить дітей. Бувало, по обіді вийде він, голубчик мій, у садок, ляже на траву під своєю улюбленою яблунею і гучним голосом зве до себе дітвору на бесіду...

Раптом спочатку будинок Пашковської, а потім і горб покриває пелена зливи. Прибігає Моріс з двома величезними парасолями. Розкриває їх. Вержбицький, Ольга і Лобода ховаються під один парасоль, Левицький, Галинка і Товмаченко – під другий.

Голос Пашковської. І ще Шевченко вміє ворухити вусами по-котячому!

Шум зливи стихає, пелена розтає. Перед парканом немає тепер ні Пашковської, ні Оришки, ні Максика. Зникло й крісло-гойдалка. Зате над парканом з'явилася вівіска «ФІЛІАЛ ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА». Втім, персонажі п'єси, що залишилися на сцені, вівіску не помічають. Моріс забирає парасолі у Вержбицького і Левицького, складає, відносить ліворуч.

Товмаченко. Зла, бридка баба розповідала зовсім не про Шевченка. Вусами ворух-

шитъ, як кіт, з безмозкими дітьми возиться, а про те, щоб малював щось або писав, і помину немає.

Лобода *(не відводячи очей від Ольги)*. Юні друзі мої! Знали б ви, як мені не хочеться повертатися за цей нудний стіл у Пашковських!

Вержбицький. І не повертайтеся, дорогий Феофане Гавриловичу! Ми з вами більше мовчали тут, але невже не маємо тепер, про що поговорити? *(Дістає золотого кишенькового годинника, клацає кришкою, знову закриває.)* Щойно відкрився ресторан «Європейського готелю». Ось тільки не знаю, як тут знайдемо візників на всю компанію...

Ольга. Маєте в своєму розпорядженні вашу карету, Юлеку. Нікуди я не поїду. Мало я вистраждала, поки наш із Петею батько гинув від горілки? Себе занапастив та й маму разом.

Левицький *(зітхає)*. Не думаю, що всім цікаві наші сімейні обставини, сестричко. Проте й тому радію, що тепер не доведеться тягнути тебе на плечі до комори та замикати.

Лобода. Мені зараз спало на думку, що років через сто, коли життя стане легке

і прекрасне, вийде книжка спогадів про Тараса Григоровича. Ви уявляєте собі, друзі, скільки там буде солоденької брехні?

Ольга. А я турбуюся, чи не потрапив Тарас Григорович у дорозі під цю зливу.

Лобода. Навряд чи. Наш Київ місто невелике, власне, проте широко розкинувся. Тож я зі Щекавиці не раз бачив, що над Липками дощ, а на Подолі сухо. Отже необов'язково й Шевченка щойно намочило.

Галинка. Відома справа.

Товмаченко (*неуважно усміхнувшись Галинці*). Книжка спогадів про Тараса Григоровича вийде за сто років тільки в тому випадку, якщо через сто років існуватиме українська нація.

Вержбицький. Поляки про вашого великого поета в будь-якому разі не забудуть. А українці – куди ви, Трохими та Одарки, і через сто років подінетесь?

Лобода. А я певен, мої юні друзі, що ми, українці, ще повстанемо з рабства. Якщо Шевченко зумів піднятися з колін і заспівати так, що його почули і росіяни, і поляки, і обов'язково ще почує вся освічена Європа... Якщо Шевченко на це вже спромігся, і невідомо, яких ще висот досягне, то й

десятки мільйонів його одноплемінників,
що живуть на величезному просторі наших
лісів і степів, ще примусять світ заговорити
про себе.

Так, розмовляючи, компанія йде ліворуч.
Раптом сцену заливає яскраве сонячне світло, і на
очах глядачів по стінах хатини П а ш к о в с ь к о ї
біжать тріщини, а вивіска повисає на одному
цвяху.

Завіса

2008 р.

Останнє Шевченкове колядування

Комедія в трьох картинах

Дійові особи

Шевченко – у першій картині одягнений по-домашньому: в сорочці та старих, великих йому брюках, на плечі накинув картатий плед, на ногах стоптані оксамитові чоботи. У другій картині поверх доброго темного костюма на ньому сільський кожухок, на голові смушкова шапка, у начищених чоботях. У третій картині в тому ж костюмі, але без краватки, з кожухом на плечах, у тих же оксамитових чоботах.

Костомаров – у мішкуватому чорному костюмі, у пальті. Літ 50-ти. Вищий на зріст за Шевченка. Доволі незграбний. Зовнішність його повинна відповідати тому портрету історика, де він голений, в окулярах і з короткою зачіскою. Чоботи не чищені.

Честаховський – невеликий на зріст, кремезний і моложавий чоловік років сорока з довгим волоссям. У чиновницькій шинелі та кашкеті. Імпульсивний.

Одарка – гарненька чорноока дівчина, класичного українського типу. Одягнена за міською петербурзькою модою, проте скромно.

М а р и н а – молода приваблива білявка. У другій картині одягнена без смаку, зухвало, в третій – під шубкою та башликом уся в білому.

А н н е н к о в – йому трохи за 60 років, але виглядає на всі 70. Товстий, високий на зріст, помітно згорблений. У першій картині неквапливий та обережний, аж поки раптом не вибухає, у другій – розкутий і дуже рухливий, можливо, внаслідок дії великої дози алкоголю. В золотих окулярах. Одягнений дуже дорого, за петербурзькою модою, розрахованою на молодих світських людей.

Ф е д і р – сторож в Академії мистецтв, колишній солдат, виконує в Шевченка обов'язки слуги.

З е м л я к – одягнений за останньою петербурзькою модою, гостроносі чоботи блищать, ніби лаковані. На голові смушкова шапка, а на плечах – кожух.

Картина перша

Сцена зображує приміщення, надане Шевченкові в Петербурзькій академії мистецтв. При цьому повна відповідність майстерні історичному інтер'єру зовсім не обов'язкова. Велике вікно, що виходить в академічний сад, має нагадувати дереворит: голі дерева на тлі снігу. Біля вікна невеличкий диванчик із замураною картою оббивкою, напроти нього – мольберт із закріпленим на ньому новим полотном. Полотно має бути досить великим, оберненим до глядача, бо на нього в першій картині будуть проектуватися зсередини слайди офорту і сепій Шевченка. Стіл завалено гравірувальним обладнанням, мідними дошками, кюветами для травлення, паперами, книжками, великими теками для акварелей, малюнків і гравюр, пензлями, олівцями, тюрбиками з фарбами; у небезпечній близькості від краю стоять настільне дзеркало, бутлі з кислотою і простий свічник. Книжки й папери валяються також на диванчику і на підлозі. Біля столу два звичайні стільці. На стіні ліворуч обламані оленячі роги, що виконують функцію вішалки. На стіні праворуч тікає годинник. На задньому плані ліворуч гвинтові сходи, що ведуть на антресолі. Вхідні двері теж ліворуч, але їх не видно глядачеві.

Шевченко сидить за столом, опустивши голову. Він працює голкою на мідній дошці. Тихо співає пісню «Явір зелененький». Лунає недалекий, з Петропавловської фортеці, полуденний гарматний постріл. Шевченко підводиться, підходить до годинника, пересуває стрілки, зводячи їх разом на «XII». Повертається до столу, знову опускає очі до роботи. Пауза.

Шевченко (*підіймає голову*). Раніше почуєш гармату опівдні, і вже починаєш собі міркувати, кого сьогодні варто ошчасливити, завітавши якраз перед обідом. І тоді вже причепуришся і допроваджуєш приятелеві власну світлу особу, яка дозволить себе нагодувати та спрагу їй вгамувати... А тепер просто боюся з хати вийти. От клята дівка! Завжди думав, що горе серце крає лише в пісні... Але щоб так! Щоб насправді, як пригадаю про Ликеру, так і стискав біль груди або серце закололо-защемило, навіть поворушитися боляче. Клята, клята! І чим причарувала – неохайна, язиката, з брудною шиєю, негарна? Не гарна навіть! Негарна... Не гарна? (*Риється в паперах на столі, дістає згорток ватману, розгортає. Виходить на авансцену, показує глядачам акварельний портрет Ликери Послусмакової*). Що, непогано написав? Є ще порох у порохівницях! А чи гарна Ликера? Та, мабуть, гарна все ж таки, сто копанок бі-

сів її матері! (Скручує аркуш, схиляє раптом голову). Я сам, сам у всьому винен. Старий дурень, ось хто я! І не в тому справа, що закохався в молоденьку, двадцятирічну – хіба в перший раз забандюрилося таке мені, старому? Та було вже таке зі мною, було... Але чому саме тепер воно так сильно по мені вдарило, мало з ніг не збило? (Замислюється). О... Може, це... Може, корінь справи в новій природі женихання? Раніше, коли раптом закохувався, був я молодий та бідний, потім, після нещастя, ще гірше, немолодий вже, але ж по-старому бідний та ще й, як солдати кажуть, нещасний. От-от, бідний, нещасний старий солдат. Потім, у Нижньому Новгороді (самому сором пригадати!), знов ніби вільний, але по-старому бідний та немолодий. А цього року, як вдалося мені перевидати «Кобзаря», розбагатів я нарешті. Ну, хай не розбагатів, а заробив добряче, щонайменше на три роки життя по-людськи – та навіть у власній хаті над Дніпром і на своєму власному ґрунті. Тож чи не в тому й справа? Звик за життя до амплуа бідного коханця, за якого дівчину багаті батьки не видають, а тут спробував звабити дівчину своїм багатством? Є, є над чим подумати. Хоча... (Замислюється).

Чути стук у двері. Шевченко рвучко обертається, кидає аркуш з портретом Ликери Полусмакової під стіл.

Шевченко (голосно). Заходьте!

Входить спочатку Одарка, за нею Честаховський. Одарка присідає, і Шевченко цілує в неї ручку, Честаховський кланяється, потім обіймає поета.

(разом) { Одарка. Драстуйте, Тарасе
Григоровичу!
Честаховський. Чолом тобі,
батьку!

Шевченко. Привіт, Одарочко! (Допомагає їй зняти шубку, визволившись із обіймів Честаховського. До нього). Здорово, Грицю! Якими вітрами це тебе до мене занесло?

Честаховський. Дивний, щасливий випадок, батьку Тарасе! Відпросився я сьогодні раніше в столоначальника, так, задля деякої дрібної домашньої потреби... Взяв візника, їду 8-ою лінією, міркую собі, де б мені законну адміралтейську рюмашку оприходувати, коли пушка вдарить.

Шевченко (недбало). Ач, який моряк із тебе! Та випий у мене й закуси кількою. Сам знаєш, де стоїть.

Ч е с т а х о в с ь к и й підіймається гвинтовими сходами наверх і з'являється знову з майже повною високою прозорою пляшкою, великою банкою зеленого скла, на третину заповненою солоною рибою, і парою склянок. Коли він повертається спиною до О д а р к и , що вже встигла розмотати башлик, знайти на столі дзеркало і зайнятися зачіскою, та показує Ш е в ч е н к о в і свій маленький кулачок. Поет розводить руками.

Ч е с т а х о в с ь к и й . Тобі налити, батьку?
По вінця, як завжди?

Ш е в ч е н к о . Ти ж сам знаєш, Грицю, що я після гармати ще годину працюю! Випий сам.

Ч е с т а х о в с ь к и й наливає собі й випиває. Витягає рукою з банки пару кільок і закушує. О д а р к а кривиться і долонькою розганяє перед носиком повітря.

Ч е с т а х о в с ь к и й . На чому ж я зупинився, батьку?

Ш е в ч е н к о . Ти, Грицю, їхав якоюсь там смердючою лінією брудного Василієвського острова, міркуючи, де б вихилити чарку поганої горілки.

Ч е с т а х о в с ь к и й (*коситься на пляшку, чи не налити ще*). І чому ж обов'язково поганої, батьку?

Шевченко (*розсудливо*). Коли в цьому смердючому Петрограді вода погана, болотна – жодного тобі порівняння з київською! – як же можна вигнати з неї добру горілку? Я пітерську воду сирою зовсім і не п'ю, тільки чай. Треба ж, нарешті, і про здоров'я подбати... Отже, Грицю, сторгувався ти з «ванькою» та раптом...

Шевченко. Ти правий як завжди, батьку, із нашою рідною оковитою нічого в світі не зрівняється! Отже, їду я 8-ю лінією – і кого ж я бачу на тротуарі? Нашу чарівну Одарочку Соколенко! Дріботить собі отими своїми крихітними черевичками до Неви... Починаю міркувати, куди б це вона прямує, наша кралечка? І неначе по голові мені стукнуло – куди ж, як не до нашого Кобзаря Тараса Григоровича Шевченка? Я ж сам її влаштував до нього натурницею для портрета зразка козацької вроди. Ось я і вирішив зробити разом дві добрі справи – і вродливу Одарочку підвезти, і батька Тараса на його одрі хвороби провідати.

Одарка. Хвороби, кажете? (*Придивляється до Шевченка*).

Честаховський. Знаєш, батьку, за це я сам готовий себе по голівці погладити. Чи пам'ятаєш, як ти бідкався, що не можеш

знайти гарненької україночки-натурниці? Ну, я пообіцяв... І пішов я до добрих своїх знайомих, до її ось родини щирої української, до Соколенків. До її ось сестри, до заміжньої Горпини, і ледве ублагав, щоб вона сама, а коли хоче, то ще з ким-небудь на пару, повела свою сестру Одарочку в академію, до тебе, батьку Тарасе, щоб ти звів її вид на папір.

Ш е в ч е н к о . Гм. А не чи не можна, Грицю, коротше? На мене термінова робота очікує.

Ч е с т а х о в с ь к и й . Завжди в тебе, батьку, ота робота... А коли коротше, то прийшла вона до тебе в неділю із заміжньою сестрою Горпиною та із сестриним чоловіком, а в понеділок прибїг я до тебе. Ти ж, батьку, як орел крилами, ухопив мене дужими руками і придавив до своїх дужих грудей. І кажеш: «Спасибі тобі, мій голубе сизий, моє серденько любе, за твою добру ласку, бодай тобі ніколи лиха не знати!». Я ж у відповідь: «А за віщо се, батьку?» А ти: «Учора в мене був Великдень у перший раз після того, як вигнала мене лиха доля з України... Десять років просидівши в Оренбурзі, наче в густім тумані, як кайданник у мурах...»

Ш е в ч е н к о . Тьху! Що за маячня? О, якби ж мені насправді всі десять років в Оренбурзі просидіти! Там тихий курорт був у порівнянні

з тими пустелями, куди мене жандарми потім у справжню солдатчину запроторили... Та невже я таке тобі говорив, Грицю?

Ч е с т а х о в с ь к и й *(чеше в потилиці)*. Виходить, забув ти, батьку. А ти ж казав тоді: «Не бачив я там сонця, ні живої людини, а вчора несподівано – чорнява Одарочка, як маків цвіт на сонечку, загорілася на моїх очах, пилом припалих, і, як те сонечко ясне, освітила мої очі, просяяла туман з душі заснулого серця... Хвалити Бога, що не вмер на чужині, оце довелося побачити, подивитися на маків цвіт з козацького огороду! Що за люба дівчина ота Одарочка, який голосочок, яка мова! Дзвенить краще срібла, а душа – яка славна, чиста! Ще не встигла зачумитися смердючим духом...»

Ш е в ч е н к о . Досить, Грицю. Дякую тобі уклінно за мої очі, пилом припалі. Я ще, слава Богу, живий. *(Посміхається)*. І скажи мені, будь ласка, хто з нас двох тепер віршопліт?

О д а р к а *(обережно)*. А мені сподобалося, Тарасе Григоровичу. Хоч я, правду кажучи, козацького огороду в житті не бачила. Тільки оті чухонські на Охті.

Ч е с т а х о в с ь к и й . Досить, досить... Хіба я не чисту правду-матку ріжу? *(Наливає собі ще склянку, випиває й закушує. Жуючи,*

підходить до полотна на мольберті). А до речі, батьку, яку це штуку ти тут зібрався komponувати, що Одарочка знову стала тобі в пригоді?

Шевченко. А... Так це ж, ти пам'ятаєш, мабуть, Петро Кочубей замовив мені чотири картини маслом, за все про все чотири тисячі карбованців сріблом. Тепер я вирішив не коверзувати, тим більше, що за портрет предка-страдника він заплатив, як обіцяв. Це полотно буде про те, як кляті відьми місяць із неба вкрали.

Честаховський. Відьми, кажеш? Ну, добре. Я ж, батьку, до тебе на хвилинку забігав. Треба мені поспішати в домашній справі. Ну, я побіг. *(Розкланюється, убігає)*.

Пауза. Залишившись наодинці, Одарка і Шевченко якийсь час відкрито і прямо приглядаються одне до одного. Потім роблять повільні кроки назустріч одне одному, обіймаються. Знову, вже зблизька, вдивляються одне в одного. Довгий поцілунок.

Шевченко. Ось ми й побачилися, моя чарівна Навсікає.

Одарка. Привіт тобі... Як воно? ...мій мужній Одиссею.

Шевченко. А ти все така ж гарна! Та ще й розквітла на морозі, неначе... (*Раптом відпускає її, повільно осідає на табурет*).

Одарка. Боже! Що це з тобою, Тарасе?

Шевченко (*невпевнено усміхається*). Зараз пройде... Клята жаба схопила за серце, Одарочко.

Одарка. О Боже милий! А я то гадаю собі – чому це ти такий блідий, аж жовто-зелений?

Шевченко. Ти не бійся. Як схопила жаба, так і відпустить... А що – я справді жовто-зелений? Тоді треба було сказати, як у нас, художників, ведеться – «странціановий».

Одарка. Страц... странціановий... Странціановий Тарас? Хтозна... А чому так треба казати?

Шевченко (*з переконанням*). Бо іноземна назва приховує жахливу сутність... «У тебе грудна жаба!» Тьху! Людина лякається, таке почувши, а як лікар навісить на вуха латини, вже менше боїшся...

Одарка. А ти вже показувався лікареві, Тарасе?

Шевченко. Аякже. Був у гостях, підводили до мене відомого одного чудодія, доктора Барі. Мудрий німець мені груди вистукав, вислухав... Я й злякався, чи не скаже зараз, грішним ділом: «Можна тебе, відстав-

ний рядовий, знов під ружжо забирати». Ні, похмикав, а тоді й каже, що треба берегтися. Хіба я сам не знаю? О, слава Богу, відпускає вже помаленьку...

О дарка. Як ти мене налякав! Навіть пересердилася на того твого приятеля, Григорія ...

Шевченко. Та біс із ним, з Грицьком... Знайшла про що зараз згадувати. Скажи краще, скільки це ми з тобою не бачилися?

О дарка (*руки в боки, швидко*). А точнісінько з тих самих пір не бачилися, як ти за брудну спідницю отієї покоївки Карташевських учепився! І де ж тоді твоя совість була, мій милий, мій добрий Тарасе?

Шевченко (*потупивши голову*). Та де була, де була... Сама ж відаєш, де вона була тоді, моя совість. (*О дарка раптом прискає сміхом*). Ота Ликера, бодай її не згадувати! Це ж була хвороба, гірша за грудну жабу. Ніколи я не вірив у жодні наговори, намови, але тоді я зрозумів, як почувається людина, коли нею керує темна, непідвладна їй сила! Інколи я ніби прокидався і сам себе запитував: «Що ж це я творю? За ким, дурень старий, бігаю?» І намагалися ж мені відразу добрі люди відкрити на неї очі, та я на них за це тільки гнівався... Ображався, що заважають мені

побратися з простою дівчиною, щоб створити справжнє, щире, а не як у панів ведеться, подружжя.

О д а р к а (*підібгавши губки*). І заради цієї хвойди замурзаної ти кинув мене, Тарасе.

Ш е в ч е н к о (*намагається подивитися їй в очі, але відводить свої*). А що мені було робити, Одарочко? Я ж зібрався одружуватися. Все мало бути по-чесному.

О д а р к а. Виходить, і зі мною ти почесному поступив? І з сестрою моєю Химкою? І, як здогадуєся тепер, з отією надutoю німкенєю з лавки Шмідта...

Ш е в ч е н к о (*швидко*). Коли вже одружуватися, то має бути в подружжі цілковите порозуміння. А за Ликерин поділ я й справді чіплявся до останньої можливості, це ти вірно підмітила, Одарочко. Навіть коли вже стався остаточний ніби розрив, після тієї брудної та ганебної сцени... – ти чула, мабуть? Про це ж уся наша українська громада гомоніла. Тоді навіть і ті, хто й не відали раніше нічого про Шевченка, взялися перемивати мені кісточки...

О д а р к а. Аякже, чула. Я навіть пересердилася тоді на тебе, Тарасе.

Ш е в ч е н к о. Он як? А я навіть після тої ганьби сподівався, що Ликеру ще можна

виховати любов'ю та ласкою. Написав їй листа, пропонуючи помиритися. А що вона мені відповіла? (*Риється на столі в паперах. Знаходить і подає клаптик паперу*). Ось, прочитай сама...

О д а р к а виходить на авансцену. Вдивляється в отой пожмаканий клаптик.

О д а р к а . Як курка лапою! (*Убік*). Втім як ще курва може написати? (*Читає*). «По-слуша Та-рас Тво-і-ми бу-маж-камі ні-кто не нуждає-ца у нас у сур-ти-ру...

Ш е в ч е н к о . Досить! Далі не вголос читай.

О д а р к а (*не вміє читати про себе. Дочитує голосним шепотом*). ... Нас у сур-ти-ру бу-ма-жак мно-го». Що тут скажеш, Тарасе... Отаке написати тобі? Тобі? Дурна чумичка, ось вона хто.

Ш е в ч е н к о . Спасибі на доброму слові... Отакі справи, Одарочко. Я досі, як бачиш, не оговтався... Щось не так?

О д а р к а . Та якось я не зрозуміла, Тарасе, чому ти відібрав у неї свої подарунки. Якось на тебе не схоже... Ти ж завжди був такий щедрий, розкидав гроші. Ось і мені ні за що ні про що золотого персня подарував...

Ш е в ч е н к о . Мені приємно, що ти пригадала цю дрібничку...

О д а р к а . На жаль, я була змушена його продати, твого персня, Тарасе. Гроші були вкрай потрібні, та ще... Мене сестра Горпина вбила б, якщо б знайшла. Сам знаєш, про що вона подумала б... Не всі ж чоловіки такі шляхетні, як ти, Тарасе мій. І все ж таки – чому ти відібрав у неї подарунки?

Шевченко . Коли вона мене отак жорстоко підвела та принизила, мені закортіло її покарати. Совість у неї і не ночувала, а мораль має на рівні щиколоток...

О д а р к а . Що ти кажеш?

Шевченко . Пробач. Кажу, що Ликера має совість і розум, ніби в сірої миші. Докоряти такій, совістити таку не можна – обсміє та й годі. А мені не раз казали, чув від різних людей, що дурепа хвалилася: «Та не хочу я з ним одружуватися, із старим та лисим! Наберу якнайбільше даруночків – та й ноги в руки». Ось я і вирішив Ликеру покарати на її власному духовному рівні. Дещицю з того, що змусив повернути, я просто спалив.

О д а р к а (*позіхає*). Тобі видніше, Тарасе. Ти ж найрозумніша людина з усіх, кого довелося мені в житті зустріти! А ось як вийшло в мене з Химкою...

Шевченко. А чому це ти розсердилася на Грицька?

Одарка. Як могла я не розсердитися, Тарасе? Він же весь час на ізвощику намагався мене ущипнути! І таки спромігся, негідник, коли я задивилася на сфінкса... Чи не залишився синець? (*Хпає дзеркало із столу*). Тарасе, пересядь, будь ласка, таким чином, щоб ти мене не бачив.

Шевченко сідає спиною до Одарки, а вона, цього разу позабувши про присутність глядачів, за допомогою дзеркала шукає на собі синця.

Одарка. Все! Можеш знову подивитися. Синець, на жаль, буде. І навіщо тобі, Тарасе, такі приятелі?

Шевченко (*розважливо*). Та знаєш, мене Грицько не намагається ущипнути. Завжди дивував мене цей спосіб женихання! А в Грицька є такий гріх. Куліш, він на язик гострий, називає Грицька «тупогубим бичком» і запевняє, що той, як приходить до кого в гості, відразу ж біжить на кухню в чайні там, на місці, употребить кухарку... Навіть не хочеться таке нашою мовою перекладати.

Одарка. Нічого, я зрозуміла! Тож він що – мене за кухарку має?!

Шевченко *(усміхається)*. Та заспокойся ти... Я, наприклад, завжди намагаюся роздивитися в людях те краще, що і в найпідлішому донощику знайти можна. А Грицько – він по-нашому впертий. Рік за роком, одинадцять літ поспіль провалював вступні іспити до Академії, і все ж таки вступив. І закінчив курс, і отримав диплом художника.

Одарка *(недовіжливо)*. Та хіба він художник, як ти? А чому тоді ходить в мундирі та в шинелі?

Шевченко. Бо відпросився зі служби, він же казав. А служить Грицько в Департаменті якихось іррегулярних військ, і сам не знає, що воно за звір, бо він там папірці переписує і до шафи складає. Тепер мріє, щоб перевели його до Капітулу орденів Російської імперії – ось воно, найкраще місце для українського художника! *(Усміхається)*.

Одарка. А чому ж ні? Хіба ж ти не малював офіцерів з орденами?

Шевченко *(сміється)*. Та справді... Це холодне й жорстоке місто є, що там не кажи, а столицею імперії, тут повно військових і світських чинуш, біля яких і бідний художник може децицію заробити. А Грицько... Скажу тобі щиро, Одарочко, чим він мені подо-

бається. А своєю життєвою силою підкупає. Важко тобі буде повірити, але ж Грицько всього кількома роками молодший за мене, а подивись на нього! Мордатий, губатий, шкіра на обличчі гладенька, як у молодої людини. Такий собі переможець всевладного Хроносу. А моторний який! Він же пре по життю, як паротяг! І ти ж сама помітила, що Грицько не просто наш з тобою земляк, він Україну любить. А коли Бог не дав йому таланта про це сказати, так не кожному ж дає.

О д а р к а (*стурбовано*). Ну що ж, я тепер від цього паротяга триматимусь подалі! А ще краще Гані поскаржусь, що руки простягає...

Ш е в ч е н к о (*ніби байдуже*). А хто це Ганя?

О д а р к а . Та скажу я, скажу про Ганю, але потім... Завжди мені здавалося, Тарасе, що ти байдужий до своєї зовнішності. Було ж таке, що й з бородою ходив. А ось тепер я нарешті зрозуміла, навіщо тобі дзеркало на столі!

Ш е в ч е н к о . Хіба ж я не пояснював? Коли робиш еаи forte, то голкою викарбовуєш на воску малюнок у дзеркальному вигляді, а приставивши дзеркало, можна побачити, як воно ляже на папері.

О д а р к а . Як мудро! Та якби ще так не смерділо...

Шевченко. Це ж кислоти, я ж пояснював... А ще без дзеркала не зробити автопортрета, тобто себе самого не намалюєш.

Одарка. От ти й спіймався, Тарасе! Навіщо б ти малював сам себе у дзеркалі, коли б твоя зовнішність була б тобі байдужа? Спіймався, спіймався! (*Сміється, плескає в долоні, скаче навколо Шевченка*).

Шевченко. До чого ж приємно на тебе подивитися, Одарочко! (*Вдає серйозність*). Автопортрети необхідні, бо через них художник вдивляється в себе. Вдивляється як у людину, що її він достеменно знає зсередини і тому спроможний побачити в собі таке, чого ніколи не помітити, портретуючи іншу людину. (*Усміхається*). А коли правду сказати, то чоловіки ще гірші кокетки, аніж жінки. Та ти придивися – зачіски, перуки, бакенбарди, вуса (кому законом дозволені!), бороди або гоління чи не двічі на день! Мені ж моя зовнішність справді важлива. Усі мої автопортрети, усі кращі мої фотографії майстрами-фотографами копіюються і розсилаються всією Україною. Народ хоче бачити обличчя автора двох «Кобзарів». І має на це право. Ось взяти хоч би мої вуса. Як відставному рядо-

вому мені дозволено носити маленькі вуса, вгору закручені, але ж я відпустив довгі, козацькі. І хто з наших земляків мій портрет побачить, відразу зрозуміє, що це не дарма.

О д а р к а . Ач, який ти розумний, Тарасе! Весь час хитро збиваєш мене з думки. Бо я ж хочу тебе виляти, а все не вдається...

Шевченко (*знизує плечима*). То ж лай, Одарочко. А я буду мовчати та милуватись тобою.

О д а р к а . Це твій капосний Грицько мною милувався... А ти, як ти мене намалював? Доходить до мене чутка, через треті руки доходить – ні, щоб ти сам з отим своїм Хведором мені цидулку прислав... Каже мені Софка, наша майстриня, що в магазині «Аванцо» виставлений малюнок із двома заквітчаними україночками, при цьому одна з дівчат, мовляв, моя точнісінька подоба.

Шевченко . Та не малюнок, я ж казав – офорт. Гравюра така.

На полотні, поставленому на мольберті, висвічується офорт «Дві дівчини».

О д а р к а . Це не має значення, Тарасе, бо я цю ганьбу бачила своїми очима. Але ж розповім із самого початку. Як таке

почула, ледве дочекалася обіду. Побігла додому, причепурилася, прихопила з собою Химку, бо її ти теж малював, розібрали ми парасольки, я кращу, червону в горошок, перша вхопила – і до «Аванцо». Стали ми перед вітриною, подивилася я на свою паперову подобу – і щиро тобі скажу, Тарасе, що нічого доброго тоді тобі не побажала.

На полотні висвічується постать дівчини, що ліворуч. Поступово збільшення зростає, так що наостанок бачимо її обличчя на всю площу полотна.

Шевченко. Он як, любя?

О д а р к а . Казала Софка, що впізнала мене. Що ж, може, й схожа вийшла. Але ж навіщо, Тарасе, ти перекосив моє личко? Ніби мене шляк трафив, і я так назавжди й залишилася. А Химку, що ж, справді гарною намалював.

Шевченко. Та що тут скажеш? По-перше, коли наші обличчя уявно поділити на половинки, однаковими ці половинки ніколи не будуть. Такими вже нас Бог сотворив.

О д а р к а (до обличчя поета придивившись).
Тебе так уже точно!

Шевченко (*сумирно*). Візьми, Одарочко, дзеркало і подивися уважно. Ти ж просто звикла до звичайної асиметрії свого обличчя і не сприймаєш...

Одарка (*агресивно*). Ні, не буду! А то ще справді побачу перекривлену пику! А шия! Хіба в мене така довга шия, немов у гуски? А ніжки мої! Ти ж намалював мені чорні, як земля, порепані, в ципках! (*Пауза. Іншим тоном*). Хіба ти не бачив мої білі ніжки, Тарасе?

Шевченко. Та бачив... Де в чому ти маєш рацію, люба. За моїм задумом, Химка там стоїть, замислившись про щось далеке від тієї літньої днини. Тому її обличчя непорушне. Твоє ж личко я хотів показати в живому русі. Немов ти побачила незнайомця, потупилась, і в тебе думки легкі полетіли: «Хто такий? Що в нас робить? І чи я йому сподобалася?» А що вийшло перекривлене твоє личко, то вже даруй мені. Рука в мене здригнулася, коли голкою на навощеній мідній пластині твоє праве очко наводив. Хвилювався, бо надто ти мені до душі припала, красуню моя. Ти вже пробач.

Одарка. А що мені залишається, Тарасе? Добре, що хоч не подарував мені відбитка.

Нічого собі була б пам'ять про нас із тобою! (Пауза). Щось я змерзла, Тарасе. Холодно в тебе.

Шевченко. Хіба тут може бути тепло взимку? Майстерня ж над воротами, звідусіль холодний камінь... Іди ж до мене, я тебе хоч під цією ковдрою зігрію.

Одарка (*сідає на коліна йому, він огортає її краями пледа*). Ну добре. Хоч, може, й не зовсім воно добре. Щось таке в нас починається, Тарасе, надто вже мені знайоме... Але я тобі спочатку скажу, голубе мій сивенький, все, що задумала сказати. Так от, тільки відійшли ми з Химкою від вітрини «Аванцо», вона зарюмсала. Каже: «Такою гарною мене змалював Тарас Григорович, а все ж таки кинув, не посоромився!» Уявляєш? Я її почала заспокоювати. Говорю, що Горпині й словом не прохоплюся, а мені ти можеш спокійно розповісти. Тобі ж, кажу, полегшає. І вона, бідна моя дурепа, заридала вже вголос. А потім призналася, що ти, коли її малював, не давав проходу, пригощав конфектами...

Шевченко. А коли трапилися в домі цукерки, чому не пригостити дівчину?

Одарка. Ага... Проте Химка не лише

про цукерки розповідала... І що звав її за себе заміж.

Шевченко. Ось бачиш. Пропонував одружитися. Але вона не побажала. І хіба я їй, твоїй Химці, зробив чогось недоброго?

Одарка. Ні, не зробив.

Шевченко. А тобі хіба зробив? Чи сказав тобі якесь вільне слово?

Одарка (*повільно*). Так, між нами не було нічого гіршого за хоч би ті любощі, що дозволяються на вечорницях.

Шевченко. Тоді що тебе не влаштовує, Одарочко?

Одарка (*повільно*). Я ж, звісно, Одарочка, та дурочку тільки з мене не роби, Тарасе. Хіба це чесно – женихатися відразу із двома рідними сестрами та ще з німкенею-зайдою? І всім нам водночас заміжжя пропонувати?

Шевченко. Чесно воно чи не чесно, а розібратись треба. Амалія – то зовсім інша справа... І я хотів би, щоб ти мене зрозуміла, люба. Сама ж згадала про вечорниці... А я ж досі парубок, хоча ззовні такий сивовусий та лисий. Там, всередині. Та й клята солдатчина викреслила з мого життя десять років, вже й сам не розумію, як вдалося мені їх пережити...

О д а р к а (у*сміхається*). Бідний, бідний!
Але ж ти сам показував мені на малюнках
отих киргизок, що тинялися навколо
фортеці. Здалися мені зовсім нічого, доволі
миленькими...

На полотні-екрані з'являється сепія «Казашка
Катя», потім «Казашка».

Шевченко. Та це ж на малюнках,
сепіях... Я ж вірний учень покійного Карла
Павловича Брюллова, а тепер нове покоління
звинувачує його в естетизації, тобто в зайвому
прикрашанні життя. І взагалі, не плутай,
люба, Божий дар з яєчнею! Ти пригадала б ще
гарнізонних офіцерш! Така на солдата коли
й подивиться, то побачить щось ще нижче за
прислугу. Мене викреслили з життя на десять
років, тому я віднімаю від свого віку стільки ж
років. Отже, мені тридцять шість насправді,
зрозуміла? І що ж у тому дивного, коли чоловік
тридцяти шести років волочиться за гарними
дівчатами та міркує, з якою саме з них йому
взяти шлюб?

О д а р к а . Ось як ти вивернув! (*Аплодує.*) От
тільки... (*Придивляється до нього і відводить
очі*).

Шевченко (*не помічає зміни в її на-строї*). Я просто вже думав, що більше ніколи не закохаюся, а одружитися воно навіть краще із доброю та чесною дівчиною, з якою маєш рівні, дружні стосунки, аніж в результаті шаленої закоханості. Я ж знати не знав, відати не відав, що на мене насуне ота темна пристрасть.

О д а р к а (*зацікавлено*). Це те на тебе на-сунуло, від чого поет Кукольник страждеть? «Волнення страсті»?

Шевченко. Нашою мовою воно краще звучить – «пристрасть». Не просто «страсть», ніби сам злякався того, що в собі побачив, а пристрасть, бо ти до когось оті божевільні чуття прикладаєш.

О д а р к а. Так. Зрозуміла я. (*Швидко*). А тепер я тобі скажу, Тарасе, для чого прийшла. А прийшла я з тобою попрощатися. Бо я виходжу заміж.

Шевченко (*байдуже*). За того Ганю?

О д а р к а. За Йоганна.

Шевченко. Воно що таке – німець? Цибатий рудий Йоганн?

Кути пледа, що ними він укривав О д а р к у, звільняються, опускаються.

О д а р к а . Знаєш, Тарасе, мені вдома вистачає Горпини та брата Петра, щоб мене научати. Так, колись мені вважалося, що ти в мене замість покійного батька, хай земля йому пухом, але ж не тепер. (*Обіймає його за шию та притискується сильніше*).

Ш е в ч е н к о . Хіба ж я навчаю? Хіба ж я не бачив багатьох чесних і порядних німців?

О д а р к а . Досить! Про мого Ганю більше ані пари з вуст!

Ш е в ч е н к о . Добре, добре... Але ж все ж таки. Коли ти сунула мені гарбуза, ти казала й про те, що спочатку тебе треба викупити, а князі Голіцини не захочуть, бо отримують з тебе великий оброк. Як же ти тепер наважуєшся?

О д а р к а . Та воля ж, Тарасе! Весь Пітер про це гуде. Днями усім кріпакам буде вільна! Універсала, кажуть, вже підписано, тепер очікують на свято, на Різдво Христове його величність очікують, щоб пристойно, якраз на свято Боже, оголосити. (*Пауза*). Тобі ж так і не вдалося викупити свою родину?

Ш е в ч е н к о . Теперішній власник їх Флорковський запропонував моїм братам звільнитися без землі, а вони, недоумки, й погодилися. Забагато горілки за своє життя випили, голови вже не ті в моїх братів.

О д а р к а . Ходімо нагору. Надто вже воняє тут тією кислятиною, Тарасе, а на горі для мене, може, й конфекти знайдуться. А ні, то солодке винце. *(До глядачів)*. А ви, шановні, чого тут не бачили?

Підіймаються сходами, О д а р к а – першою, тримає Ш е в ч е н к а за руку. Зникають зверху ліворуч. Чути, як грюкають двері. За хвилину з'являється Ч е с т а х о в с ь к и й . Навшпиньки прокрадається до столу, наливає собі половину склянки.

Ч е с т а х о в с ь к и й *(бурмоче)*. Треба ж і голубкам залишити... Ох, Тарасе, Тарасе!

Притискуючи до грудей пляшку, дві склянки та банку з кільками, так само, навшпиньки підіймається сходами та ставить усе на останній зверху сходинці, яку ще видно глядачам. Залишається стояти, наставивши вуха. Ліворуч з'являється Ф е д і р .

Ф е д і р *(голосним шепотом)*. Ти што тут винюхуєш, Іудо?

Ч е с т а х о в с ь к и й *(обережно спустившись сходами, шипить)*. За Іуду я ще з тобою... *(Пауза)*. Мої справи не для твого солдатського розуму, Хведоре. Але ж ти доносиш кому слід щотижня. Прошу тебе...

Федір. Должність таку імею. Академічеській сторож обязанность імеет доносити начальству.

Стук у двері. Обидва не звертають на нього уваги.

Честаховський. Філософе хрінов! Прошу тебе, про це промовчи. Дівчина з щирої української родини, не треба виносити сміття під чужу хату. Ось отримаю жалування, подарую гривеничком, Хведоре.

Федір. Не то говориш, Григорій Николаєвич. Скажи лучше: «Пусть поворкует напоследок». Помираєт твой батька Тарас.

Честаховський. Що?!

Федір. Мало лі я в остроге доходяг виділ? Уже й прозрачний стал. Верна прикмета.

Пауза, під час котрої Федір зникає праворуч і повертається з віником. Хлопають вхідні двері, ліворуч з'являється Анненков.

Анненков (до Честаховського, ледь помітно вклонившись). Не імею честі бити знакомим з вами, сударь, віжу однако, што ви у нашого Тараса свой. Двері іспісани не-

удачливимі посетителями, однако же открити, вот я і решился войти. По некоторим причинам мне неудобно писать на дверях, не откажите в любезности передать Тарасу мою карточку, а на ней пару слов. Нас с ним на Рождество приглашают в один весьма хлебосольный дом.

Ч е с т а х о в с ь к и й . О! Іване Олександровичу! Господине Анненков! Хто ж вас у Пітері не знає? Жива ікона свободи! Чи не останній мученик-декабрист! Але ж... Я зобов'язаний бігти ще на службу, Ви, Іване Олександровичу, ось Хведорові, услужаючому, віддайте картку, будь ласка.

А н н е н к о в (*поправляє окуляри на носі, вдивляється в Федора*). Солдат? Мундірчик-то голубой... (*Випрямляє спину*). Где служил, солдат?

Ф е д і р . (*Встає навтяжку, витріщає очі, бере віник «к ноге», ніби рушницю*). В Сибіру то єсть. Привезьон в Пітер господином генерал-губернатором...

А н н е н к о в (*раптом скаженіє*). Молчать, гніда жандармская! Рот разінь!

Ф е д і р розкриває рота. А н н е н к о в , уважно придивившись до його жовтих зубів, затискує йому між ними картку.

А н н е н к о в . Вот так і держи, сволоч, пока
Тарас Григорьєвіч не появітся.

Анненков легко вклоняється Честаховському і повертається, щоб піти. Федір, з карткою в зубах та зберігаючи переляканий вираз обличчя, стройовим кроком пересікає сцену і починає замітати з протилежного від панів кутка майстерні.

Зверху чути веселий сміх О д а р ч и н .

Анненков і Честаховський завмирають, презирнувшись. Тепер чути лише шурхіт віника.

Картина друга

Декорація відтворює святковий, в ніч під Різдво, Невський проспект у Петербурзі. Це може бути великий екран, на якому висвічуються кольорові та об'ємні зображення будинків (на одному з перших, щоб зорієнтувати глядача, вивіска «Кафе Невській проспект») та чорні силуети перехожих, городових, колядників (чортів, старих баб, ведмедів тощо) та екіпажів. Зображення на екрані просувається зліва праворуч, і це має викликати враження, ніби персонажі на авансцені прогулюються, та зупиняється, коли персонажі «стоять».

З-за куліс праворуч з'являються Шевченко й Анненков. Вони бережно підтримують одне одного, і не зрозуміти, чи то ледве тримаються на ногах, чи то прикидаються п'яними, чи то намагаються виконати невідомий вже нам тепер танець. Насправді це па канкана, ще бального.

Шевченко. *(дуже весело)*. Петербург підтримує Нижній Новгород!

Анненков. *(так само)*. Провінція піддерживає столицю!

Шевченко. Конфірмований рядовий підтримує каторжанина!

Анненков. Конфірмований к смертної казні піддерживаєт засланоґо в безводную пустиню!

Шевченко. Ми витримали все, нас не вдалося добити Миколі Палкіну!

Анненков. Ми дожили! Ми єщо живие! Пусть задавѣтѣя от злоби наши палачі!

Шевченко. На шибеницю усіх коронованих Картушів!

Анненков. Хай здохнуть наші охоронники в своїх смердючих каптерках! Чума на весь ваш жандармський корпус!

Шевченко. Правильно! Хай до них вночі причвалає Жінка в білому! Сто копанок чортів їхній драній матері!

Анненков. Жінка в білому? Хто це?

Шевченко. Та чума та ж. Або холера. Це в народі так говорѣть. (*Посміхається, іншим тоном*). До речі, Іване, ти надто суворо обійшовся із моїм Федором. На твоїй карточці навіть розплилося ім'я княгині, нашої хлібосольної хазяйки, і я не відразу здогадався, хто ж саме нас запрошує. А Федір, хоч і з жандармського племені, та не злий.

Анненков. Пусте! Я не підставлятиму катам ще й другої щоки. Але ж ми витримали, Тарасе! Ми дожили! Ми живі! Хай живе життя!

Шевченко. Ми дожили! Це диво! За це треба було б...

Анненков. ...випити! Правильно, Тарасе! Ура!

Шевченко (*сміється*). А я хотів сказати, що Богові подякувати. Хоч Цар Небесний і приймає зазвичай сторону царів та усякої сволоти, цього разу він задрімав на хмарі і дозволив нам посоромити наших убивць. Але ж випити – це теж добре!

Анненков розстібає пальто і не без труднощів дістає зі задньої кишені штанів маленьку фляжку. Відкручує металевий корок і пропонує фляжку приятелеві.

Шевченко (*принюхується*). Та це ж коньяк, Іване!

Анненков. Ага, найлучший французький.

Шевченко (*розсудливо*). Отож, а ми пили джин. Змішувати мені не можна! Мені лікар заборонив. Мені взагалі пити не можна, Іване. Нічого мені не дозволяють, Іване. Та я, власне, і не п'ю.

Анненков. Правильно, не п'єш! А я вип'ю, друже мій Тарасе. (*Робить кілька ковтків. Кривиться*). Мене надурили! Це не «Мартель»! Мені треба було вилити ці помії до горшка з тією безглуздою пальмою і налити

княгінюшкіна джина. О, то був божественний напій!

Шевченко. І справді! Напій богів!
Божественна Амрита!

Анненков. Та що там твоя Рита! Нектар!
Навіть не пам'ятаю, коли ще я переживав таке
піднесення! Я відчуваю себе молодим богом!
Отак, здається б, і полетів над землею! Все
мені відкрито, світ не має жодних таємниць,
і люди розкривають переді мною свої душі...

Анненков, що вів у танці перед,
раптом випускає руку приятеля і хапається
за стовп вуличного ліхтаря. Тепер ліхтар
стоїть на місці, а стрічка Невського проспекту
продовжує просовуватися. Шевченко ж ще
пританцьовує.

Шевченко. Так, джин – це сила! «Гордон
дру», винахід кмітливих англійців. Що за
народ такий! Чого тільки не придумали?
Машинку для стягування чобіт, щоб не
змушувати до цього служника! Купляти
в дорозі білизну, а брудну викидати!
Парову машину, що зжує та виплюне усіх
коронованих нероб, – і ось, божественний
джин!

Анненков. Так, Тарасе, джин – сила!
Ось коли я відчув, що мене й справді «позвали
всеблагіє как собеседніка на пір»!

Шевченко (спирається правицею на ліхтарний стовп, що до нього спиною притулився Анненков). Що за напій! Знову я повернувся в ті роки, коли людина й не відає, з якого боку в неї серце! Але ж ми й не цінували зовсім те наше бідне багатство, просте людське здоров'я. І навіть не це мене вразило. Чи повіриш, Іване? Я відчув себе на порозі нового життя, і задуми зовсім непоганих віршів, що їх я ще напишу, ніби разом прояснилися в моїй старій голові! Та знаєш, як воно було в молоді роки напідпитку...

Анненков (робить кілька ковтків). Знаю, звичайно. Після каторги я знаю про людей і про людське все, мені й «Энциклопедический словарь» непотрібний. Проте давай думати. Якщо оту пляшку нашої сьогоднішньої хазяйці не привезли прямо з Лондона, вона від Єлисеєва. Отже, вперед до лавки Єлисеєва!

Шевченко. Краще скажи мені, Іване, невже ти й справді не посоромився б налити фляжку з хазяйської пляшки «Гордона», що стояла на столі?

Анненков. Звичайно, друже! І хіба тобі самому не здається, що тепер, після наших страждань, немає на світі нічого такого, що ми з тобою не можемо собі дозволити?

Шевченко. А що нам відомо про страждання тих, за рахунок яких ми можемо собі щось дозволити?

Анненков. Кинь філософію! На дворі ніч перед Різдвом! А за одну ніч перед остаточним вироком, коли мені замінив Микола Палкін смертну кару на двадцять років каторги, я виставив йому та його імперії такий рахунок, що й справді можу собі все тут дозволити. Ми не встигнемо насолодитися життям, коли почнемо замислюватися. А втім, і ти, Тарасе, собі дечого не забороняєш. Я, коли заносив тобі картку, чув з антресолей сміх молодої жінки...

Шевченко. Це було зовсім не те, про що ти подумав...

Анненков (*мрійно*). Хіба має значення, що я, старий пень, там собі подумав? Я чув отой сміх... А твій товстомордий приятель, почувши, скреготав зубами, як Отелло в провінційному театрі. Хотів би я, щоб і в моїй спальні так сміялися молоді жінки. Та де там!

Шевченко. Унизу був Грицько? Ну, це вже занадто, і я йому за це ще вискубу чуприну... А стосовно рахунку. Коли б ми й справді були в чомусь тоді винні... Знаєш, я б так не мучився тоді.

Анненков. Та звісно! Нам було б легше це пережити, як отим каторжним із простолюду, що на них я надивився на своєму віку. Проста філософія руського вбивці: загубив людську душу та спіймався – відбувай покарання, согрішив – спокутуй свою провину перед Богом і людьми! Проте як мені було забути, що мені ледь не відрубали голову за мрії та балачки? Ну справді, хіба це злочин – мріяти про республіку? Та ще молодою людиною, що завжди прагне свободи? Не те що государя, якому присягав, але й рідного батька вважає тираном?

Шевченко. А я, Іване, так і не знаю, за що постраждав. Теж за мрії? Так, у Києві молодь мріяла про республіку слов'ян. Але ж на слідстві я від участі в таємному товаристві відцурався. Потім, уже в Оренбурзі, різні начальники пояснювали мені, що я буцімто малював карикатури на царствуючих осіб, але ж це брехня. Чого, чого, а карикатур я не вмю малювати, не вдаються мені... І не малював я карикатур ніколи.

Анненков. Тобі, друже Тарасе, краще знати...*(Підіймає фляжку, робить кілька ковтків)*. Так не хочеш? А про карикатури... Ти ж сам мені читав у Нижньому Новгороді...

Про ту, що «тонка, довгонога»... До речі, ця стара дама, кажуть, тяжко помирала.

Шевченко. Та це ж вірші... Дама? Скажи краще – сука.

Анненков. Покійного Пушкіна було заслано саме за вірші. Нещасного студента Полежаєва теж за вірші, до того ж жартівливі, а не злющі, як у тебе, добрий Карл Іванович віддав спочатку в унтер-офіцери, потім у солдати без вислуги. За втечу до Пітера, у сподіванні потрапити на аудієнцію до головного ката, його дивом не засікли шпіцрутенами. Якої ж ти очікував від царя Ірода справедливості?

Шевченко. Скажи краще: від Ірода і чоловіка старої суки.

Анненков. А ти не джентльмен, Тарасе! (Сміється).

Шевченко (посміхається). Авжеж! Хоч після сьогоднішнього колядування і відданий прихильник джина! Кожен має вибирати. Якщо ти республіканець, то вже не джентльмен, а коли ти джентльмен, тоді не республіканець. Тих, що відтяли дурну голівку в Марії-Антуанети, джентльменами теж не назвеш.

Анненков. Республіка це тобі теж не фунт ізюму! Це ж у республіці Сократа

змусили випити цикуту, це ж швейцарці-республіканці палили єретиків! А що робиться сьогодні у З'єднаних державах Америки?

Шевченко. Там усе робиться як слід, Іване. Як і має бути в республіці. Є власники чорних рабів, і є ті, що хочуть зробити рабів вільними...

Анненков. Або-лі-ці-оні-сти. (*Робить ковток*).

Шевченко. Та хай їм грець! Обидва табори готові битися за своє майно та за устрій суспільства, що дозволить це майно зберегти. От закладаюся, сіверяни переможуть, і це буде вільний вибір американського народу – так само, як тоді, коли вони билися за незалежність від Британії.

Анненков. Ти якось надто хвилюєшся за долю чорних рабів...

Шевченко. Та невже вони не люди? Проте ти правий, бо я хвилююся через наші справи. Слухай, як це вийшло, що ми звільнилися, але нас не пускали до столиць (про Європу й не заїкаюся!), а за кожним моїм кроком і досі наглядають жандарми та донощики?

Анненков. Нічого собі – «не пускали»! Мене і досі не пускають. Мене, власника двох тисяч кріпосних душ!

Шевченко. Еге ж. (*Пауза. Продовжує вже з іншою інтонацією*). А я вам поясню, милостивий государю Іване Олександровичу, чому вас, такого багатого, не впускають до Пітера і Москви. Бо хто нас із вами запроторив туди, де козам роги правлять? Цар-батько. А повернув назад хто? Цар-син. Яблучко від яблуні, знаєте...

Анненков. Так. Пробач, Тарасе, я щось не те бовкнув. Це, мабуть, сп'яну. Я ще поручиком кавалергардів підтримував думку найрозумнішого в світі полковника, що міг би й військовим міністром служити... Маю на увазі (*тихіше*) нашого мученика свободи Павла Івановича Пестеля. Ми з ним уже тоді були за рішучу відміну кріпосного права.

Шевченко (*розчулено*). Пробач і ти мені, друже мій єдиний, що на мить засумнівався в тобі. Тепер і з старими приятелями доводиться розпльовуватися, коли хто раптом починає захищати кріпацтво... А новий цар і не міг нас звільнити повністю, бо він не лише син свого батька, а й цар.

Анненков. Так, Тарасе. Уяви собі, старому Трубецькому навіть після помилування не дозволено називатися князем! Ніби це безрідні Романови подарували Трубецьким, отим Гедиміновичам, історію їхнього роду!

Шевченко. Мені казали, він, Сергій Петрович, щойно помер у Москві. (Пауза. Анненков хреститься). Ти ще не чув, виходить... Жаль старого, але подумати тепер, навіщо він був по приїзді такий смиренний, такий тихий, навіть ні з ким не побажав бачитися? Що виграв? А ти, Іване, сьогодні такий рухливий, жвавий. Побережи себе для мене, апостоле свободи, для всіх нас, побережи своє серце! Давай, друже, обнімемося! (Обіймаються).

Анненков. А ми живі, і це головне. Я ж, ти знаєш, плюю на їхні заборони. (Ненадовго замислюється). До речі, цікаво все ж таки, що тобі врешті-решт дозволено постійно жити в Пітері, а мені – ні.

Шевченко. Не бачу нічого дивного. Ти, аристократ і багач, не просив у наших катів нічого, погордував, а я навіть звільнитися із солдатчини не спромігся б без високих покровителів. Мої покровителі виявилися впливовішими, ніж ти, сам собі покровитель. Річ звичайна в нашому безладному суспільстві. Хіба тут варто ще чомусь дивуватися?

Анненков. Та є, звичайно... Слухай, тобі, коли повернувся, хіба не здавалося, що на той час, коли ми мучилися на краю землі, тут, у столиці, ніби все застигло, зупинилось? Той

же Невський, той же палац, Ісакій, театри. Ті ж мундири, ті ж самі «ваньки» та навіть нічні феї ті ж...

Шевченко (*сміється*). Але ж ти не станеш заперечувати, Іване, що дівчата стали чи не удвічі гарнішими?

Анненков (*посміхається, махає рукою*). Дай нарешті договорити!

Шевченко. Це ти дай мені договорити, Іване!

Анненков. Добре, я перший. (*Майже серйозно*). Плювати я хотів на їхні заборони! Взяв та й приїхав до Пітера. І знаєш, навіщо? Задля лікування, ось! Та я й лікуюся, як бачиш. (*Робить ковток з фляжки*).

Шевченко. Отож. А я ось над чим, друже, замислився. Чому це нас помилювали? Хіба ми були винні? Чому нам не сказали: злочину за вами немає, вас покарано було п'яним тираном, а тепер уклінно просимо нас вибачити? Чому не сказали: хочете, живіть у Пітері, хочете – в Парижі? А забажаєте після каторги полікуватися – вам і до Карлсбада дорога вільна. Чому такого не сказали? А тому, що нами править щеня з того ж сучого помету! І про які зміни в державі...

Анненков. Реформи! Реформатор хрінов...

Шевченко. Та хай... І про які реформи в державі може бути мова, коли імперія тримається на тих же жандармах, що судили мене? Ті ж Орлов, тепер козирний туз у Сенаті, та Дубельт! Що це за цар-реформатор, якому служать ті ж жандарми, що служили тиранові? Коли він одразу хотів звільнити кріпаків, чому тоді вже п'ять років тягне? Хто підрахує, скільки юних душ скалічено за ці п'ять років, скільки кріпаків забито різками до смерті, стільки в солдати віддано? Важко й уявити.

Анненков. Так, Тарасе, так.

Шевченко (*несподівано твердим кроком виходить на авансцену, звертається до глядачів*). А це і вам корисно буде послухати. Щось підозріле для мене те звільнення кріпаків, яке обіцяє подарувати найбагатший поміщик імперії! І не віриться мені, що це буде справжня воля, коли нею ошчасливить вас тиран. Обов'язково він триматиме за спиною нові, вдосконалені кайдани. Правдиву волю люди беруть собі самі.

Шевченко, знову пританцьовуючи, повертається до ліхтаря.

Анненков. Але ж ти пророкуєш велику кров, Тарасе.

Шевченко. Я пророкую? Це відбудеться силою речей. І побачиш, Іване, що й це обіцяне царем звільнення без крові не обійдеться. Буде ще й чорний, точніше кривавий переділ поміщицької землі.

Анненков. Я не хотів би до цього дожити, Тарасе. На Читинській каторзі та в Петровському заводі я багато чого побачив і ще більше почув. Я тепер знаю, що таке простий народ. Наші не стануть видумувати гільйотину, ні. Поміщиків, взагалі білу кістку, будуть душити руками, колоти вилами, про долю їх жінок і дочок краще не здогадуватися. Не хочу я бачити твого чорного переділу, друже. Краще вже я помру, я ж тільки дивом Господнім залишився живим і повернувся, а не лежу разом із товаришами в мерзлій сибірській землі. (*Кривиться, готовий заплакати*).

Шевченко (*обіймає Анненкова, погладжує по плечу*). Зрозумій краще, що нам поталанило, друже мій єдиний. Господь на небесах зглянувся на наші муки – і забив нашого ката на його темній дорозі. Спробуй лишень уявити собі: йому було

б тепер тільки шістдесят п'ять! Мордатий полковник із нафарбованими вусами командував би імперією, двірський бугай жирував би під наглядом лейб-лікаря. Ти й досі гнив би в Сибіру, а я... Я, напевно, вже спочивав би на солдатському кладовищі в пустелі.

Анненков. Я що? Я чоловік, офіцер... Чоловікові досить залишатися непохитним усередині, і його ніякі знущання тюремників не зіб'ють із дороги. Та кому я це кажу? Боюся, моя Поліна б не витримала, наклала б на себе руки. Завжди така весела, пустотлива – навіть спочатку, коли я в кайданах ще був і нам давали побачення на півгодини під наглядом двох з охорони, офіцера й солдата. Вона як захоче, бувало, а я подумаю тоді: «Що візьмеш з паризької гризетки!» Моя ж Поліна неосвічена до того ж, а простій людині там легше. І все ж таки в останні роки вона почала замислюватися. Недобре так замислюватися...

Шевченко. Все позаду! (*Зітхає*). Щасливий, у тебе є Поліна!

Анненков (*зітхає*). Щасливий я, в мене є Поліна. І наші з нею діти. Але ж і тобі, Тарасе, поталанило трохи, хоч сам того ти не розумів. Бо ти був один. І не мучився ще й тому, що

через тебе страждає близька тобі людина. Тут, поруч. І змушена спостерігати, як тебе принижує оте бидло в еполетах!

Шевченко (*посміхається*). Бач, наш сирота ще й талан мав! Я, друже, це ще в казематі зрозумів, коли побачив у вікно матір Костомарова, яку вели на побачення з сином... Ну, усміхнися й ти, друже мій єдиний! Випий, що залишилося у фляжці, а я пригадаю смак того божественного джина. Візьмемося за руки – і...

Беруться за руки. Піднімають праві ноги та підстрибують на лівій.

Анненков. Нижній Новгород підтримує Петербург!

Шевченко. Бунтар Шевченко братається із славним декабристом! О...

Застигають із піднятими лівими ногами. Потім поволі опускають їх, але рук не розмикають.

Анненков (*показує на людський потік*). А чому це петербуржці не звертають на нас уваги?

Шевченко. Це ж ніч на Різдво! Слов'янський карнавал, свобода слова...

Анненков. Та вже... Це просто люди, які не сприймають того, про що ми говоримо. Ме-

ні молодий князь Голіцин розповідав у Москві таку історію, а йому студент Пажеського корпусу. Ніби про смерть Карла Івановича студент дізнався на лекції, від професора. Той прийшов і каже, що помер тиран, який гнобив усю Росію, і таке інше. Зрозуміло, що. Тоді студенти його мовчки під білі руки – та до поважного закладу там же, на Садовій. Ось тобі й студенти...

Шевченко. Та це ж Пажеського корпусу – розсадника двірських лизоблюдів та фрунтових служак! Справжні студенти в університеті, вони є головною силою ліберального руху, я тобі скажу. А ось і професор!

На авансцені з'являється Костомаров. Здивовано поглядає на живописну групу, що знову прилаштувалася до ліхтарного стовпа.

Анненков. Хіба той самий?

Шевченко. Звідки, Іване? Той професор ще не скоро, мабуть, повернеться з холодного краю. Дозволь відрекомендувати тобі професора Петербурзького університету, мого давнього і щирого приятеля Миколу Івановича Костомарова. Разом нас з Миколою допитували в закладі на Садовій, щойно згаданому, потім він отримав рік в одиночці в Петропавловській фортеці...

Анненков. Не треба тут повторювати. Чув, чув про вас. Тепер і побачитися довелось.

Костомаров. Пробачення прошу, а з ким маю честь?

Шевченко. Та невже ти не впізнав апостола нашої свободи, декабриста Івана Олександровича Анненкова?

Костомаров. Боже мій! Тут, на цьому запльованому Невському?

Анненков. Слава богу, що не на тому світі. Щасливий знайомству, Миколо Івановичу. Ми як раз з'ясовували, де б ми були зараз, коли не здох би Микола Палкін.

Костомаров. О! Мені розповідали, ніби він сам наказав лейб-лікарєві дати йому отруту.

Шевченко. Брехня, друже! Наш незабутній кат надто любив порядок і законність. Законність у власному драконівському розумінні, звичайно. Був надто пунктуальний. Не могла така людина піти з життя самовільно, не отримавши наказу від свого безпосереднього командира, Господа Бога.

Анненков. Не бажаєте коньяку, пане професоре? *(Бовтає фляжкою перед вухом, із скептичним виразом на обличчі*

прислухається). Здається, ще маємо пару ковтків.

Костомаров. Дякую, ні. З тих пір, як отримав я тут посаду екстраординарного професора історії, весь вільний час змушений готуватися до лекцій.

Шевченко. Та вже? Це ж ніч на Різдво.

Костомаров (*знімає з носа та протирає хусткою окуляри, потім уважно придивляється до співбесідників*). Чи правильно я зрозумів, Тарасе, що тебе та Івана Олександровича мені не вдасться сьогодні звабити нашим з тобою традиційним чаєм із ромом?

Шевченко. ...і спогадами про наші київські молоді роки? Пробач, друже мій єдиний, але іншим разом. Весь вечір ми з Іваном Олександровичем колядували, а щойно позаздрили Давидові Псалмоспівцю, що танцював перед Ковчегом Завіту, і вирішили ушкварити канкана перед Невським як перед... Як перед чим, Іване?

Анненков. Як перед сучасним Молохом! Молохом православ'я, самодержавства і народності!

Шевченко. Достеменно так! Он тобі Казанський собор (*показує праворуч*), он тобі Генеральний штаб (*показує ліворуч*), а там і

лавка Єлисеєва, де ми обов'язково розживе-
мося благословенним джином! Давай мені
руку, Миколо!

Костомаров. А чи не буде це...?

Шевченко. А лівіцю – Іванові Олександр-
ровичу! Ось так добре!

Починають незграбно танцювати, при цьому
Костомаров підіймає ноги не в лад.

Анненков *(вигукує)*. Майже тверезе
Кирило-Мефодіївське товариство підтримує
п'яньського декабриста!

Шевченко. Що ж, як не історія, врятує
нас від забуття?

Костомаров. Та хай вже ті слов'яни
коли-небудь та з'єднаються!

Анненков. Оцими ревматичними нога-
ми голосую за республіку! *(Підстрибнувши,
підводить ногу надто для себе високо, але
Костомаров його утримує)*.

Шевченко. Звільніть кріпаків із землею!

Костомаров. Університетам – повну
автономію! Геть мундири, трикутні капелюхи
та шпаги із студентів і професорів!

Нарешті зупиняються.

Анненков *(відсапуючись)*. Ну, а тепер
мерщій до Єлисеєва, грюкати у двері, розби-

вати вітрину, будити його прикажчиків. Божественний напій очікує на нас у цю чарівну ніч!

Костомаров. На жаль, мені треба йти готуватися. З тих пір, як мене обрано...

Анненков. Чи не бажаєте нас образити, професоре?

Шевченко. А й справді, друже мій єдиний.

Костомаров (*говорить, ніби й сам напідпитку*). Та я й помислити не можу, Іване Олександровичу, щоб вас якось образити, живу ікону нашу! Навпаки я сподіваюся скористатися нагодою, щоб попросити дозволу на довгу бесіду з вами. Час справжніх історичних творів про декабристів ще не прийшов і в імперії не скоро настане, але ж треба подбати й про майбутніх істориків. Тож?

Анненков. Я в готелі «Лондон» на Середньому проспекті – знаєте? Назвіть моє прізвище та себе, вас проведуть. Краще післязавтра о десятій ранку.

Шевченко. І мене, друже мій єдиний, не забувай. Я тепер із дому не часто виходжу, тому краще б уже ти до мене завітав.

Костомаров. Спасибі, спасибі. (*Розкладається і поспіхом убігає*).

Шевченко. Людина величезних знань і великих талантів. Але завжди був диваком. Він і тепер кожного дня купається в Неві.

Анненков. Я мало спілкувався з сучасними професорами, Тарасе.

Шевченко. Микола Іванович – вчений від Бога, і це головне. А професором його було обрано ще до арешту, в Київському університеті. Миколі й тепер влада не дуже довіряє...

Анненков. Амінь. А людина симпатична. Не люблю я красунчиків. Так що – вперед, на Єлисейку?

Шевченко. О Боже! В мене не вийде, Іване. Цей блазень прямує до нас. Не в добрий час згадав ти красунчиків!

Вбігають Земляк і Марина. Вона тримає його за лікоть, ніби намагається зберегти позицію, в якій вони шпацирували Невським – «під ручку».

Земляк. Батьку! Тарасе! О, коли б це діялося в мене, у моєму родовому маєтку Безрадиці, я заволав би: «Малчик!» Він би прибіг, а я йому знову: «Малчик! Принеси мені сюди найкращій мій бухарський килим, що лежить під поламаною фісгармонією!»

Шевченко. Не певен я, милостивий государю, що ми з вами знайомі.

Анненков (*швидко, перед тим порившись у кишенях*). Тарасе, я вже сам побіг. Обіцяй, що дочекаєшся мене біля цього ліхтаря! (*Йде поспіхом*).

Шевченко. (*Киває Анненкову. До Земляка*). І все ж таки не певен я...

Земляк. Краще запитали б, Тарасе Григоровичу, навіщо мені тут, на шикарному Невському, мій найкращий бухарський килим із родових моїх Безрадичів? А я відповів би: «А щоб стати на коліна перед нашим Кобзарем, перед великим Шевченком!» Ось навіщо, батьку Тарасе!

Марина. Не приставал би ти к человеку, пупсик.

Шевченко (*розводить пальцями*). І все ж таки... Коли це я мав честь із вами познайомитися?

Земляк. Шуткуєш, батьку Тарасе? Невже не пам'ятаєш, як тут, у благословенному Санкт-Петербурзі, позаминулого року, влітку, ти разом із достославним Семеном Гулаком-Артемовським снідав у нашої чарівної землячки Марії Семенівни Гресевич? Ви вже з-за столу піднялися, коли ми завітали разом із великим обличителем хабарни-

ків Степаном Степановичем Громекою. Я ще поцілував у чарівної хазяйки ручку, а геніальний обличитель на правах давнього приятеля – ніжку. А ви тоді з нашим знаменитим співаком презирнулися та й за капелюхи.

Шевченко. Тепер пригадую...

Земляк. Тоді ти й мене обов'язково пригадав, батьку Тарасе! Я ж був у сногшибательному... не знаю, як помалоросійському сказати... В наймоднішому жилеті я був! У такому, що всіма кольорами райдуги... Жаль, біс мене поплутав, на бенкет 2-го гусарського полку завівши, і поручик Шмідт-второй запаскудив мій геніальний жилет італійським соусом. А галстук? О, який на мені був галстук! Якобінського червоного кольору – так і палав! Ось галстук моєму малчику вдалося відчистити... (*Показує краватку*).

Шевченко. На жаль, в мене мало часу...

Земляк. У мене теж, батьку Тарасе! (*Звільняється від Марини і підбігає до Шевченка. Голосним шепотом*). На тебе єдина надія, батьку! Мене запросили на приватний маскарад до князя Кочубея! Я цілий місяць очікував на це запрошення, кожного дня витрачався на циркульника. Кожного

дня голову давав мити паризьким милом і завивався! Пора вже йти... А ця прогресистка прилипла до мене, як реп'ях. Притримай її біля себе, батьку, а я побіг. Звуть Мариною. І вона з усіх боків прогресивна. *(Підморгує)*. І спереду, і ззаду.

Шевченко. Що?!

Земляк *(так само)*. Не зрозумів, батьку Тарасе? *(Підморгує знову)*. Ні? О, ти й справді свята людина, чиста, як сльоза! *(Голосно)*. Марино, ось Тарас Григорович пообіцяв доправити тебе додому. А я побіг. Прощайте! *(Убігає)*.

Шевченко. Куди ж ви? Ах ти... *(Додає кілька нерозбірливих слів)*.

Марина. Ото ви йому правильно врізали, Тарасе Григоровичу. Можна було б і дошкульніше йому припечатати, лобуряці.

Шевченко. Де це ви навчилися нашої мови?

Марина. Скоріше я тут навчилася правильнішої кацапської. Сама я з Харкова. Харківська міщанка. Коли за певних причини не можна було мені в Харкові залишатися, змушена була прикотити сюди, до брата. Він студент у Педагогічному інституті. О, які там хлопці! Ви щось чули про Колю Добролюбова, Тарасе Григоровичу?

Шевченко. Чув, що лікується від сухот за кордоном. І що хлопець був закоханий в нашу Марко Вовчок, мою улюблену доню в українській літературі.

Марина (з глибоким переконанням). Шлюха вона, ваша пані Маркович. А слізливі оповіданнячка за неї чоловік пише, справжній малорос. Бо сама вона кацапка з Орловської губернії.

Шевченко. Гм. (Погладжує вуса). Про літературу, можна сказати, поговорили. А, що, тобі взагалі не подобаються гарні жінки?

Марина. А я хіба комусь із жінок подобаюся? Я не приймаю слинявого романтизму. Розумний егоїзм – ось єдина філософія, якої варто притримуватися.

Шевченко. Звучить цікаво. Просвітила б.

Марина. Я маю робити так, щоб мені було добре. А інші хай вже пристосовуються до мене, розумниці, та й про себе не забувають. Як бачите, нічого хитрого, Тарасе Григоровичу.

Шевченко. Справді. Що ж тут хитрого? Раніше це звалося цинізмом. А філософію цю сповідують оті самі, що їхнім ім'ям ти наважилася назвати Марію Олександрівну.

Марина. Ба! Нічого не маю проти справжніх проституток, бо ці простачки продають єдиний товар, що мають. А ось любительки, розпусні пані на кшталт вашої улюблениці, мене дратують. Проте ближче до діла.

Шевченко (*обережно*). Хіба між нами, пані розумна егоїстко, вже завелися якісь діла?

Марина. А ви й забули! Чоловіки так швидко забувають про все, незручне для себе. Отой лобур залишив мене вам, тож я опинилася під вашим покровительством.

Виходить на авансцену і починає танцювати під мотив куплетів із водевілю Д. Ленського «Лев Гурич Синичкін», що його сама наспівує:

Его превосходительство
Зовьот ейо своей
І даже покровительство
Оказивает ей.

Шевченко (*спочатку розсердився, потім сміється*). По-всякому мене лаяли, але «превосходительством» – ніколи!

Марина. Корінь справи не в «превосходительстві», а в римі до нього. А покровительство бідній самотній дівчині

ви цілком спроможні запропонувати. Підрахуємо (*мружачись на світло ліхтаря, рахує на пальцях*): тисячу карбованців (яке смачне слово!) ви позичили в мужика-цукрозаводчика, надрукували на ці гроші «Кобзар» і продали наклад оптом за три тисячі. Навіть коли ви повернули борг отому мужикові (я б на вашому місці не повертала), ви отримала двісті відсотків прибутку. Отже, цілком спроможні допомогти грошима бідній самотній дівчині.

Шевченко. А за якіє коврижки? І ще чув я, ніби рахувати чужі гроші – погана прикмета.

Марина. Стосовно коврижек. (*Придивляється до нього*). Бачу, ви втомилися та напідпитку (хоч тримаєтеся добре), і я вас, чоловіка хворого, підтоптаного, сьогодні не зацікавила. Але ж я співала і танцювала для вас, тож заслужила винагороду. До того ж ви не палаєте бажанням провести мене додому, а невиконання цього свого кавалерського обов'язку теж мали б компенсувати.

Шевченко (*витягає, не дивлячись, із кишені жмуток асигнацій. Віддає*). Сподіваюся, цього вистачить на візника.

Марина. Хвилинку! (*Рахує, губи ворухаться*). Шістдесят три карбованці асигнаці-

ями. (*Сліпуче усміхається*). Щедро! Але я при-
тримуюся закону рівноваги між послугою та
оплатою. Тож очікуйте на мене наприкінці
святка, Тарасе Григоровичу. Адреса мені
відома. (*Ховає гроші та зникає*).

Шевченко. Боже мій! Отака блювотина
на завершення цього чудового вечора! (*Кри-
виться. Пауза*). Це ж треба було мені забрести
на Невський у різдвяну ніч, щоб зрозуміти,
який я самотній.

A stylized, handwritten signature or mark, possibly the name 'M.M.' or similar, written in black ink.

Картина третя

Декорації першої картини. Лише мольберта повернено до стіни. За вікном спочатку сутінки, потім пітьма. Шевченко сидить на тому ж місці, так само заглиблений у гравірування.

Стукають у двері.

Шевченко. Заходьте, коли добра людина!

Голос Костомарова. Та вже сподіваюся... (З'являється ліворуч). Здоров був, Тарасе!

Шевченко (встає назустріч). Здорово, Миколо! Не забув про мене, друже мій єдиний. (Обіймаються). Та сідай вже. Знайди, де сісти, і сідай.

Костомаров знімає із стільця розкриту неоправлену книжку та якісь папери, без особливого пієтету переміщає на стіл. Уважно та співчутливо вдивляється в приятеля.

Костомаров. До мене дійшли про тебе погані чутки, Тарасе. Ніби тобі дуже погіршало після твого колядування. Того, разом із старим кавалергардом Анненковим.

Шевченко (*рішуче*). Брешуть тобі! Лікар не випускав мене пару місяців на вулицю, це так. Але тепер мені стало значно краще. Мабуть тому, що трохи повіяло весною. А навесні я одужаю вже настільки, що зможу залізти до вагона, а потім у візок і так доїду знову на Україну. Один Київ з його садами мене відразу вилікує!

Костомаров. Так, Київ... Я нещодавно пригадував твою кімнату на Козиному болоті. У старому доброму Києві навесні запах лайна перебивається ароматами квітучих садів.

Шевченко (*сумно*). А в Пітері квітнуть лише дівчата. Хіба... Я ніяк не можу дочекатися весняної Виставки квітів у Пасажі. А дівчата які туди приходять, які дівчата!

Костомаров. Ну, дівчата і до мене на лекції приходять. Відтоді, як дозволено.

Шевченко (*посміхається*). Мабуть, сині панчохи.

Костомаров. Та ні, бувають і гарненькі. Тільки вони на наступній лекції, як правило, вже не з'являються.

Шевченко (*погрожує пальцем*). А ти й придивляєшся, старий ти парубче!

Костомаров. Аякже! Там, в аудиторії, усі дивляться на того, хто за кафедрою. Але ж і мені звідти усіх слухачів видно.

Шевченко. Те ж саме мені й Амалька пояснювала.

Костомаров. Хто-хто?

Шевченко. Та Амалія, білявка, що маніжитья за прилавком в «Аванцо».

Сміються.

Костомаров. Це замість того, щоб мене до актора-прем'єра прирівняти! Із продавщицею ототожнив...

Шевченко. Ох, не нагадує мені краще про театр! Я ж навіть на святках до театрів не потрапив. *(Після паузи)*. Який з тебе актор, не знаю...

Костомаров. Не з моєю пикою, Тарасе!

Шевченко. Не знаю, кажу... А ось драматург із тебе неабиякий, Миколо. Ти ж автор кращої трагедії в українській літературі.

Костомаров. Бо іншої поки що просто немає.

Шевченко. Ні, не кажи, не кажи... Наважитися на трагедію після класиків, після велетня Шекспіра, та ще нашою мовою, та ще про козаків – ні, це подвиг. Я досі дивуюся завзяттю, з яким ти, росіянин, вивчив нашу мову, наші пісні та літературу нашу, і сам почав писати та друкуватись українською мовою. Та й тепер так гаряче

допомагаєш нашій «Основі», підтримуєш, як можеш, наш український рух. Нещасливий наш народ завжди буде тобі вдячним, Миколо.

Костомаров (зворушений). Дякую тобі за добрі слова, Тарасе, але... Якщо коли-небудь таке й станеться, мені – або моїй блідій тині в царстві Плутона – стане соромно. І навіть з кількох причин. Головне – не варто воно, оте віршоване моє графоманство, твого доброго слова, Тарасе. У мене, як і в тебе, наші приятелі в голубих мундирах конфіскували всі папери, і з кінцями. А у мене ще й надруковані українською книжки – збірки віршів...

Шевченко. Аякже, пам'ятаю: «Вітка» та «Українські балади». Наш незабутній Цар-Гальмо наказав всі твої, мої та Кулішеві книжки з продажу вилучити, знищити та не перевидавати.

Костомаров. Але в Публічній бібліотеці мої книжки збереглися. Я навіть зазирнув до службового каталога і знаю, де стоять. Але я жодного разу після арешту не перечитував. І досі не хочеться.

Шевченко. Отакої! І чому б це?

Костомаров. Та тому, що встиг дещо збагнути. Поряд із твоїми творами мої

писаннячка нічого не варті. Ось чому, Тарасе. Ми з тобою почали в літературі водночас, але згодом я зрозумів, що з твоєю появою українська література не потребує ніякого захисту і ніякої допомоги від такого «варяга», як я.

Шевченко (*розчулено*). Ти перебільшуєш, мій друже єдиний. І навіть коли ти в чомусь і не помилився, коли, і справді, в мене дар до віршів трохи більший за твій, то все одно в тому, що я встиг зробити, і в тому, що, дай Боже, ще зроблю, велика частка... великий внесок твого розуму, твого таланту. Я не отримав освіти, а ти мало того, що закінчив університет, ти мав талант накопичувати знання, твоїм однокашникам недоступні. Боже, як багато взяв я від тебе – з наших розмов, з твоїх лекцій, коли потрапляв на них, із твоїх дисертацій про нашу пісню і про міфологію!

Костомаров. А тепер уже ти перебільшуєш. Освіти університетської ти не отримав, це так, але прочитав і передумав куди більше, ніж пересічний університетський кандидат...

Шевченко. До речі, про міфологію. Хотів я уточнити одну дрібницю. Україн-

ське ім'я Марина, це ж не від італійського імені йде, я не помиляюся?

Костомаров. Ну, ти ж пам'ятаєш, Тарасе, що воно таке, наша слов'янська міфологія – «темна вода во облацех». Більше здогадок, аніж достовірних відомостей. І про Марину лише здогадка є, що це ім'я походить від імені богині Морени. Ідоли її стояли у святилищах балтійських слов'ян – а сама вона була, коли вірити німцям-місіонерам, богиня смерті.

Шевченко. Смерті? Я теж щось таке пригадував... Добре. А коли б не ти, Миколо, я б досі залишався отаким собі запальним козаколюбом, вихованим на пресловутій «Історії Русів».

Костомаров (*посміхається*). «Історія Русів»? Казки, та ще й старшинські. А взагалі – перший український історичний роман, тільки ще без козацького Айвенгоу, як у «Чорній раді».

Шевченко. А ти не збивай мене. Завдяки тобі я побачив справжні русійні сили історії, осягнув значення серед них простого народу, переді мною, як геніально сказав Гоголь, «стало раптом видно на всі сторони світу». А ти кажеш!

Костомаров. Старий добрий Гердер! Це

той же романтизм, тільки трохи тверезіший. Науковіший, можна сказати й так.

Шевченко. Хай! Що ти можеш поставити в провину романтизмові?

Костомаров. Я? Це ж як особистість я став цинічнішим із роками. А в чомусь важливішому я досі залишаюся романтиком, Тарасе. І це мене непокоїть. Ось ти сказав мені сьогодні: «друже мій єдиний». Ти це усім приятелям говориш, і казав мені наш кошовий Кухаренко, що й у листуванні твоєму... А для мене ти й справді «мій друже єдиний», бо в мене немає приятелів, окрім тебе. Нікому, крім тебе та матері моєї святої, я не потрібний, і мені – ось що погано – теж ніхто не потрібний. За малим виключенням, так. Мені з дитинства вистачало того, що діється в голові моїй, та книжок. І тому такими скаженими та безглуздими були мої захоплення. Я не розповідав тобі, що після Харківського університету, маючи ступінь кандидата, поступив юнкером до Кінбурнського драгунського полку, що стояв в Острогозьку? Так, так, ідіотська мрія про військову кар'єру... Слава Богу, командир полка виявився людиною розумною та доброю, і я, не встигнувши скалічити собі життя, за його порадою вийшов у відставку.

Шевченко. Ти мене здивував. Мабуть, зовсім ще був зелений.

Костомаров. Та ні, вже дев'ятнадцять мені стукнуло. А потім це українолюбство... Ти сказав про моє завзяття, але ж це знов було захоплення, справжня океанська хвиля, що накрила мене тоді та – хоч деякі мрії мої й не справдилися – не випускає й дотепер.

Шевченко (*гостро*). Миколо! Знаючи тебе багато років, ніколи не повірю, що твоє розчарування в нашій літературі може коренитися в тому, що тобі не довелося стати українським Шіллером. Кажі, в чому справа!

Костомаров (*обережно*). А ти певен, що народ, який ніколи не мав своєї держави – хіба що кілька років, та й те умовно, за Хмельницького – здатний і в майбутньому на щось путяще?

Шевченко. Ах ти, стара Кассандра в золотих окулярах! А про київських великих князів забув?

Костомаров. Це тобі, Тарасе, мабуть, вусатий Максимович наспівав? Не вір йому стосовно тих великих князів. Україна постала лише після татарщини, а вельмишановний Михайло Олександрович

– дилетант, та ще й малоосвічений. Я не про ботаніку, зрозуміло.

Шевченко. Добре. Не буду про київських князів. Але двадцяти мільйонів селян і міщан із власними піснями, з мовою та з літературою, хоч і маленькою, вистачить, щоб знайти собі місце у світовій історії.

Костомаров. А я сказав, що думаю. Хіба ти хочеш, щоб я говорив лише те, що може тобі сподобатися, Тарасе?

Шевченко. Відповідь тобі відома. Така розмова – і не за чаркою! Жаль, не можу тебе й чаєм пригостити. Федір побіг у своїх службових справах, а води забув мені принести. Тут недалеко, з Неви, та для мене і це тепер...

Костомаров. А які ж це у Федора службові справи?

Шевченко (*посміхається*). Усі мої добрі знайомі до того переконані, що Федір пильнує скоріше мене, аніж праве крило Академії, що забувають про його прямі обов'язки сторожа. Що в нас сьогодні – четвер? А-а-а, справді... Побіг доносити, коли четвер.

Костомаров. То ми про київських князів, то про твого кособокого філера Федора... Знаєш, я так рідко замислююсь про

власну особу, а говорити про себе доводиться дуже рідко, ось хіба що з тобою, тому я дуже хотів би продовжити свою думку.

Шевченко. Звісно, друже мій єдиний.

Костомаров. Дивна річ сталася зі мною на засланні, у Саратові. Якось за ті роки, що прожив там і прослужив на дрібній канцелярській посаді, у статистичному комітеті, я звик до Саратова і полюбив це місто. А коли мене звільнили, що я зробив? Ткнувся сюди, ткнувся за кордон, у Стокгольм, у Рим – і що ж ти думаєш? Повернувся до Саратова. Он як! Не сюди...

Шевченко. ...і не до Києва. Про Саратов говорили мені, що місто гарне. Але я його не пам'ятаю зовсім, бо як тільки пароплав причалив, побіг я шукати квартиру твоєї матері. Побіг, бо грошей не було на візника. Я вже на пароплаві дізнався, що ти тоді був за кордоном.

Костомаров встає, підходить до Шевченка й обіймає його. Пауза.

Костомаров. Краще промовчати, друже. Слова нічого не скажуть.

Шевченко (*втирає очі*). Почуття матері... Найчистіші почуття на світі. Ти добре

зробив, Миколо, що перевіз Тетяну Петрівну до Пітера.

Костомаров (*повертається на свій стілець. Повільно*). Це, безперечно, мало велике значення, що в Саратові мати була зі мною. Наша саратовська квартирка (ти ж був там), мабуть, і справді стала для мене маленьким добрим світом, навіть коконом, куди можна було сховатися від чиновницького зневажання, приниження, остракізму. Але ж головним сховищем для мене був світ моєї свідомості...

Шевченко. А тобі не здається, що то був такий твій внутрішній захист, коли ти полюбив місто свого заслання?

Костомаров. А що? Цілком можливо... Мушу також визнати, що досить легко переніс ув'язнення в казематі Петропавловської фортеці. Думати мені там не забороняли... І навіть читати.

Шевченко (*позіхнувши*). Ох, не знаю, як би ти створив такий навколо себе кокон у казармі на койці, з усіх боків обвішаній солдатськими онучами...

Костомаров. Щастя наше, що такий поворот долі для нас уже неможливий.

Шевченко. Від кого я чую таке? Від тебе, славнозвісного історика? Знаєш, що

я подумав, коли тебе після пробної лекції студенти винесли з аудиторії до екіпажа на руках? Я сказав би на твоєму місті, як той Фауст: «Зупинися, мить...». Хай зараз, у переддень звільнення кріпаків, справи прогресистів добрі, але хто візьметься пророкувати, який режим встановиться, коли звільнення нарешті відбудеться? Чи тобі не знати, що після Августа завжди приходить Тиберій?

Костомаров. Спасибі на доброму слові.

Шевченко. Але я цього вже не побачу, друже мій єдиний.

Костомаров. Як це? Ти ж – чи не чільна постать у нашому стані добра і свободи.

Шевченко. Бо мене тут уже не буде. *(Пауза)*. Навесні, не чекаючи навіть, щоб шляхи підсохли, я вирушаю на Україну. Брат мій названий Варфоломій ось-ось купить для мене землю в Канівському повіті та почне будувати мені хату. Гроші та креслення хати я переслав. Дубові стовбури на сволоки вже сохнуть.

Костомаров. Що ж, вітаю!

Шевченко. А яке повітря на Україні! Запашне, цілюще. Матиму власну майстерню, мешкатиму в найкращому місці на Землі. Одружуся в Полтаві. Чи я вже хвалився

тобі? Черненко побожився, що засватає мені полтавочку, он як. Одружуся і заживу нарешті своїм домком.

Костомаров (ніяково). А пам'ятаєш, як восени ми зустрілися в антракті «Вільгельма Телля»? Ти тоді сказав мені, що одружишся не раніше, ніж я.

Шевченко (сміється). Я бовкнув таке? Тоді були причини таке сказати, а тепер я вже заспокоївся. Яка там пристрасть тепер? Мені потрібна жінка-товариш, жінка-помічниця. Я візьму шлюб внаслідок вільного і продуманого вибору. Тобто з веселенькою та кирпатенькою. Миколо, ти посміхаєшся, але мені й самому смішно.

Костомаров. Хіба ні? Я уявив собі Моцарта, що вирішив одружитися за таким розрахунком.

Шевченко. Де ти тут побачив Моцарта? Подивись на мене.

Костомаров. Тарасе! Ти ж чудово зрозумів, чому я це сказав. А в мене ставлення до жінок зовсім протилежне. В усьому світі для мене існує лише одна жінка (ти її знаєш), від якої я сам відцурався після нашого арешту, щоб не ламати їй долі.

Шевченко (неохоче). Та пам'ятаю я. Це ти про баришню-піаністку, Ангеліну чи Аліну.

Краще хай вже буде вона Аліною – бо який з неї янгол, коли народила дітей від чоловіка?

Костомаров. Вийти заміж за Киселя Аліну Леонтіївну змусили обставини. Мати тиснула на неї.

Шевченко. Я багато чого в житті бачив, і переконався, що немає таких обставин... Пробач, це ж твоя справа, друже.

Пауза

Костомаров. На жаль, час уже мені бігти на побачення. З надзвичайно цікавим рукописом XVII століття, Тарасе. У бібліотеці Академії наук старий хранитель рукописів обіцяв не закривати, дочекатися мене.

Шевченко. Що ж тут поробиш? Біжи, друже мій єдиний. А я не встиг тобі похвалитися, хоч усім у першу голову показую. Ось дивись, чим я себе потішив. *(Риється в паперах на столі. Нарешті, витягає за ланцюжок золотого кишенькового годинника).* Дріб'язок, а приємно.

Костомаров *(вже стоячи)*. Гарна, досконала річ! І в Пітері просто необхідна. Ти ось що, як почнеш знову виходити, завітай до мене, як завжди, у вівторок. Чернишевський вже запитував, чому тебе не видно... *(Шукає*

свою шапку). Ми з ним весь час сперечаємося, і дуже хотілося б почути твою думку.

Шевченко. Прийду, прийду. Як же інакше...

Костомаров (*вже від дверей*). А я припасу твого улюбленого рому. До побачення, Тарасе!

Шевченко. До побачення, друже мій єдиний! (*Костомаров зникає. Шевченко повертається до роботи. Бурчить*). Сам дивуюся, чому я так зрадів цій іграшці? І не подумав навіть, що маю нарешті цінну річ, яку можна буде закласти в скрутну годину...

Голосний стукіт у двері.

Голос Честаховського. Чи можна до тебе, батьку?

Шевченко. Заходь, коли вже прийшов.

З'являється Честаховський. Знімає шинель, кидає її на спинку вільного стільця, на якому сидів Костомаров, кашкет із кокардою вішає на ріг вішалки.

Честаховський. Чолом тобі, батьку!

Шевченко (*не дивлячись на гостя*). Здорово, Грицю! Яким це вітром тебе сьогодні занесло до мене?

Честаховський. Маю до тебе одну важливу справу. *(Потягує носом. Швидко підіймається до середини гвинтових сходів. Знову потягує носом)*. Щось і не тхне в цьому домі горілкою. Я не помилився, батьку?

Шевченко. А навіщо мені в хаті горілка? Мені лікар заборонив, та я і не зловживав нею ніколи. Кого мені пригощати – свого Федора? Щоб зовсім заснув? Він і тверезий ледве ноги переставляє.

Честаховський *(спустився сходами, влаштувався за столом)*. Добре, хоч протопив він тут сьогодні. Натомість не прибирав – це вже точно.

Раптом придивляється до завалу на столі, простягає руку і витягає за ланцюжок золотого годинника. Тримає його над столом, ніби дохлу мишу за хвіст.

Шевченко. Та не відволікайся ти, Грицю. От, неначе дитина... Кажі краще мерщій про свою справу.

Честаховський бере годинника в руку, натискує на кнопку. Годинник починає тихенько відбивати години.

Шевченко *(слухає, задоволено усміхаючись. Кинувши погляд на стінний годинник, заклопотано)*. Пів на одинадцятую!

Честаховський (*гостро*). На Одарочку очікуєш? До того вже дівочий свій сором утратила, що й на ніч до тебе прибігає, батьку?

Шевченко. О! Нарешті я пригадав, що саме хотів тобі сказати, Грицю! Відчепись від Одарки, ось що.

Честаховський. Коли тобі можна попользоваться насчъот клубнічки, батьку, то мені, здоровому і красеневі, сам Бог велів.

Шевченко. Краще відчепись від неї, бо морду начистять.

Честаховський. Ти, ти мені погрожуєш, батьку? Та не сміши мене...

Шевченко. В Одарки знайдуться захисники й без мене – брати, шурина та наречений. Побережись, коли ще й разом зійдуться. А стосовно того, що я тебе насмішив, Григорію...

Честаховський. Та просто Грицю...

Шевченко. Григорію... Як там далі?

Честаховський (*розводить руками*).
...Миколайовичу.

Шевченко. Пригадай, будь ласка, Григорію Миколайовичу, хіба це я до тебе присотався, як п'явка, хіба це я нав'язував тобі свою дружбу? І хто кого до ательє тягав, щоб разом сфотографуватися?

Честаховський *(встає, нахилиє голову)*. Добре. Я все зрозумів. Пробач, батьку.

Шевченко. Та що вже з тобою поробиш... Так, про Одарку я сказав. Тепер ти давай викладай, з чим прийшов. Із якою ще капостю.

Честаховський. Так уже відразу й з капостю... *(Пауза. Раптом випалює)*. Скажи, батьку, чи ти вже визначився, де накажеш нам, твоїм друзям і прихильникам, тебе поховати?

Шевченко *(тихо, повільно)*. Що? Теж знайшли мені нагальну справу...

Честаховський *(збентежено)*. А лікар, батьку, він хіба тебе не попереджав?

Шевченко. Про що? *(Пауза)*. А-а-а... Так, лікар-дока Едуард Барі велів берегтися, не випускає на вулицю. Наказав вживати якнайменше рідини, щоб втримати клятву водянку. Я його слухаюсь. А навесні втечу на Україну, тільки мене тут, у вашому Петрограді, й бачили.

Честаховський. А все ж таки... Ти ж, батьку, немолодий. І тепер уже не бідний, ось золотим годинником розжився. А такі люди мають звичку складати заповіти.

Шевченко *(неуважно)*. Хай. А мені що до них, до цих філістерів?

Честаховський. Та невже ти ніколи не замислювався, де б тобі хотілося лежати в домовині?

Шевченко. Та що це з тобою? Це ж треба: «хотілося лежати в домовині...» Що ти верзеш? Відчепись, нарешті, від мене. Хоча... (*Замислюється*). А знаєш, було таке діло... П'ятнадцять років тому, в Переяславі. Я тоді тяжко захворів. Насправді тяжко, не те що тепер. І жодного тямущого лікаря ближче п'ятисот верст! Я не відав тоді, чи доживу до Нового року, і написав вірша. Починається: «Як умру, то поховайте...».

Честаховський. Не пам'ятаю такого, батьку.

Шевченко. А цього не було надруковано. У списках ходить. Всі, кому треба, знають. І твої друзі на Садовій теж.

Честаховський. Які ще такі друзі? (*Пауза*). Прочитав би ти мені, батьку. Ти ж гарно читаєш вірші, коли захочеш.

Шевченко, помугикавши спочатку, спокійно і без усякого видимого пафосу читає поезію «Як умру, то поховайте...» (в сучасні традиції «Заповіт»).

Честаховський. Отакої... І як це я пропустив такий твій вірш, батьку?

Шевченко (не слухаючи його). Це правда, що автор сам не завжди розуміє, що написав – тобто, яке воно має значення. І я тепер сам бачу протиріччя: хочу, щоб поховали «в Україні милій», а потім туди має Дніпро принести ворожу кров з «України».

Честаховський. Це ж і в піснях буває. Скажімо, «пиду на Вкраїну, де весело жити». А сам він де, отой козак, звідки піде?

Шевченко. Так, є одна Україна, вужча, з Київську та Чернігівську губернії лише, ну, ще Полтавська, і є ширша. Ось я і уявив собі тоді, ніби бажаю, щоб поховали мене на козацькій могилі в степу, недалеко від порогів, щоб чув, «як реве ревучий». Ненаситець реве, казали мені, день і ніч. Це в мене така поетична мрія було, Грицю. І от що дивно: я майже всю Україну об'їздив, а от на Запорогах, у козацьких отих краях, ще не побував. Хоч колись і збрехав, сам не знаю навіщо, що був на Хортиці.

Честаховський. Так... А тепер ти хочеш, батьку, щоб ми поховали тебе у Канівському повіті, там, де ти сподіваєшся купити землю?

Шевченко. Дурень ти! Я там жити буду, у своїй власній хаті, а поховують мене там, де помру.

Честаховський. А хіба не добре буде для нашої справи, коли ти, хоч мертвий, та повернешся на свою вітчизну?

Шевченко *(підіймається на ноги)*. Геть звідси! Цього ж і святий не витримав би!

Честаховський *(вступився у Шевченка з люттю. Потім обличчя його розгладжується. Витягає з паперів годинник, знову підіймає за ланцюжок. Тихо)*. Даремно витрачався на кишеньковий, батьку. Вистачить тобі й стінного. Чи сподіваєшся ще вийти звідти?

Розтопирює пальці, даючи годинникові зі стуком впасти на стіл. Виходить на авансцену.

Честаховський *(до глядачів, підморгнувши)*. Можна й почекати. Мертвий, він уже не опиратиметься. Я поховаю його там, де нам із вами треба.

Поспіхом збирається і втікає, але в дверях натикається на Марину. Намагаючись розійтися, вони заважають одне одному. Нарешті, Марина заходить до кімнати.

Голос Честаховського. Оце найкраща для тебе компанія, батьку! *(Грюкає дверима)*.

М а р и н а . Спасибі за добру рекомендацію, але... Оцей мордатий, він часом не з тих розпусників, що і нашим, і вашим?

Ш е в ч е н к о (знизує плечима). Ще гірший, Марино, ще гірший... Але цей Іуда має над тобою велику перевагу; він український патріот. (М'якше). Можеш зняти шубку, сьогодні, кажуть, у мене тепло. А я чомусь зараз не відчуваю ні тепла, ні холоду.

М а р и н а . У вас і справді сьогодні тепло. Особливо коли зайти з вулиці та пробігти холодними темними коридорами.

М а р и н а влаштовує шубку, шапку й муфту на рогах вішалки, залишившись у сніжно білому вбранні. Сідає на диванчик, перед тим перемістивши з нього недбало розігнані книжки прямо на підлогу. Дістає з сумочки білі балетні туфельки, перевзувається в них.

Ш е в ч е н к о . Невже ще десь ставлять живі картини? А ти кого зображала – наречену чи Сніжну королеву?

М а р и н а (посміхається). Не вгадали, Тарасе Григоровичу. Це я після лекції професора Костомарова про народнопоетичну символіку так одяглася.

Ш е в ч е н к о . А я що казав? Білий кольор, цвіт квітучих яблунь, символ чистоти природної та дівочої цноти.

М а р и н а . От причепилися ви до тих дівочих чеснот! Це вже не модно, Тарасе Григоровичу. (*Прискає*). І яка вже там цнота в наш час...

Ш е в ч е н к о (*зацікавлений*). Не кажи, дай самому здогадатися! Зрозумів. Минулого разу ти приходила, щоб за отим твоїм дурним принципом врівноважити мою тобі грошову допомогу та обсяг твоїх мені послуг. Тьху, до чого підлий, торгашеський принцип!

М а р и н а (*показує йому язика*). Але ж врівноважила!

Ш е в ч е н к о . Хай. І тому я зовсім не розумію, навіщо ти прийшла сьогодні знову, та ще й уся в білому.

М а р и н а . Та я, Тарасе Григоровичу, коли повернулася до комуні і розповіла своїм про нашу пригоду...

Ш е в ч е н к о . Стоп! Яка ще твоя комуна? Про комуна мови не було!

М а р и н а . Хіба ж я не розповідала? Ми живемо комуною – три студенти й три передові дівчини. В нас усе спільне. У складчину знімаємо квартиру і тримаємо одну на всіх прислугу. Щоправда, вчимо Акульку грамоті, а коли навчиться, приймемо, можливо, до нашого гурту. До нас заходив сам Микола

Гаврилович Чернишевський, і йому дуже сподобалося, як ми все організували.

Шевченко. Он як! В молоді роки я, мабуть, попросився б до вашої комуни. Я теж знімав квартири разом із друзями-художниками, і в нас теж все було спільним – заробітки та борги, начиння і одяг. От тільки на дівчат не було в нас часу. І – коли щиро – грошей.

Марина. Ось бачите!

Шевченко. І мушу зізнатися, що пару років тому, у Нижньому Новгороді, мені довелося спілкуватися з передовою дівчиною твого типу. Не пригадаю тепер, як її звали... Тепер, дивлячись на тебе, я готовий віднести те, що мені в ній зовсім не сподобалося, на провінційне утрирування такої вільної поведінки...

Марина (*переконано*). Ви ж ліберал, Тарасе Григоровичу, то ж ви за свободу в будь-яких її проявах. Інакше й бути не може.

Шевченко. А знаєш, любя, коли я, чи не єдиного тільки разу за все життя, відчув себе по-справжньому вільним? Це було під час солдатчини, коли я рік провів в експедиції на Аральське море. Там є плаваючі острови, що утворилися із сухих залишків водоростей,

і якось я з матросами поплив на ялику на такий острів. Я сховався у траві, ліг догори черевом – і відчув себе абсолютно, казково вільним! А потім почув голоси матросів, що почали мене шукати. Я позітхав-позітхав – та й вийшов до них.

М а р и н а . І все?

Ш е в ч е н к о . І все.

М а р и н а . А що було б, коли вас не знайшли б?

Ш е в ч е н к о . Та знайшли б матроси, знайшли б обов'язково. Їм не можна було мене загубити.

М а р и н а . Це нецікаво. А коли б ви все ж таки сховалися від них?

Ш е в ч е н к о . Тоді в гіршому випадку я помер би від голоду та спраги. А в кращому – сидів би тепер на ланцюгу із залізним кільцем на шиї у в'язниці десь у Хівинському ханстві.

М а р и н а (сміється). Таким чином, Робінзона Крузоє з вас не вийшло. Але ви так гарно розповідаєте...

Ш е в ч е н к о . Ти щось почала про комуну, Мариночко...

М а р и н а . Отже, я оповістила про нас із вами в комуні, і усі наші в один голос заволали, що мені поталанило із цим знайомством,

тобто з вами, і що його обов'язково треба продовжити.

Шевченко. Он як.

Марина. А Макаренков, він у нас найрозумніший, почав міркувати. І надумав, як нам з вами разом намолотити грошеньг. (*Триумфуюче*). Тож мій білий наряд символізує чистоту наших комерційних намірів.

Шевченко. О Господи!

Марина. Ні, коли ви бажаєте, щоб ми спочатку піднялися наверх, то хоч зараз... (*Підхоплюється з диванчика, забігає на сходи до середини. Звідти*). А потім і про справи поговоримо. Тісні стосунки між партнерами сприяють довірі в комерції.

Шевченко (*обережно підіймається зі стільця. Вдивляється в Марину*). Не може такого бути... Ніби привид... До чого подібна до покійної... Мариночко, ти не могла б для мене дечого зробити?

Марина. Ну, коли в межах розумного...

Шевченко. Сподіваюсь, що в межах. Чи ти не просунеш носок туфлі між балясинами?

Марина (*весело*). Всегда пожалуйста. Ось вам моя ніжка, Тарасе Григоровичу!

Свічка починає мигтіти, і в кімнаті наполовину темнішає. Раптом не дуже голосно, але ясно і чітко лунає гуртовий спів:

«Глибиною мудрості човеколюбно вся строяй і полезное всем подаваяй, Єдине Содетелю, упокой, Господи, душу усопшего раба Твого. На тя бо упованіе возложи, на Творца і Зіждітеля і Бога нашого».

М а р и н а . От налякали, жеребці бородаті!

Ш е в ч е н к о (*заспокоює скоріше себе*). Тут же поруч академічна церква... Попа не чути, але якщо хор вступає, пробиває крізь стіни. (*Сідає знову, тримаючись за серце*). Спускайся, Марино, поговоримо тут.

М а р и н а . Ну, як знаєте. (*Повертається на диванчик*). Вам недобре, Тарасе Григоровичу?

Ш е в ч е н к о . Трохи серце прихопило. Мені здалося, ніби це не ти дивишся на мене зі сходів, а одна жінка, добра красуня, що давно вже померла... Свічка догоряє, у рухливій пітьмі... А тут ще тропар із заупокійної служби.

М а р и н а . Добре, перепочиньте. Справа в нас серйозна. (*Оглядається*). Що там блиснуло на столі – чи не золото?

Ш е в ч е н к о (*роздратовано*). Це мій годинник. Днями купив. І чому це він усім сьогодні заважає?

М а р и н а (з повагою). Гарна річ. Коштовна. А знаєте, що отой душка-професор розповідав про символіку годинника? Що він замінює у сучасному суспільстві півня і... як це?... перебирає на себе його символіку. Це символ плинності часу, Тарасе Григоровичу.

Ш е в ч е н к о (так само). Краще пошукай на столі, будь ласка, нову свічку.

Пошуки виявляються невдалими. Свічка у свічнику блимає в останній раз і згасає.

М а р и н а (із штучною бадьорістю). Що ж, трохи посидимо в присмерку рядком. Це, кажуть, зближує. (Пауза. Шевченко ніяк не реагує). Так от, Макаренков у захваті від вашої комерційної спритності, Тарасе Григоровичу. Він каже, що надрукування вами у «Народному читанні» жалісної вашої автобіографії якраз перед виходом «Кобзаря» – це такий геніальний рекламний хід, до якого і сам Ротшильд не додумався би! Він каже, що ви тільки прикидаєтеся партизаном партії українофілов, але насправді є розумним і тверезим космополітом – інакше навіщо б приїхали після заслання саме в Пітер?

Ш е в ч е н к о (хрипить). Маячня...

Марина *(наважившись, рішуче та урочисто)*. Ми пропонуємо вам створити разом із нами акціонерне товариство. Нам навіть ваші тисячі непотрібні, витрачайте їх, заради Бога, на представництво. Дозвольте лише скористатися вашим ім'ям. А грошеньт знайдемо: випустимо акції, позичимо у спритного купчика – є такий у Макаренкова на прикметі. Будуватимемо багатоповерхівки, будемо завозити найновіші англійські ватерклозети – і ви тоді не хату собі побудуєте, палац...

Шевченко *(підіймається повільно на ноги)*. Згинь!

Марина *(підхоплюється на прями ноги)*. Що таке?!

Шевченко. Згинь, облудне видиво! Я впізнав тебе нарешті... Біла пані, Морена, смерть!

Шевченко падає знову на стілець, залишається недвижним. Марина теж не рухається. Після паузи з'являється Федір із запаленою свічкою. Озирнувшись, приліплює її на мольберт. Придивляється до Шевченка.

Федір *(неквапом, поважно)*. Ей, дівка!

Марина. Марина Фомінічна.

Федір (*так само*). Он дишит, академік.
Дівка, ти грамотна лі?

Марина. Чого прив'язался, урод?

Федір (*дістає з кишені та протягує їй паперовий пакетик*). Там адрес написан. А всередині на ізвозчика. Привезі сюди врача его благородіє Едуарда Яковича Барій.

Марина (*взявши пакетик*). Хіба що заради Тараса Григоровича.

Поквапом одягає шубку, замотується, перевзувається, уходить.

Федір. А я спочатку, куди надлежить. А тоді до Лазаревських. Приведу Михайла Матвійовича, его работа починається. (*Раптом зважившись, блискавично витягає з паперів на столі годинника і ховає собі до кишені. Повертається до глядачів*). Єслі донесьоте, скажу, што пріпрятал от чужих людей. А там відно будет.

Федір пальцями гасить свічку і виходить.
Пауза.

На стінному годиннику стрілки раптом і з голосним стукотом зводяться разом на «XII».

На темній сцені лунає – спочатку тихше, потім дуже голосно:

«Смертію смерть Христову і страстьми
страсть подражавше честну́ю, мученіци всі
божественния і блаженния жизни получиша і
нинє моляться о спасеніі душ наших.

Упокой, Господи, душу раба твого Тарасія».

Завіса

Вересень 2010 р.

Шевченко під судом

Трагіфарс у чотирьох актах

Дійові особи

Головуючий – високий чоловік у білій мантії, обличчя прикрито трагедійною маскою Зевса, стоїть на котурнах, говорить через рупор.

Перший засідатель – ієромонах о. Веніамін, отець-типограф Києво-Печерської лаври. Сивий, старенький, у чорному чернецькому одязі.

Другий засідатель – Бенкендорф, генерал від кавалерії, член Державної Ради, граф. У блакитному однострої з усіма належними регаліями, орденами та хрестами, із золотою шаблею, усипаною діамантами.

Третій засідатель – Куцинський, генерал-лейтенант, начальник Віленського жандармського округу. Теж у блакитному однострої, із солдатським Георгіївським хрестом.

Звинувачений Шевченко – власне, його Опудало : на дерев'яний каркас скелета накинуто гумовий макінтош, замість голови стирчить посмертна маска поета, знята Клодтом. На деякі репліки дійових осіб відповідає жестами. Втім, можна замість опудала поставити актора.

Обвинувач – Б у л г а р и н , маленький на зріст паралізований чоловік в партикулярному платті, сидить в інвалідному візку, прикритий картатим пледом.

Захисник – С е н к о в с ь к и й , у персидському халаті, людина, на вигляд симпатична та інтелігентна.

Свідки:

Д у б е л ь т , генерал-лейтенант, керуючий Третім відділенням – довговусий блондин з приємним, трохи слащавим обличчям.

М и к о л а І – у золотому вінці й шовковому білому хітоні; втім, знизу виглядають ноги в панталонах із генеральськими лампасами, натягнутих поверх чобіт зі шпорами.

А д о л ь ф і н к а , вона ж Дуняша, радість наша.

М а д а м Г і л ь д е , вона ж фройляйн Хільда Шмідт.

Л а з а р е в с ь к и й – скромний невисокий чоловік з типово чиновницькою зовнішністю. З тих, хто в миколаївські часи справді носив чорні сатинові підштаники – бо побоювався, що начальство змусить задрати штанину, перевіряючи, чи виконується височайше розпорядження.

Ликера Полусмак, в заміжжі Яковлева. В похилому віці, одягнена бідно, ніби в жалобі.

Аскоченський, видавець газети «Домашня бесіда» – товстун у гамівній сорочці з зав'язаними рукавами.

Варфоломій Шевченко, далекий родич Тараса Шевченка – сивий красень із значним обличчям, дещо неочікуваним для простолюдина. В сюртуку і краватці; штани, щоправда, заправлені в грубі чоботи.

А також:

Драгоманов – кучерявий, з маленькою борідкою, красень середніх літ, у франтівському костюмі-трійці за модою 80-х років XIX століття.

Якобі – старий з поважним голеним обличчям, у фартусі з плямами від кислот поверх університетського однострою.

Шевченкознавець – у костюмі за модою сорокових років XX століття, проте у вишиваній сорочці.

Вічний студент – в обтріпаному університетському студентському мундирі, худий та цибатий, з молодю борідкою й анахронічною косою, що в неї зібране його довге сіреньке волосся, носить окуляри з маленькими круглими скельцями, які під час промови повисають на кінчику його носа.

О.Григорій – у білому клобуці (та й позосталі деталі наряду можна скопіювати з урочистого облачення Філарета, патріарха УПЦ КП).

Апостол Павло – у тозі та сандалях на босу ногу. Манери його чимось нагадують повадку сучасного протестантського проповідника. Чорноволосий, з великою пліщиною, з клиноподібною чорною борідкою, зовнішньо відповідає зображенню апостола Павла в розпису катакомби Доміцилли.

Слуга – Федір Еристов, сторож Петербурзької академії мистецтв, що прислужував Шевченкові на його останній квартирі. В обтріпаному солдатському однострої, у чоботах. Саме він забезпечує жести *Звинуваченого*, повертаючи йому відповідним чином руки й голову.

Зірка маскультури. Пародіює якунебудь скандальну і миттю розпізнавану глядачем «зіркову» жіночу постать.

Робітники сцени одягнені солдатами малосильної команди.

Декорації та обладнання залу залишаються, в основному, незмінними протягом вистави. Сцена являє собою триярусну темну конструкцію. Верхній ярус утворює висока кафедра Головуючого, вона стоїть праворуч на тій же приблизно висоті, що й кафедра для проповідника в київському Андріївському соборі. Другий ярус – стіл, як для президії, за ним стільці судових засідателів, третій – столик, що до нього викликається черговий свідок.

У залі темно, ледь тільки світяться два виходи – тьмяним червоним і неясним білим. Коли дійова особа з'являється з виходу ліворуч, червоне світло там розгоряється і коливається, неначе від полум'я, чути неясні крики, шум. Поява дійової особи з правого виходу супроводжується сліпучим спалахом білого світла і звуками арфи. Решта дійових осіб потихеньку приходять з приставними стільцями, потім, коли якусь з них викликають на сцену, вона висвітлюється софітом.

Поступово глядачі в залі усвідомлюють, що самі вони грають роль душ у чистці.

Акт перший

На сцені за столом о. Веніамін, Бенкендорф, Куцинський, за кафедрою – Головуючий, праворуч сидить Обвинувач, ліворуч – Захисник. Опудало стоїть перед столом, але ближче до Головуючого. На підлозі біля нього сидить Слуга. Усі, окрім Слуги, обернені обличчям до глядача.

Головуючий (*стукає по кафедрі*). Прошу тиші! Засідання суду над академіком Тарасом Шевченком відкривається!

Голос із залу. Хто ж вас призначив судити Поета?!

Головуючий. Той, Хто призначає, ось Хто. (*Вказує пальцем у стелю і продовжує змудженим голосом*). Кандидатури судового присутствія затверджені Нагорі й обговоренню не підлягають. Милостиві государі, представтеся, будь ласка. Прошу спочатку судових засідателів.

Засідателі презирираються.

Бенкендорф (*прокашлявшись, поблажливо*). Та ладно вже, начніть ви, отче... Е-е-е...

О. Веніамін. ...Веніамін, бивий лаврський отець-типограф, з вашого дозволу, панове. Тобто перебував я ієромонахом, начальником друкарні Києво-Печерської лаври. Відірвано було мене для цього засідання від діла самонужнійшого: набирав я об'яву – в гарній рамочці, з віньеткою! – стосовно суботньої прогулянки в райських кущах. Складальники наші почившия, хоч і ченці, як один горять у пеклі, п'яниці безсоромні...

Головуючий. Гм.

О. Веніамін. А судити присягаю по правді: знайомство моє з покійним Тарасом Григоровичем (*втупившись перелякано в посмертну маску, хреститься*) було скоріш так собі, далеке. Дітей я з добродієм художником Шевченком не хрестив, книжок надрукованих він, у друкарню до мене заглядаючи, із стосів не цупив...

Бенкендорф. Ясно, отче. Мене ж, я думаю, всі знають.

Головуючий. Ну, пробачте, ваше сіятельство, проте не всі при дворі бували або ж ваші портрети, хоч і гравіровані, бачили.

Відрекомендуйтеся, прошу вас, у кількох словах.

Бенкендорф. Що ж, дами і господа, дозвольте мені, як повелено головуючим, *representer*. Граф імперії Російської Олександр Христофорович Бенкендорф, із іменітого в Германії роду франконського. Росії та російському государю служив чесно, шаблею і головою в царській раді, як умів. Генерал від кавалерії, кавалер російських орденів, партизан у славній компанії 1812 року, за хоробрість пожалуваний золотою шаблею... Да, ще сенатор, член Державної Ради. Щось там ще...

Голос із залу. Сатрапе ти царський!

Бенкендорф (*посміхнувшись зверхньо*). Дякую, пане, що нагадали. Адже я, справді, а прогос, засновник і перший начальник Третього відділення царської його величності власної канцелярії, шеф Окремого корпусу жандармів Росії. Звинуваченого академіка Шевченку не знав особисто, хоч про викуп його імператорською фамілією з кріпосного стану мені було відомо. К проходженню справи його стосунку не мав, тим паче обіцяю судити суворо, але справедливо. Вже кого-кого, а людей з нижчих верств я ніколи не зобижав. О, як

ридали простолюдини, коли я небезпечно захворів на службі царській року, здається, 1837-ого!

Головуючий. Тепер ви, ваше превосходительство.

Куцинський *(підхоплюється, клацає каблуками і схиляє голову)*. Генерал-лейтенант, кавалер орденів російських Куцинський Андрій син Олександрів. Спервоначалу желательно мені підкреслити, що для мене ефто велика честь – сидіти за цим столом поруч з його сіятельством, моїм найвищим начальником по службі в жандармському корпусі. А сам я, панове, у більш приємні для всіх нас часи *(придивляється до посмертної маски, потім вдивляється в зал, сумно позіхає)* служив начальником Віленського жандармського округу. Я, панове, походжу з кріпосного стану. Відданий паном моїм у солдати, хоробрістю безоглядною вислужився в унтер-офіцери, а там і в офіцери, і особисте дворянство кров'ю своєю заслужив, а тоді й потомственне... Академіку Шевченку, каюся, допоміг у дні неприємності його в Київському жандармському окрузі, позаяк мені, панове, задушевно близькою була і кар'єра його, земляка мого, до моєї подібна, і віршики його

малоросійські читав не без приємності. Проте честь моя порукою, що судити буду щиро і прямодушно як цареві вірний слуга.

Головуючий. Дякую, Андрію Олександровичу. Тепер викличемо прокурора і захисника... Прошу пробачення, я повинен запитати вас, панове, у цьому саме складі, якою мовою вам бажано проводити судове слідство?

Бенкендорф (*зацікавлено*). Надійшло розпорядження почати малоруською, а тепер пропонуєте перейти на *le française*? Воно трохи непатріотично, і – pardon! – нам, схоже, прийдеться мати справу з різночинцями.

О. Веніамін. Дозвольте мені поштиво приєднатися.

Куцинський. І я швидкий француз погано розумію. Хай вже краще малоруською. Чи, може...?

Бенкендорф (*підхоплює, з млявою посмішкою*). Невже дозволено російською? Тоді це може означати...мда, поступенне і зміненіє політичеськіх...

Головуючий (*м'яко перебиває*). Ваше сіятельство, ваше сіятельство! Чи вам маю це пояснювати? Велено запитати, якою мовою вам бажано проводити судове слідство – це ж ще не означає, що якою вам

бажано, тою й будемо проводити...

Голос з залу. На великом руском язике!
На язике Пушкіна і Путіна!

О. Веніамін, приклавши руку до вуха, розгублено прислухається. Куцинський на-
супився. Бенкендорф видобуває лорнета і
зі здивованою посмішкою шукає крикуна в
темному залі. Опудало схиляє голову.

Головуючий (*незворушно, ніби не чув*).
Настала черга двох останніх учасників
судового процесу. Прошу представитися
прокурорського Обвинувача...

Обвинувач (*котить свого візка на
авансцену*). Я – дійсний статський совітник
і славнозвісний російський письменник
Фадей Венедиктович Булгарин. Щаслив
довірою вищого начальства і докладу всіх
зусиль, аби підтримати звинувачення.
Його сіятельство знає, що мені не вперше
виводити на чисту воду літературних
бунтарів і шахраїв... Перше звинувачення
в нас вельми серйозне – державна зрада.

Головуючий. Аж гульк! Звідки ж
вам сіє відомо, напівшановний Фадею
Венедиктовичу?

Обвинувач. Який би я був його сіятель-
ства перший з літературної братії доповідач і
вірний помічник, коли б такої малості не зумів

би довідатися? Ваше сіятельство, Олександрє Христофоровичу! Захистить вашого покiрного слугу, благаю! Хi-хi.

Бенкендорф відмахується, неначе від мухи.

Головуючий. Тепер Захисник... Відрекомендуйтеся, милостивий государю.

Захисник (*встає, кланяється суддям*). Барон Брамбеус, ще більш прославлений, аніж дружок мій Фадей.

Засiдателі дружно ахають.

Головуючий (*швидко*). Тут були питання, були... У наші з вами благословенні часи, панове судові засiдателі, ніякого на суді захисника, окрім совісті самих судій, не передбачалося. Проте Нагорі виникла ідея запросити з наступних часів якого-небудь адвоката. Ну, зрозуміло, не простого, а із славнозвісних судових ораторів – Коні або Плевако...

О. Веніамін. Яковіє там ще коні?

Захисник (*вибухає сміхом*). Тпру, отче, тпру, не туди заїхали!

Головуючий. Так ось, славні юристи Коні та Плевако надто вже критично сприймають нашу темну (з погляду судочинства) епоху, окрім того, виникли майже нездоланні

технічні перешкоди. Тому й з'явилося розпорядження (*тикає пальцем у стелю*) на посаду Захисника призначити Юліана Яновича Сенковського...

Захисник. ...Йосипа Івановича, пане! Рекомендуюсь, коли є в тому потреба. Йосип Іванович Сенковський, автор півтисячі творів у прозі художній та вченій. Колишній професор кафедри східних мов у Санкт-Петербурзькому університеті, видавець відомого в кожній руській оселі найкращого російського літературного журналу «Бібліотека для читання».

Головуючий. Поясню резони цього призначення рапа Juliana..., тобто Йосипа Івановича, як я сам їх зрозумів. По-перше, людина він талановита, винахідник, органіструм якийсь там новий вимислив, отже і до нового для себе заняття легко пристосується. По-друге, усім у Петербурзі відома працездатність і відповідальність Йосипа Івановича. Дозволю собі нагадати, що наприкінці свого життєвого шляху Йосип Іванович підрядився вести колонку фейлетону в «Сині Отечества» і останню статтю свою для цього журналу додиктовував, коли в нього починалася вже передсмертна гикавка. По-третє, хоча Йосипу Івановичу і

доводилося висміювати та критикувати вірші Шевченка, але поставимо собі запитання – а кого з письменників руських не критикував і не висміював веселий та жовіальний Барон Брамбеус? Словом, Вища влада твердо розраховує на об'єктивність і щиросердність Йосипа Івановича.

Захисник (*спочатку запечалився, потім ожив*). Еге ж, еге ж... Як півень уміє, так і піє.

Головуючий. Чого ж ще тягнути, почнемо, мабуть. Ви, Фадею Венедиктовичу, напевне, вже і звинувачувальний висновок підготували? Тож, прошу, зачитуйте.

Обвинувач. Як скажете. (*Простягає руку, як Ленін із броньовика*). Моя промова буде короткою, як і все геніальне. Скажіть, якого ще треба звинувачення, коли самою монаршою владою Шевченко був на десять років відправлений туди, куди і наш вошивий Макар побоюється ганяти своїх замизканих телят? Хто я такий, щоб ставити під сумнів присуд вищого російського суду – самодержавної монаршої волі?

Головуючий. Он як... Хотілося б нагадати, що немало з того, що робилося за покійного імператора Миколи I, у наступне царювання було відмінено або виправлено. Починаючи з кріпосного права хоча б...

Бенкендорф. А пропос, а чи відомо вам, панове, хто першим подав государеві Миколі Павловичу записку про необхідність скасування цього потворного кріпосного права?

Обвинувач. Невже дивак Сперанський?

Бенкендорф. При чому тут Михайло Михайлович? Це я склав таку записку як начальник Третього відділення ще 1833, коли не помиляюся, року. А хто запропонував провести залізницю між Москвою і Петербургом?

Головуючий. А ще розповідають, як ваше сіятельство, коли призначено було вас начальником Третього відділення, попросили для своїх чиновників і жандармів інструкцію і як государ Микола Павлович замість інструкції вручив вам свою носову хусточку, щоб ви утирали нею сльози ображених.

Бенкендорф. Господи, чого ці штафірки тільки не придумують! Хоча... Але ж непогано, навіть влучно.

О. Веніамін (*запечалився*). Отже – брехня?

Бенкендорф (*від нього відмахуючись*). Анекдот сей – враньйо, канешна, але височайша інструкція була, по суті, саме такою: хто ж ще, окрім жандармів, міг врятувати просту руську людину від

тупого хабарництва дрібних провінційних начальників, від продажних суддів і поліції хоча б? А який відбір, який конкурс, панове, був до жандармського корпусу!

Головуючий. Уклінно прошу пробачення, панове, але ми відволіклися. Фадею Венедиктовичу, ви зволили підтримати звинувачення художника Шевченка в державній зраді, проте у промові своїй не навели достатніх для цього тяжкого звинувачення аргументів. Коли не хочете відразу ж програти процес у цьому найважливішому пункті, викликайте свідків, аби вони...

Захисник. А знаєте, панове, чому наш шахрайко Фадей намагається якнайшвидше проскочити отой пункт, державну зраду? Тому що на власному хребті надто добре познав, що таке зрада російському государю.

Обвинувач. Брехня, безпардонна брехня! Та я тебе, Йосько, по судах затаскаю!

Захисник. Кишка тонка! Адже ти ж сам мені в п'яному вигляді хвалився, а для судів, що ними погрожуєш – існує ж твій послужний список! Хіба ж це не тебе за огидну сатиру на полкового командира виставили з гвардії, з уланського Государя Цесаревича полка? І це ти перебіг до французів і зарахувався до

польського легіону Наполеона рядовим, робив кар'єру в Іспанській та Російській кампаніях...

О. Веніамін (з жахом). Це коли ж було – невже за нашествія дванадесяти язик?

Захисник. Тоді, саме тоді, отче! Вихвалявся наш шахрай, що саме в корпусі маршала Удіно, який пробивався тоді до Петербурга, дослужився він до капітанського чину!

Обвинувач (зібравшись з думками, наважується). Панове, ви ж тільки подивіться, хто це наважився мене пострікати? Такий же поляк, приятель зрадника і втікача Лелевеля, член богопротивного студентського товариства!

Куцинський (піднімається, грізно нависає над Булгариним, що принишк у фотелі). Присягу государеві імператору Олександрові Павловичу ефта воша приймала безсумнівно, і присязі цій святій зрадила, що також безсумнівно. Єдиному дивуюся: як ефто наші не розстріляли ренегата-полячка, захопивши у полон?

Бенкендорф (явно розважаючись). Можу, генерале, відповісти на ваше слушне запитання. Нашому Фадею Венедиктовичу просто поталанило, бо здався він не росіянам, а прусакам, уже після взяття Берліна. А як звільнився з полону, вистачило в нього

нахабства переїхати до Варшави, а потім заявитися до Петербурга.

Обвинувач (*поступово приходячи до тями, все з більшою впевненістю*). Вистачило нахабства, вистачило нахабства... Ви надто суворі до слабкої людини, ваше сіятельство. Грішки юнацтва, метання молоді недосвідченої душі – з ким не буває? А до Петербурга я приїхав служити російському престолу і російській словесності після наймилостивішої амністії. І служив до того наполегливо, що вислужив государів Височайший указ про перейменування моє з капітанів французької армії в VIII чиновницький клас...

Бенкендорф (*голосним шепотом Куцинському*). Виповзав, шельма, цей указ на колінках, спершу в мене на килимі, потім перед государем Миколою Павловичем.

Обвинувач (*ображено*). Дозвольте відзначити, що й 1845 року, «во вниманіє к отлічно-усердной і ревностной службе» було Височайше повелено: «не считать препятствием к получению пенсії і других наград, кроме знака отлічія беспорочной службы, отставкі Булгаріна в 1811 году, по худой атестації, від служби»... Ось, кожне слово запам'ятав! Просив я ще й знак отлічія беспорочной

служби – а хто б на моєму місці не попросив? Але государ наймилостивіше зволив не дати.

Бенкендорф (*знову голосним шепотом Куцинському*). При цьому був височайше видраний за вухо, з батьківським повчанням: «Врі, каналія, да не завірайся!»

Обвинувач. Та досить вже вам, ваше сіятельство... Сміх-сміхом, але ж моя помилка молодості була височайше об'явлена неіснуючою. Ось так-с.

Куцинський. Прямо як в тому анекдоті, панове, де дівця представила довідку від трьох гусарських офіцерів, що апробували та засвідчили її дівочу цнотливість! (*Сенковський посміхається, інші начебто і не чули*). Гм. Винуватий, ваше сіятельство.

Головуючий. Пане обвинувачу, пане захиснику! Змушений зауважити, що принцип змагальності суду зрозуміли ви дещо хибно. Змагатися вам належить, але ж не тавруючи один одного! Ваша справа – змагатися, силуючись добитися від суддів виправдання або ж осудження звинуваченого Шевченка. Пане Обвинувачу, коли не маєте чого додати до своєї промови, викликайте свідків, щоб підтримати звинувачення. Вам дозволяється ставити їм допоміжні запитання, після чого

свідок надходить у розпорядження пана Захисника.

Захисник (*потираючи руки*). Славно!

Обвинувач. А чого ж тут голову ламати? Розслідував справу київського таємного Слов'янського товариства керуючий Третього відділення генерал-лейтенант Дубельт, йому й книги в руки.

Головуючий. Викликається генерал-лейтенант Леонтій Васильович Дубельт!

Розчиняються двері праворуч, у спалахах відблисків і звуках арфи з'являється Дубельт. Супроводжений струменем софіту, а потім підтриманий під лікоть Слугою, виходить на місце для свідка.

Дубельт (*Слузі*). Дякую, мій друже. (*Знімає з голови срібний вінок, стягує через голову довгий білий хітон. Залишившись у голубій жандармській формі, зачісується і поправляє довгі вуса*). О, ваше сіятельство, мій добрий ангеле і благодійнику, до чого ж приємно зустрітися з вами!

Бенкендорф усміхається, киває. Куцинський становиться во фронт.

Куцинський. Здравія желаю!

Дубельт. Схаменіться, генерале, про яке здоров'я мова? А втім, вас пам'ятаю, радий привітати. (*Розкланюються*). І вас, панотче, і вас, панове. О, я бачу, тут засідання суду? Військового, я сподіваюся?

Головуючий (*с неочікуваною сухістю*). Судять відомого вам художника, академіка Шевченка. Звинувачено його у державній зраді, а вас, ваше превосходительство, викликано як свідка звинувачення.

Дубельт (*на мить замислюється*). Так, так. Отже, справу поновлено. Навіщо? Втім, прихований нагляд не відмінявся... Та годі вже. Хоч якась практика. З ранку до вечора слухай арфу – кишки вже зсередини вивертає! Одну-однісеньку розвагу собі влаштував – стройові заняття з ангелами, а так жодної поживи для розуму. Ваше сіятельство, чи довірено членам присутствія доступ до справ із грифом повної секретності? (*Бенкендорф, махнувши рукою, киває ствердно*). У такому випадку готовий вислухати ваші запитання, панове.

Обвинувач (*фамільярно*). Леонтію Васильовичу, чи звинувачували Шевченка в державній зраді?

Дубельт (*морщиться, відповідає підкреслено офіційно*). Загалом і в ціло-

му таке звинувачення висувалося проти усього Слов'янського товариства святих Кирила і Мефодія, оскільки в його планах фігурувала розпливчата вимога побудови якоїсь слов'янської федерації, що в ній для Російської імперії не знаходилося місця, проте містилася там зовсім вже безумна ідея незалежної Малоросії (у складі федерації, чи як? А чим тоді їх не влаштувала наша імперія?). Одначе товариство, як виявилось, не мало серйозного політичного значення, і наші підозри стосовно намірів цих базик діяти зброєю або вести злочинну пропаганду серед простого народу не справдилися. Тому змовники і покарані були легко: в основному, засланням до власних їхніх маєтків або до місць більш-менш віддалених. А ось на каторжні роботи ніхто з них не потрапив.

Захисник. Окрім хіба Шевченка: того віддано у москалі...

Дубельт. Ваш Шевченко, Йосипе Івановичу, ще щасливо відбувся. Він твердо і вміло захищався, на очній ставці з одним до смерті переляканим членом Слов'янського товариства, якимсь студентом, спокійно відкинув його показання: доносителеві здавалося, що Шевченко був ватажком радикального, бунтарського крила

малоросійської партії в Слов'янському товаристві, яке мало за мету відновити гетьманщину. Все це виявилось дурницями, і я, дослідивши всю справу, в доповіді на височайше ім'я, підписаній його світлістю, тодішнім начальником Третього відділення і шефом жандармів незабутнім Олексієм Федоровичем Орловим, дійшов висновку, що Шевченко не належав до Слов'янського товариства і діяв окремо, влекомий власною зіпсованістю.

Захисник. Тоді за кой хрін...?

Дубельт (*піднімає палець*). О! Злочин Шевченка був куди небезпечнішим за прекраснодушні панслов'янські фантазії купки провінційних студентів і університетських випускників. У підбурливих своїх та найвищою мірою зухвалих малоросійських віршах він виливав наклепи та жовч навіть і на осіб імператорської фамілії, забуваючи в них особистих своїх благодійників, що спромоглися викупити його з кріпосного стану.

Захисник (*примиреним тоном*). Ну, невдячність притаманна людині, ваше превосходительство... Однак все ж таки – віддавати за віршики в солдати... Хіба це не надто жорстоко?

О. Веніамін (*несміливо*). І правда, ваше превосходительство, хоч ось Овідіус теж був засланий за вірші...

Дубельт (*солодко усміхаючись*). Коли вже ви запросили мене, панове, так будьте ласкаві до кінця вислухати. З Овідієм ви вже самі якось розбирайтесь, на те ви письменники та вчені. Що ж до Шевченки, то його злочин... (*Чеканить*). Злочин Шевченка відзначається обурливою зухвалістю, а провина його усугубляється природженими мерзенними моральними якостями: він людина підла, боягуз і низький облудник. Малоросійський Тартюф! (*Опудало здіймає руки до неба*). Цій лукавій хохлацькій бестії (*стискує кулаки*) кількакрат удалося одурити мене – мене, що на політичному розшуку зуби з'їв! І в тому провина моя перед моїми государями.

Головуючий (*роздратовано*). І все ж таки, генерале, сформулюйте, чим конкретно завинив Шевченко.

Дубельт (*трохи розгубився*). Я не вправі розголошувати, і тому не маю права, що мова про секрети вже не державні тільки, а царствуючої сім'ї також. (*Знову впевнено*). Скажу лише, панове, що мною було запропоноване покарання вельми м'яке,

воно не відповідало вагомості злочину: як людину ще молоду, здорову, призначити до пограничного Оренбурзького окремого корпусу – і, зрозуміло, під суворий нагляд начальства. Шевченко походить з підлих шарів суспільства, мав тоді звання некласного художника. Фук якийсь, а не звання (*нібито здуває пушинку з долоні*) – ніякому військовому чину не відповідає, так на яку ж ще посаду, окрім рядового, накажете, панове, цього мужика відправити в армійську службу? Я й запропонував: конфірмувати Шевченка рядовим із правом вислуги. Що воно таке – з правом вислуги, я сподіваюся, вам, панове письменники, зрозуміло? А вам, святий отче, сіє вразумітельно?

О. Веніамін (*із жахом дивлячись на Дубельта*). Само собою, вразумітельно, ваше превосходительство... А що сіє означає, ви вже простіть мене, дурного та старого?

Дубельт (*люб'язно*). Сіє означає, що йому залишено було право вислужитися в унтер-офіцери. Для чого під час війни належить зголоситися на небезпечну виправу, виказати хоробрість, а в мирні часи достатньо тільки витримати іспити зі «словесності» та зі стройових вправ з рушницею (для людини

освіченої – раз плюнути!). А з унтер-офіцерів дозволено вислужитися і в офіцери: знову понюхати порохового диму, знову на очах начальства відзначитися під кулями – і ось ти вже офіцер, а там (чому ж ні?), вислужив ще пару чинів – і отримуєш право просити государя про відставку. Та навіщо тобі та відставка, коли перед тобою відкривається найкраща в світі кар'єра – військова? Тому живий свідок ось...

Захисник (*регоче*). Так-таки й живий?

Дубельт (*з достоїнством*). Дивуюся я, добродію, вашій життєрадісності, теж, погодьтеся, не цілком природній для душі, позбавленої земної оболонки. Пардоньте мені обмовку, ні для кого не образливу. Я хотів сказати про ось Андрія Олександровича, що засідає в цьому присутствії: вислужився ж він із рядових аж до потомственного дворянства і звання генерал-лейтенанта, та й до того ж не в армії, не в гвардії навіть, а у військах найбільш привілейованих і до государя найбільш наближених – у жандармському корпусі.

Куцинський (*похмуро*). Але ж не з державних злочинців, ваше превосходительство... Таких у жандарми ні за якої погоди не візьмуть.

Обвинувач (*фамільярно*). Пане генерал-лейтенанте, не треба хоч нам ока замилювати! Що ж ми всі тут – самі селян не мали, не знаємо, що так просто нізащо, ні сіло ні впало, жоден поміщик кріпака свого в солдати не здасть? Та ще ж молодого, здорового і тямущого!

Куцинський (*раптом кричить, аж Булгарин здригається у фотелі*). Не твоя справа, ти, пробачений зраднику! Вухами слухай, а не жопой, ляске ти лайно! Я говорю, що потрапив у солдати не за злочин.

Дубельт (*дещо зверхньо*). Заспокойтеся, Андрію Олександровичу! Я просив би дозволу повернутися до відданих у солдати державних злочинців. Ось, панове, вам найкращий приклад: солдати-поляки. Бунтарі, але ж народ молодцюватий. До речі, черговий приклад ницості Шевченка та його нещирості: до солдатства свого не терпів поляків і в написаному малоросійським діалектом опусі під назвою «Гайдамаки» зі смаком описував вбивства малоросійською черню польського і єврейського населення в Південно-Західному краї під час бунта 1777 року... Але ж який пірует! На азійському кордоні Шевченко заходився з тими ж

ляхами брататися, а коли деяких з них, що в корпусі служили, не бачив довго, так заводив листування і кожному – от підлота! – писав: «Друже мій єдиний!»

О. Веніамін (*нерішуче*). А ви, ваше превосходительство, звідки повідомлені, чого він там полякам писав?

Дубельт (*розвеселившись*). Ви вже простіть мене, панотче, але ви поставили чисто дамське запитання. Хіба даремно я згадував, що Шевченко в армії залишався під суворим наглядом? (*Раптом софіт, що висвітлював Дубельта, починає часто блимати*). І откуда ето ви взяли, што мобільники не прослушуюються? (*Блимання припиняється, Дубельт здивовано*) А що це я щойно бовкнув?

Захисник (*з розумним виглядом*). Тут таке буває. Магнітні збурення, коливання в атмосферній електриці...

Усі присутні на сцені із значенням презираються, Слуга ніби переглядається з Опудалом.

Дубельт. Так от, саме поляки ці з солдатчини якраз і вислужувалися. Ось один з приятелів Шевченка, Броніслав Залеський, той вислужився спочатку в унтер-офіцери,

потім (за Кокандський похід, здається) отримав перший офіцерський чин, а потім служив в Оренбурзькому окремому корпусі при корпусній бібліотеці. Чим не кар'єра для Шевченка, який над книжками, згідно із донесеннями агентів, просто трясся? Ще один поляк, Сигізмунд Сераковський, теж із Шевченкових приятелів, тоді ж, у Кокандській кампанії, відзначився такою хоробрістю і такими військовими здібностями, що... ну просто молодець, одне слово... Мало того, що конфірмований в офіцери, але й зарахований був до Академії Генерального штабу і відправлений до Петербурга. На моїй пам'яті вже капітан, відмінно служить у Генеральному штабі, багато обіцяє в майбутньому.

Куцинський (*скрушно*). Уви, обіцяв багато, лише обіцяв, ваше превосходительство. (*Позіхає*). Повішений за моїм наказом. Винуватий я, коли засмутив ваше превосходительство. Під час останнього польського бунту перебіг він до ребеліантів разом із самозваним генералом Домбровським і очолив збройні сили бунтівників у ввіреному мені колись Віленському жандармському окрузі. У сутичці з армійським загоном вашого Сераковського було поранено і захоплено в полон. Армійське

начальство передало його нам. Ну і... (*робить жест повішення*).

Бенкендорф. Та не засмучуйтесь ви, шановний Леонтію Васильовичу. Ну, підманув вас ляшок – тож хіба ви перший? Трудно людині честі, джентльменові прожити серед каналій. А поляки – така вже підступна нація! Наш російський мужичок славно про них сказав: сколь вовка не кормі, всьо в лес смотріт.

Обвинувач і Захисник обурено переглядаються.

Дубельт (*махнувши рукою*). Та яка, власне, різниця?! Правильно вчинили, генерале, що повісили. Однак це був сміливець, якого віддали в солдати з вислугою і який вислужився до капітана Генерального штаба Російської імперії!

Куцинський (*хреститься*). Не дай мені, Боже, такої сміливості – щоб білому цареві воїнську присягу порушити...

Дубельт. Так, але ж це – особлива сміливість: не злякатися розстрілу або ганебної шибениці. А в Шевченка не те щоб такої відчайдушної, розбійницької хоробрості не було, але ж і тієї, простішої, звичайної солдатської не виявилось.

(Патетично). Це коли в шерензі вітчизняного війська, у відкритому бою, де в гурті й смерть не страшна, справжній чоловік, не кланяючись ядрам і картечі, рветься підставити грудь під кулю і багнет неприятеля. Тому що Шевченко – боягуз! Чому присутній серед нас граф Олександр Христофорович Бенкендорф пішов на військову службу шістнадцяти років від народження? І він що – відразу генералом від кавалерії зарахований був і відразу ж одягнув цей голубий мундир? Ні, прийнятий був унтер-офіцером до війська і в тому ж році вже бився з турками в Грузії, а потім пройшов через всі війни, що їх вела Російська імперія на початку ХІХ століття, а серед них – і всі тяжкі наполеонівські кампанії...

Бенкендорф. Але ж і ви, Леонтію Васильовичу, хоч десятком років і молодші будете за мене, те саме можете сказати про себе. А під Бородіном, на відміну від мене, ще і поранені були...

Дубельт. Так, проте ніхто не скаже про мене того, що всі знають про вас. Як ви, на чолі партизанського загону, громили французькі тили, нехтуючи погрозами Бонапарта, що обіцяв вам петлю, якщо потрапите до нього

в полон. А другий мій начальник за Третім відділенням, незабутній Олексій Федорович Орлов! Той у Бородінській битві отримав шість шабельних ран, але вийшов з бою тільки після поранення пікою у бік. А тепер подивися на Шевченка і запитаєш себе: та що ж це за чоловік, коли він за десять лет не спромігся навчитися рушничним прийомам і тільки скиглив і бідкався своїм благодійницям і приятелям?

Опудало в масці безпорадно розводить руками.

Головуючий (пожвавившись). Осмілюся зауважити, що боягузтво Шевченка було б підсудним, коли б він виявив його в бою, проте він на боях і в битвах не бував, а в тому, що не просився в начальства на Кавказ або в Кокандський похід, а сидів собі сумирно в укріпленні серед пустелі, де йому начальство визначило, звинувачувати його законним порядком ми не вповноважені. Фадею Венедиктовичу! Пане Булгарин! Чи маєте ще якісь запитання до свідка?

Обвинувач. Аякже, аякже! Звичайно ж, маю. Що ви таке казали, ваше превосходительство, про те, що звинувачений буцімто декілька разів підманув вас?

Дубельт. Так, йому вдалося мене обдурити двічі. А то і тричі – це вже як рахувати. Першого разу під час допитів біля Тучкова моста, у Третньому відділенні, йому вдалося переконати мене, що членом Слов'янського товариства не був. Потім уже докумекав я, що фактично каналія був членом – і відігравав-таки в товаристві головну роль. Ну, коли серйозно, панове, хіба це мало значення, що персня із св. Кирилом і Мефодієм не носив, що уставу таємного товариства в нього не знайшли? Якщо вже було це товариство фантазерів і базік, то головним і найнебезпечнішим у ньому мав бути віршотворець! Однак до цього я вже опісля додумався. Пізно було пересуджувати. А слід було відразу Шевченка, не кажучи лихого слова, до Петропавловської фортеці та в одиночці згноїти.

Голос із залу. Ганьба! Сатрапи!

Дубельт *(задумливо)*. Другого разу він мене піддурив уже після того, як ми відробили в Угорщині, надавивши там бунт проти австрійської корони. Року, здається, приблизно п'ятдесятого його покровителька княжна Репніна розпочала справжню кампанію у вищих сферах, щоб полегшити долю цього свого протезе. Отримуємо ми

у Третьому відділенні декілька подань від начальників Шевченка за Оренбурзьким окремим корпусом, нарешті, він і власною персоною нахабно звертається особисто до мене. Він, бачте, тепер уповні усвідомив свій злочин і вповні покаявся.

Обвинувач. А чого прохав?

Дубельт. Скиглив, що немає в нього ні молодості, ні здоров'я, тому, мовляв, залишив будь-яку надію на полегшення долі через військову службу. Нісенітниця, дикунство! А ось прохання було вповні розумне. Шевченко просив дозволити йому малювати.

Захисник. А навіщо було вас, зайнятого чиновника, про таку дрібницю просити? Хіба солдатіві забороняється малювати?

Дубельт (*неохоче*). Ні, солдату якраз не забороняється. (*Пожвавився*). В особистий свій час (хто не знає, так це година увечері від служби вільна) – будь ласка. Бажаєш, солдатику, сорочку заштопуй, бажаєш – вошей в ній дави, бажаєш – до чобіт нові підбори підбивай, бажаєш (*розпливається в посмішці*) – акварельку пиши з товариша по казармі. Уявив собі цю картинку – самому смішно!

Головуючий. Еге ж! Портретний етюд аквареллю в смердючій казармі, під розвішаними на мотузках онучами.

Захисник. Я вас дуже уважно слухаю, ваше превосходительство.

Дубельт (*вельми неохоче*). Справа в тому, що на моїй доповіді про рішення справи Шевченка государ Микола Павлович побажали дописати на березі олівцем: «Під найсуворіший нагляд із заборною писати та малювати». Тож Шевченкові й заборонялося.

Куцинський. Ага. Ну, тепер зрозуміло.

Дубельт (*посміхається*). Радий за вас, генерале. А я тоді не вельми розумів, де тут собака заритий. Шевченко мав звання неклассного художника, про що йому виданий був атестат, завірений печаттю Імператорської Академії мистецтв – так чому б шельмі й не малювати? Ніякі недозволені малюнки його мені тоді не були відомі. Я читаю в його листі, що він розкаюється. Ладно, мені пишучи, не гріх і збрехати. (*Жандарми і Булгарин, посміхаючись, переглядаються*). Що ж, я наказую підібрати копії його листів з Оренбурзького округу – находжу і там таке ж розкаяння, і навіть дуже патетичне, і навіть дуже релігійне. Він і княжні Репніній таке писав, і графині Толстой, палкій його партизанці, вона, власне, і витягнула його на волю. Що ж, думаю, коли розкався, хай вже, думаю, не зариває свій талант у землю,

гляди, чого корисного для держави Російської й намалює. Було ж, пригадую, до арешту: зробив вельми непогані картинки для «Історії Суворова». Заручаюся підтримкою свого начальника Олексія Федоровича (*тонко усміхається, витримує паузу*) і звертаюся до государя імператора: так, мовляв, і так, чи не дозволити нам, ваша величносте, художникові Шевченку малювати? А государ (*поважно*): «Ще не час». Що ж, так і буде. А потім там, в Оренбурзі, якийсь підпоручик накавав на нього донос, що, бач, Шевченко і пише, і малює, і в партикулярному платті ходить і – ось це вже справжнє неподобство! – живе не в казармі, а на приватній квартирі з якимсь поручиком. А це для гостелюбного поручика могло закінчитися вельми скрутно, військовим судом: у тому випадку, коли доведене було б його фамільярне спілкування з рядовим.

О. Веніамін (*несміливо*). Москалик, значиться, вже і не людина. Вже і дружити з ним не дозволяється.

Куцинський (*розводить руками*). Закон єсть закон, панотче.

Дубельт (*мрійливо*). Друга справа Шевченка пішла звичайним порядком: арешт, обшук. Сиджу я в своєму кабінеті біля Тучкова моста, читаю допит, знятий з

Шевченка в Богом забутій Орській фортеці, і бачу: звертається цей армійський бурбон, підполковник Чифір, до Шевченка на «ти» – тоді як я – я! – і тут, у Петербурзі, допитував його на «ви»! Он як весело, думаю, виходить: тебе, підполковнику, і близько не підпустять до тих аристократичних салонів, де цей рядовий тинявся, а ти йому «тикаєш»... Ну, погодував вошей в острозі наш «колишній художник» (отак його той армійський філософ атестував) ще з півроку в компанії з усякою черню, що й було йому при рішенні справи государем-імператором зараховано як покарання. Здогадуюся тепер, що Шевченку якась наволоч, писарчук там який-небудь, встигла попередити, бо папери в нього були знайдені головним чином невинні, листи, в основному. З переляку місцеві розумники в еполетах вирішили, що йому і листуватися заборонено! Государ звинуватив у всьому покровителів Шевченка, а сам художник відбувся поневірянням по батальйонах, що стояли в тамтешніх ведмежих кутках.

Захисник. Тож у чому ж він вас обдурив, ваше превосходительство?

Дубельт (*із стриманою люттю*). Та тим обдурив, що не розкався зовсім! Зберіг свою неприродну, незрозумілу ненависть до цар-

ствуючого роду – і до монархів взагалі! Як тільки позбавився він солдатчини, до Петербурга ще не діставшись, накатав у Нижньому Новгороді вірші, не кращі за ті, що за них постраждав. Щось такеє там: «Фараони... Кесарі, то погань лютая без Бога, сказано – дракони». А далі про «нових фараонів і кесарів-людодів».

Голос із залу. Слава! Слава Шевченку!

Обвинувач. П'яні вигуки якийсь – і нічого більше.

Дубельт. Він ще до першого арешту, у Києві, називав усіх монархістів мерзотниками, а повернувшись, заходився викривати – кого б ви думали? – святих Давида Псалмоспівця і рівноапостольного великого князя Володимира! Мені як доставили з Нижнього Новгорода список тієї поеми, де про «кесарів-людодів», прочитав я, грішний, схопився за голову і гадаю собі: «Ось пожалував мені государ три тисячі десятин лісу, так знайти б там дві справді мерзенні осини, аби на одній повісити Герцена, а навпроти – Шевченка!»

Голос із залу. Ганьба!

Опудало Шевченка з грохотом падає навколішки і здіймає руки до неба.

Захисник. Так чому все ж таки цар заборонив йому малювати?

Дубельт (*роздратовано, переминаючись із ноги на ногу*). Ось ви самі в государя Миколи Павловича і запитайте – коли не злякаєтеся. Я можу бути вільним, панове? Чергую сьогодні в райському генеральському колі при роздачі порцій, і мені ще за уставом належить з амброзії пробу знімати.

Головуючий. Якщо ніхто не має більше запитань до вас... Так немає? Тоді дякую вам, ваше превосходительство.

Дубельт облачається в хітон, надягає венець, поспіхом розкланюється і швидко виходить.

Головуючий. Але ж ідея непогана... Пане Обвинувачу, чи не бажаєте викликати Карла Івановича своїм свідком?

Обвинувач. Кого, ви сказали?

Головуючий. Та годі вам перед нами незайману дівчину зображати. Напевно, і самі так називали Миколу І в особистому листуванні. Отже? (*Булгарин злякано хитає головою*). Чи маєте ще запитання? Ні, значить. Тоді ваша черга викликати свідків, Йосипе Івановичу.

Захисник. А от я, панове, государя Миколу Павловича, мабуть, викличу. Адже питання про заборону малювати залишилося нерозв'язаним.

Головуючий (*кивнувши, голосно*). Захист викликає свідком імператора всеросійського Миколу Павловича! (*Праві двері, виплеснувши пучок білого світла і два-три акорди на арфі, відрізу ж захоплюються. Пауза*). Що ж тут поробиш? Федоре, збігай, хай поквапиться.

Слуга проходить залом і зникає за правим виходом. Пауза.

Обвинувач (*мрійливо*). А можна ж було і донощика сюди до нас викликати...

Захисник. Признайся, Фадею, що хотів би позбиткуватися над хлопцем, як пан Дубельт над тобою збиткував, га? Може, як він тебе, і тридцятьма трьома рубликами сріблом винагородив би його?

Обвинувач (*грізно, розвертаючи візок у напрямку Сенковського*). *Wylnuj swoich spraw, lajduku!* Скажи мені краще, чому ти над Дубельтом не наважився посміятися?

Знову короткий спалах і акорд на арфі, до залу влітає Слуга. Підіймається, кульгає до сцени і на ходу бурмоче.

Слуга. Так що сказали... Тії фараони-людоїди... Зараз не прийдуть!... А прийдуть, коли покушають! І чогось не второпав я... У вухо засвітили мені тому що... Чогось про Александру Македонського...

Головуючий. Та хай йому грець. Вечеря так вечеря.

Куцинський (*офіційно*). Пане Головуючий, дозвольте запитання. Чи було вами віддано на кухню розпорядження заготовити для нас порції на випадок (на жаль, це вже сталося), якщо ми запізнимося до роздачі?

Головуючий (*м'яко*). Не було необхідності заготовлювати, ваше превосходительство. Для нас сьогодні накрили тут поряд, у боковусі, тобто в окремому кабінеті. Прошу до столу, панове. Антракт!

Акт другий

На сцені судове присутствіє в повному складі. Немає тільки Слуги. Усі мовчать. Мов зачаровані, вступилися у правий вхід. Пауза.

Нарешті, праві двері розчиняються, у спалахах відблисків під райську музику з'являється Слуга з золоченим фотелем перед собою, за ним – Микола І.

Бенкендорф. Панове офіцери!

Жандарми миттю становляться во фронт. За ними, посовавшись туди-сюди, як собачка перед тим, як присісти й зробити pour le grand, підіймається та випростується Сенковський. Булгарин, паралічем обмежений в демонстрації своїх вірнопідданих почуттів, теж намагається їх висловити. Непорушними залишаються тільки Головуючий та Опудало. Слуга ставить фотель на сцені, поруч із місцем свідка. Микола І, не знявши золотого вінка і шовкового білого хітона, зручно влаштовується у фотелі.

Микола І. Бог мой! Mon cher ami Александр Христофорович, друг сердечний, вот где довелось увідеться! Садитесь, господа, почувствуйте себя вполне непринужденно.

Бенкендорф. Панове офіцери! (*Сідає першим*).

Микола І. Послушай-ка, Председательствующій! Я же розумію, що без волі Небесного Самодержця (*тикає пальцем вгору*) ніхто би тебе не дозволив устроювати тут єто шутовське представлення да пересуджувати рішюнное в своєму часі моїм молодцям-жандармам діло художника Шевченка. Я же проти доброї шутки нічого не маю. Сам, знаєш лі, в увесь час мінутку на дозвілі любив *plaisanter*... Как єто?

Обвинувач. ...пошучивати, ваше величєство.

Микола І. Ну вот, дожив: полячишка менє руссьє слово подсказивает.

Головуючий (*з повагою, м'яко*). Ваше величєство, розмовляйте українськю.

Микола І. Що?!

Головуючий. Розмовляйте українськю мовою, ваше величєство. Ви ж відвідуєте курси українізації, хіба ні? Ще й додатковий вчитель до райського кола монархів був відраджений – і непоганим фахівцем. Замість диплома показував тут нам перстєнь, отриманий від персидського шаха за те, що вчив його дітей французькю.

Микола І. Вот ти о чьом. Да, поступали такіе указанія Свише, помню. *(Підіймає очі догори, дивиться вельми неласково)*. Когда я ещо бил на путі от подростковой нерешительності до убеждьонності, што усердіє всьо превозмагаєт, находіл я отраду в утверждєніі моего отца духовного, а он говоріл: «Неісповєдіми путі Господні». Што і наблидаєм, господа.

Головучий. Ваша величносте, ви погано впливаєте на дисципліну колишніх ваших підданих. Ось уже навіть Булгарин насмілився проказати три російських слова. Та згляньтеся хоч би на ваших молодців-жандармів! Як швидко та весело вони навчилися розмовляти українською! Відповідаючи ж вам, будуть змушені порушити суворий наказ. Ваша величносте!

Микола І. Ладно. Однако скажи мнє, Предсєдательствующій, считаєш лі ти сам, што заставляють нас говорить по-малоросійськи, как смєшних дураков Квітки, справедливо? Только честно!

Головучий. Справедливо, ваша величносте. Адже тисячі освічених українців, хотіли вони, чи не хотіли, але змушені були все життя розмовляти хто російською, хто польською, хто німецькою. З іншого ж боку...

Коли немає справедливості на світі людському, хіба є сенс в існуванні справедливості абсолютної?

Микола І. Как ето – «немає на світі людському»? А справедливість мого монаршого суда? (*Бундючно, кризь зуби*). Хороше, я спробиваю. О чьом то біш я?

Голос із залу. Кат декабристів, мучитель Шевченка!

Обвинувач. Найпокірніше прошу дозволу нагадати вашій величності, що йшлося про державний злочин відомого Шевченка.

Захисник. Про причину, що через неї ви, ваша величносте, заборонили художнику Шевченку малювати.

О. Веніамін. Про непізнаванну, одначе же обов'язкову для християнина волю Божества.

Бенкендорф (*м'яко*). Ваше величество, ви говорили, що не від того, щоб пожартувати.

Микола І. Тепер понятно. Спасібо, mon cher ami. Я просто хотел об'ясніть, отчего я, від другіх всегда требовавший неуклонного соблюденія дісципліни і сам человек вєсьма дісциплінований, позволіл собі не з'явитися в судебное прісутствіє вовремя. Тому була серйозна причина. (*Раптом відригує, і залом*

розноситься запах нектару найвищої якості). Пардон, господа. Це, хі-хі, моя серйозна причина сама о собі заявила. Наступало время вечірньої роздачі нектару, і мені, коли б я задержался у вас, тоже, розумеється, принесли би порцію к общему столу, да тільки я не пожелал, щоб она на столе без моего прісмотра оставалась. Сашка Македонській – такий шутнік, вічно што-нібудь учудіт з порцією отсутствующего (ну, мало лі які причіни бивають у человека отойті від стола!), і мені не хотелось, панове, стать очередним об'єктом його острот. Человек ще молодой, з епохи нецивілізованной, дікарская енергія кіпіт, а делать йому нечего у нас (*софіт, що освітлює царя, починає часто мигати, а він продовжує іншим голосом*) в особливому готелі для VIP... Тьху ти чорт, в нашем райському колі для монархів...

Обвинувач. Будь ласка, не турбуйтеся, ваша величносте: магнітні коливання, збурення в атмосферній електриці... Неподобство, зрозуміло, але ж буває.

Микола I (*підхоплює*). Буває, буває, к сожаленію. Бардак, господа! І даже к нам явілся було етакій дрожащий прізрак в чорній рамке (*обома руками показує розмір і форму рамки*). Маленький, східний, на лисую лісу

похожий. Мій приятель здешній, король Фрідріх II, коли його увідал, від страху ледве в своїй качалке не опрокінулся. А прізрак той вродє як рєчь говоріл, і на російськом, знаєте лі, язике. Одєт бил в партікулярное платє, в странном узєньком таком галстучке. Под моїм, говоріт, руководством Росія процветает, однако демократію будєм неуклонно развівать. Поразітельно! Коль ти рускій царь із прекрасного сіяющего будущего Россійської імперії, то почему ти, шельма, не в мундіре!

Обвинувач. В однострої, ваша величносте. Українською мовою кращє говорити не «мундир», а «однострій».

Микола I (*повільно, ніби перевіряючи слово на смак*). Одно-строй. Красивое слово. І мої малоросіяне могут, как виясняєтьсє, полезную вещь придумать...

Головуючий (*з повагою, однак наполегливо*). Ваша величносте, на цьому судовому процесі вам було поставленє Захисником запитання: чому на рішенні у справі Слов'янського товариства ви начертали резолюцію, яка забороняла художникові Шевченку малювати? Не вельми, зрозумійте нашу цікавість, це було очікувано.

Опудало жестом, що встиг вже набриднути глядачам, здіймає руки до неба.

Микола І. І што – я обяван отвѣчатъ на все поставленнє здѣсь... питанія?

Головуючий. Еге ж, повинні, ваша величносте. (*Шанобливо вказує пальцем угору*).

Микола І. Хорошѣ. Хотя ж чего хорошого? Я тогда оказался в положеніи, для мене, як для человека честі, прямо скажу, затруднительном. Про те, якоє оскорбленіє було нанесено царствующему дому Шевченкой, мої генерали, небось, не посмелі тут рассказать?

Бенкендорф і Дубельт (*дуетом*). Нікак нет, ваша імператорська величносте, не наважилися!

Микола І. Молодци, верні слуги. Так вот, Шевченко в списках стихотворного пасквиля под названієм «Сон» осмелілся висмеять і мене, і мою супругу, свою царицю-матусю (вот!). Ми описані на прийомі в Петергофе по случаю ежегодного праздника 1 іюля...

Обвинувач (*у фальшивому захваті*). ... щорічного свята, заснованого вами в пам'ять дня шлюбу вашого з принцесою Шарлоттою Пруською, після переходу в православ'я – Олександрою Федорівною! Сугубе нахабство!

Микола І (*киває*). Нуда. Мене он изобразил с похмелья, раздающего всем придворным плюхи і затрецини, а оні-де тільки счастливи і морди под мой кулак подставляют (*Бенкендорф*

і Дубельт переглядаються, письменники також – проміж собою, Куцинський і о. Веніамін потупилися), а дальше вообщє якийсь п'яний бред. Ну і Бог с ним, за себя я не в обіде. Однак же наглец посмел коснуться грязним своїм язиком внешності моєї супругі, посмел посмеяться даже над її нервним тиком! Це прі том, што моя Marie заболела в роковой день возмущення 25 декабрия 1825 года, коли переживала за мене і дітей. Ведь неізнєстна була, останєтся лі жив муж єйо к вечеру, і єй самой не отрубят лі голову, як Marie-Antuanette. Ну, а виходка Шевченкі поставіла мене в дурацкое положєніє. Коли б такое сатіріческое нападеніє позволіл себе ровня мені, європейський какой король ілі там герцог, я би дал йому пощечину, а він би уж рєшал, требовать лі по всей форме сатісфакцію...

Захисник (скоромовкою). ... а ще війну нахабі можна об'явити.

Микола І (тяжко вдивляється у Сенковського, витримує паузу). Твоя, самозванний барон, весьолость в прісутствії царствующей особи неумєстна. Тут я рєшаю, смєяться мені ілі нет, а вот когда від души расхохочусь, тільки тогда дозволяється і тебе

подсюсюкнуть. А як? Фадейка, покажи йому – як.

Обвинувач (*втягнувши голову в плечі, обережно*). Хі-хі.

Микола І (*роздумливо*). Вот когда би хтось хотя би в генеральском чине на такое оскорбленіе отважился, я так і бить, позволил би преданному слуге і надъожному человеку, князю Орлову, к примеру, или вон генералу Дубельту дать подлецу пощечину і в виде ісключенія позволил би і на дуель с ним вийті. Однако як поступить со штафіркой, какім-то там некласним (тьфу!) художніком, да еще з крепостных?

Бенкендорф. Та на нього кулі шкода, ваша величностіе!

Обвинувач (*насмівлившись*). У мішок безумця та й у трясовину!

Микола І (*відмахуючись від Булгарина*). Мені советовали і в жолтий дом посадить. Еще чего! Послал я князя Орлова за конфіденціальною консультацією к історіку Погодіну: какиє, дескать, в Росії імеються прецеденти. Прецеденти оказалісь вродє Фадейкиного «в мешок да в омут»: кого сожгли публічно, кто голову на плахе потерял, кто безвестно сгинул. Прямо скажу, варварскіє

пріцеденти, мене, як отця своїх подданих і главу государства, основанного на строгом соблюденні законів, просто огорчившие. Правда, єслі як на духу... (замовкає).

А замовкає Микола I, тому що в миготінні софітів у залі виникає Шевченкознавець. Вбігає на сцену і, ледве що не тикаючи ліктем у щоку здивованому Миколі I, починає чеканити доповідь.

Шевченкознавець. Товариші! Шевченко, геніальний син українського кріпосного селянства, зумів втілити його волелюбні думи та мрії у своїй ідейно і художньо досконалій поетичній творчості. Борець за соціальне визволення українського трудового народу, великий Кобзар був вірним учнем і одnodумцем російських революційних демократів – Белінського, Чернишевського, Добролюбова. Правильно сказав відомий радянський поет Дмитро Павличко, що Шевченко був предтечею Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Раптом у залі та на сцені гасне світло. Коли вмикається звичайне освітлення, Шевченкознавця на сцені вже немає.

Микола І (*вкрай здивований*). Што ето било, господа? Александр Хрістофоровіч, потрудітесь доложить.

Бенкендорф (*непевним тоном*). Учені люде самі достеменно не знають, ваша величносте. Потойбічний світ, що в ньому нам з вами довелось опинитися після останніх у житті хвороб і утішливих для самолюбства похоронів, надто вже ефемерний та примарний. Говорили також про нетривкий склад ефіру, але цього я, пробачте, не зрозумів, у фізиці я профан... (*Пригадує, радісно*). Паралельно до сього нашого світу, тонкого і субтильного, продовжує існувати земне життя в усій його брутальності, і деякі образи з нього, завдяки збуренням у магнітному полі, проривають, говорячи фігурально, часові кордони.

Микола І. Благодарю, Александр Хрістофоровіч. Честно признаться, я етім безобразієм глибоко огорчен. О грубості земной жизни ви хороше сказали. Сколько сил я отдал Росіи, питаюсь навести в ней порядок! Однако, отбивая с земной своей юдоли сюда, чувствовал я себя оскорблённым неблагодарностью подданных: несмотря на мої неусипниє труди, невзірая на вседневниє мої усілія... Особливо в Москві, в Кремлі я ето чувствовал, будто снілося наяву: стою посереді корита з

калужським тестом, отдаю приказ, топаю ногою – так рядом з ботфортом моім качнулося, задрожало, а чуть подале і шевеленія нет! Што ж, думаю, як уйду від вас, хоть тогда, может статся, раскаетесь, поймьоте, што билі недостойни такого государя, как я. (*Бенкендорфу*). Ти ридаеш, mon cher ami, не плач! Я не імел в віду тебя, потому што всегда відел в тебе родственную душу. (*Плачуть обидва*).

Головуючий. Заспокойтеся, ваша величносте. Чи не бажаєте води?

Микола І. (*Промокає очі хусточкою, потім розгортає її та голосно висякається*). Нет, благодарю. Невкусная здесь вода, никакая, будто прокіпяченняя. І нектар пріторний. Иногда вкусом напминает Lakrima Kristi, однако нельзя же, панове, всьо время пить одно Lakrima Kristi! Чаял я хоть здесь найті покой і порядок, а і тут у Тебе (*дивиться вгору*), мій Боже, сущій бардак. Ти хоть помімаєшь, там наверху, што еті електрически возмущенія і шалості могут разрушіть мойо последнее прібежище?

О. Веніамін (*дивиться на царя з жахом*). Ваша величносте, молю вас уклінно, не бого-хульствуйте! Краще вже повернемося до Шевченка.

Микола І. А што я такое говоріл о Шевченке?

Обвинувач. Про обрання для нього роду покарання, ваша величносте.

Микола І. О! Сгоряча, тільки узнав об оскорбленіі ім моєї супругі, я какой тільки расправи не придумивал! Хотелося мені отдать його в солдати, а єдва обмундіруют, тут же обвиніть в государственном преступленіі і гонять сквозь строй, поки не подохнет прямо под шпіцрутенамі. Однако, поки шло следствіє, я остил. І мне понравілося то решеніє дела, которое предложіл генерал Дубельт. І в самом деле, армія могла сделать з нього настоящего человека, то єсть офіцера как человека наиболее совершенного – законопослушного, образованного, учтівого і молодеватого. Малевать же я запретіл Шевченке по двум прічинам, в обоіх случаях заботясь об його же благе. Стал би він малевать портретікі за деньгі, на пріварок к солдатскому раціону подрабативая, отвлекался би від обучения солдатской науке і оттянул би благотворное для себя производство в унтер-офіцерскій чин. Це первый резон. Другий був посерьознее. Коль склонен Шевченко

оказался к пасквілям словесним, була опасность, што запереті йому пісать, так він приметься карікатури малевать. А нарісуєт карікатуру на начальство, на того же графа Перовського, которий в азіатській глуші вьол жизнь далеко не святую, доблядовался до того, што його метреса убіла утюгом горнічную, – вот солдату-художніку і смерть под шпіцрутенамі. Потому і заперетіл.

Голос із залу. Ганьба! Смерть катам!

Опудало жестом, що вже остаточно набрид глядачам, здіймає руки до неба. Далі жести Опудала хай розставить режисер на свій розсуд.

Головуючий. Пане захиснику, чи маєте ще запитання до свідка?

Захисник. Маю, пане Головуючий, ще одне і останнє запитання. (*Відкашлюється, не відразу наважуючись*). Ваша величносте, чи зраджували ви вашій дружині, государині імператриці Олександрі Федорівні?

Микола I (*наїжачившись*). Я што, і на ето обязан отвечать? Понятно. Хамство, Сенковській, беспардонное хамство ти собі позволяєшь. Недаром я всегда говоріл (вон Александр Христофоровіч знаєт), що вся ета полуобразованная обслуга – художнікі, пісателі, архітектори, актьори, полотьори

– все оні повинні знати своє місце. Вот був у нас толковий художник з лейб-гвардії, Федотов, замечательно начинал, поки служил, а на гражданке, што ж в том удівительного, свіхнувся. Я бедолаге покровительствовал, і мені доставілі його рисунки, сделанные уже в жолтом доме. Там він мене веліканом ізобразі, в лупу рассматривающим його, нічтожную букашку... Так я подумал: безумець, а мисліть правильно.

Головуючий (з недоречною роздратованістю). Ваша величносте!

Микола І. Да, я отвечу, отвечу... (*Раптом заспокоюється, продовжує легким світським тоном*). Да, ізменял. Конечно же, ізменял. Об етом, впрочем, многие знали. В свое оправданіе могу сказать, што я ні разу не оскорбіл свою дорогую супругу, заводя собі постійную метресу з придворной знаті, як поступал, наприклад, мій блаженній пам'яті несчастний отец. По мелочам все больше, мімольотно, не нанося ущерба государственным делам і супружеским узам, сривал я цветы удовольствій.

Судді слухають, роззявивши рота.

Захисник. Зради ваші дружині, ваша

величносте, чи не були пов'язані з хворобами та природним... гм... старінням імператриці?

Микола І. А як ти думал? Конешна. Все знають, що мужья стареються медленнее своїх жон, і што-то я не слыхал, щоб кто-нібудь з вас, панове, пожаловался на сей капріз природи. А во мені дами находілі... Дайте припомніть... (*мрійливо*) внушительную і велічественную красоту, велічавую осанку, строгую правильність олімпійського профіля, властний погляд і даже улыбку снісходящего к нім Юпітера. А што сплетнічають про мене, будто я развращал і після прістраївал замуж девіц-інституток, так ето еще вопрос, хто кого развращал, я їх – ілі оні меня. Екіе вострушкі! Девочки з младших классов билі в меня поголовно влюблени, і еслі какая-нібудь випускніца отправляла мені *billet-douceur*, надушенную запісочку, то уж, поверьте, знала, що делает, і була уверена, що вместе с будущим мужем займьот тьоплое местечко прі дворе. Вот так, господа.

О. Веніамін (*у захваті, з жахом*). І тако ізяцно признатися в порушенні сьомої заповіді! О, се чоловік!

Головуючий (*стрихнувшись*). Спасибі, ваша величносте. Пане Обвинувачу, чи маєте ви запитання до свідка?

Обвинувач. Всепідданіше не маю.

Головуючий. Дякую вам, ваша величносте, ще раз дякую за відвертість і неоцініму допомогу відправленню правосуддя. Ви вільні, ваша величносте.

Микола І. А які там у тебе наступуючі пункти обвінення?

Головуючий. Безбожіє, а потім розпуста, ваша величносте.

Микола І. Знаєш, а я, пожалуй, останусь, посіжу. Развлеченій-то у нас в раю – раз, два і обчолся. Тільки ти постав першою розпусту, а с безбожія, колі наскучит, я і сам уйду.

Головуючий. Покиньте зал суду, ваша величносте. Таке правило.

Микола І. Послушай, я ведь всьо время к тебе присматриваюсь. Зачем ти напялил трагическую маску? Ти кто – актьорішка? Думал я, што Щепкін – так ти слішком молод для него. Ти – Каратигін? Кто из ніх – Михайла ілі Пьотр? І ти полагаеш, што здесь я тебе не достану?

Головуючий (*кратко*). Уже досталі, ваша величносте. Федір, перенеси фотель

государя імператора до партеру, у перший ряд. Так зручно? Пане Захиснику, чи бажаєте викликати наступного свідка?

Захисник. Маю таке бажання. Прошу викликати президента Імператорської Академії мистецтв її високість велику княгиню Марію Миколаївну.

Головуючий. Викликається до судового присутствія...

У залі раптовий шум. Двері з раю так і не відчиняються, зате із залу, відштовхнувши на шляху Слугу, що намагався йому перешкодити, на сцену проривається Драгоманов.

Драгоманов (*захекавшись після метушні*). Це китайська комедія якась, а не суд. Як за життя перебували під ярмом, так і після смерті ніякої демократії нема...

Бенкендорф (*холодно*). Чи це не ви, милостивий государю, дозволяли собі всякі нечемні викрики із залу?

Драгоманов. Інколи я, а інколи й не я. У залі багато українських патріотів, тільки, як завжди, домовитися між собою не можуть.

Голос із залу. Космополіте! Зраднику української нації! Москвофіле! Обрусителю!

Драгоманов. Чули? Ось і мені дісталось...

Куцинський. Пане Головуючий, та жєніть ви молодчика в шию!

Обвинувач (*зацікавлено*). А хто ви такий?
Драгоманов. Добре, я представляюсь.
Михайло Драгоманов, етнограф, публіцист,
сумний для мене момент зустрів професором
Софійського університету в Болгарії.

Бенкендорф. У Болгарії – університет?
Під турком? Проженить його – це явний са-
мозванець.

Драгоманов. Осмілюся нагадати вам,
генерале, що ваш цар, який отам у партері
розвалився, він, справді, заради сумнівної
слави поліцеймейстера Європи відмовився
від історичних традицій Росії, зрадив наших
братів, православних слов'ян. Однак після
смерті цього тирана Росія прокинулася
від сну і кров'ю росіян, українців та інших
народів імперії звільнила південних слов'ян
від мусульманського ярма...

Бенкендорф (*Підскакує на рівні ноги*). Чи
вдалося висадити десант у Константинополі?

О. Веніамін. А хто тепер владика
київський?

Головуючий. Тихо! Усім мовчати!
Панове, всім вам, а вам, пане Драгоманов,
першою чергою, нагадую сувору заборону
згадувати про сконання когось із присутніх
і – це ще важливіше – переконливо прощу
мовчати про всі події, що відбулися після

оселення в пеклі та в раї душ, що там нині перебувають. Усе це дуже небезпечно, бо може зруйнувати стіни нашого хиткого світу. Академіку Якобі, вельмишановний Борисе Семеновичу, дайте, будь ласка, довідку. Адже ми у фізиці невігласи.

Якобі. *(Підіймається у залі під променем софіту. Говорить із сильним німецьким акцентом)*. У такій науці, як фізика, ми всі тут невігласи, пане Головуючий. Спостерігаємо явища, пояснити їх не можемо, але іноді вдається виміряти їх фізичні характеристики. Ось перед вами, панове, мій удосконалений вольт-агометр. *(З натугою підіймає над головою прилад дикого вигляду)*. Під час забороненої, злочинної балаканини, про тему якої ви, пане Головуючий, нам нагадали, показання приладу різко змінюються, відбиваючи відповідні коливання магнітних та електричних полів. І при цьому справді відбуваються прориви часових оболонок, і ми чуємо і бачимо вражаючі речі – от як сьогодні. У себе в лабораторії я приєднав до цього приладу тонку мембрану, і вона видає іноді дивні повідомлення, як наприклад: «Ти де? Звякні мені на городський». Досі прориви в часі самі собою закривалися, проте хто знає, що чекає на нас у майбутньому?

Драгоманов. Та що ж я – ворог собі? Мовчу.

Головуючий. Мені тут пропонували вас виставити, пане Драгоманов, але ж я так само, як інші члени суду, маю право викликати свідків. Говоріть.

Драгоманов (*дещо вибитий з колії*). І буду! Шевченко справді був непримиренним антимонархістом, але хто ж тепер вважає це за злочин? Є ж така країна, і величезна, З'єднані Держави Америки, а в ній мешканці, як не дивно, усі поспіль антимонархісти. В Європі маємо Швейцарію, республіку з незапам'ятних часів; нарешті, на наших очах Франція... Пробачте, мовчу. Так, я згоден, у поезіях своїх Шевченко без усякого респекту лаяв монархів давнини та деяких російських царів минулого, натяками засуджував і свого тодішнього государя – але хіба це карний злочин? А коли переходив при цьому іноді межі доброго смаку, так це біда його, а не вина.

Голоси із залу. Ганьба! Шевченко – твій бог, Україно!

Драгоманов (*не звертаючи уваги*). Навіть за жорстокими законами Російської імперії Шевченко міг бути засуджений не за антимонархічні погляди, а за спробу втілити

їх у життя, щоб знищити монархію в Росії і домогтися відокремлення України. Що такої провинності за ним не знайшлося, встановили, як ми тут усі чули, самі слідчі Третього відділення. Навіщо ж я тоді на сцену видерся? А щоб довести, що добродушний Тарас Григорович і не був ніяким революціонером. Коли він приїхав 1859 року до Києва, і не надумався навіть зібрати студентів, виступити перед ними. Я сам тоді вчився в Університеті святого Володимира, у нас там були студентські гуртки – і доволі радикальні, недарма ж наступного року дванадцять моїх товаришів опинилися у фортеці за приналежність до харківського таємного політичного товариства. І ми самі навіть не почухалися, щоб із славнозвісним Шевченком зустрітися. Тому що така в нашого славного поета була репутація – якраз не революціонера, а ми тоді всі були здвигнуті на звільненні кріпаків і на всесвітній свободі. Та й відомі нам були його заняття там, у хаті на Пріорці, де він поселився, наше світило. Жартував із старими, грав із малими, проживав життя видимо безцільно, день да ніч, суткі прочь. Чи такою мала бути поведінка

революціонера? Тож про яку державну зраду мова? Дякую за увагу.

Головуючий. Чи мають добродії Обвинувач і Захисник запитання до мого свідка? Ні? Дякую вам, пане Драгоманов, ви вільні.

Драгоманов. Чим і щасливий. *(Нагородивши зверхнім поглядом жандармів, залишає сцену)*.

Головуючий. Що ж, можемо з цього пункту переходити до змагання сторін. Ваше слово, пане Обвинувачу.

Обвинувач. Ваша величносте, пане Головуючий, святий отче, ваші превосходительства! Шевченко, і це безсумнівно, винуватий у державній зраді. Його нещастя в тому, що належить до малої, поневоленої, а через те малокультурної народності. Сучасний світ розділений між націями сильнішими, найбільш благополучними та жорстокими – але й більш культурними. Часи, коли півсвіту могли захопити дикуни Атілла або Чингізхан, минулися. Тепер сильна нація виступає в світі не тільки як завойовник, поневолювач і колонізатор, але водночас як цивілізатор і культуртрегер. Англійський джентльмен тепер і розриває бунтівників-індусів пострілами з гармат, і

проводить в їх диких джунглях залізниці. У світовій культурі, у світовій літературі такі ж самі стосунки. Вихідці з бідних і слабих народностей змушені або залишатися в рідному культурному середовищі, щоби складати пісеньки, цікаві хіба що односільчанам, або долучатися до культури нації-поневолювача, нації могутньої і з багатою книготоргівлею, здатною дати письменникові і журналісту можливість заробити на французьку булку з маслом. Усі знають, що сер Вальтер Скотт був шотландець, а якою мовою він написав свої прославлені на весь світ історичні романи, що його казково збагатили? Отож, панове, що англійською.

Голос із залу. Scott і значить «шотландець».

Голос із залу. І скотина, бо продався англійцям.

Обвинувач. Звинувачений Шевченко спочатку зайнявся малюванням, де названа мною дилема є не такою гострою, тому що в цивілізованому світі мова живопису є принципово космополітичною. Однак лихий його поплутав пописувати малоросійські вірші. Я, панове, нічого проти малоросів не маю, жодної каменюки за пазухою. Мені,

щиро кажучи, навіть імпонують хохли – їхня гостинність, їхній м'який гумор, а малоруські дівчата, кому вони можуть не сподобатися? – з їх яскравою, подібною до італійок, зовнішністю, такі співучі, відкриті та палкі!

Захисник (*сміється*). Зупинись, Фадею: другий удар позбавить тебе ще й язика!

Головуючий. Одначе.

Микола І (*освітлюється софітом*). Шуткі в сторону, господа. Хохли при должном воспитанії і руководстве – кращіє в Російській армії унтер-офіцери.

Обвинувач. Так точно, ваша величносте. У Шевченка не було ні потрібного виховання, ні серйозної школи. Ну, проявилася в тебе здібність мережати вірші, так пиши їх загальноросійською мовою, стежку прокладено: Капніст, Гребінка, Кукольник. Гоголь, нарешті. Ні, справді, чому було б йому не піти розумним шляхом земляка свого Гоголя? Той на початку своєї літературної кар'єри поексплуатував колорит українського побуту й української історії, щоб збагатити російську прозу новими екзотичними барвами, а з останніх, зрілих його творів читач і здогадатися не міг би, що він малорос.

Головуючий (*байдужим тоном*). Звинувачений любив творчість Гоголя, серед перших надрукованих його поезій є панегірик Гоголеві. Та й писати малоросійські вірші, пане Обвинувачу, це ще не злочин.

Захисник. Хіба що проти доброго смаку, пане Головуючий.

Обвинувач. А я наполягаю, що для Шевченки вони були небезпечні, ті вірші, тому що призвели його насамкінець до державного злочину. Уже використання в них малоросійської мови виявилось для нещасного дуже шкідливим. Ось інший український патріот, щойно згаданий мною Капніст ще за життя Катерини II образився на указ вашої вінценосної бабусі, ваша величносте, про прикріплення селян до поміщицьких земель у Київському, Чернігівському і Новгород-Сіверському намісництвах. Образився і написав сатиричну «Оду на рабство», яку наважився надрукувати лише на початку нашого століття. Складена і надрукована російською мовою, ця ода стала пам'яткою раннього російського лібералізму – і тільки, на розвиток же абсурдного українського сепаратизму не вплинула аж ніяк, і вплинути не могла. Шевченко ж написав свій крамольний пасквіль «Сон»

малоросійською мовою – і ті ж факти та образи, що в Капніста, зазвучали по-бунтарському й злочинно. Фатального значення набула й та обставина, що, пишучи по-малоросійському, Шевченко вимушений був рухатися протореним у малоросійській літературі шляхом, а вона, в основному, блазенська: літератори насміхаються над характером і комічними звичаями свого простолюду, над власною дикістю і провінційністю. Почитайте кращого малоросійського письменника, Грицька Основ'яненка – животики надірвете! Ось наш піт і пішов зубоскалити – спочатку над собою (він там, коли не помиляюся, обзиває себе юродивим і п'яницею), а потім не може зупинитися і в такому ж блазенському тоні починає описувати навіть і... Ну, ви пам'ятаєте, про кого йдеться. Помилуйте, я зовсім не бажаю його, Шевченку, виправдовувати, я стверджую, що його підвело до державного злочину не що інше, як захоплення малоросійським віршеплетством. Пасічник Рудий Панько заходився патякати про осіб, для нього недоторканих – тож чи варто дивуватися, що був за те взятий на цугундер? Стосовно ж наявності в поступках Шевченки складу злочину моя орієнтація не змінилася. Що ж до

покарання, призначеного поетові-невдасі його величністю, то я не певний, що ми, його піддані, вправі обговорювати це питання, тим паче у відкритому судовому засіданні, а не за мадерою і з чубуками в надійно зачиненому кабінеті. Ваша величносте, ваші превосходительства, пане Головуючий, отче святий! Я закінчив.

Захисник. Браво! Жаль тільки, що наодинці... *(Витримує паузу. Члени судового присутствія не знають, як реагувати. Обвинувач знизує плечима)*. Панове! За красномовством приятеля мого Фадея звичайно не приховується ніякої ідеї, або ж ідея легко прочитується, але ж до того банальна, що викликає нудоту. Ну, хіба варто було, наприклад, вимучувати грубезний роман, аби у фіналі доводити, що красти недобре? Це мало б якийсь сенс лише в тому випадку, коли б автор переконував у цьому себе самого. Проте сьогодні мій опонент сам себе переплюнув, і деякі мої думки навіть випередив, тільки обернені вони в нього догори ногами. Адже, панове, я теж хотів почати з комічного характеру малоруського письменництва, і саме з нього вивести згубний для автора замисел сатири «Сон». Я її, зрозуміло, читав, у тебе ж, Фадею, взявши переписати.

Обвинувач. Брешеш! Це підлий наклеп!
Захисник. Погоджуюся, що це зображення п'яного сну і що передусім віршотворець висміює самого себе. Хотів би, проте, пояснити, що в світовій літературі жанр літературного «сну» передбачає насамперед сатиру літературну, тобто естетичну, а не політичну. Якщо ж з цієї позиції придивитися до опусу Шевченки, ми побачимо, що висміює він не Петра I, а «Мідного вершника», у нашому холодному кліматі одягнутого розумником Фальконетом у легку античну туніку. Що ж до змалювання тодішнього російського царствующого подружжя, то всі ви помітили, що государ імператор Микола Павлович на своє власне зображення Шевченкой якраз і не образився. І справді, на що було ображатися? Адже малоросійський пііт, використовуючи звичайні засоби блазенської малоросійської поезії (Фадей тут правий!), показав той же священний трепет підданого перед особою грізного, але справедливого государя, що його безумний Федотов передав у згаданому вінценосним свідком малюнку. І не саму Олександрю Федорівну осміював він, а підлабузників-віршеплетів, що оспівували її як богиню. А в тому не тільки

всяка одописна дрібнота відзначалась, але ж і Жуковський назвав Олександрю Федорівну «гением дивной красоты». Далі ми бачимо, що хвороблива зовнішність імператриці викликає в недоладного пійти наївну жалість, і він звертається до неї зі словами «лишенько з тобою» – і, панове, з тими ж словами звертається, як раніше в сенсаційній поемі до своєї улюбленої героїні – селянської дівки Катерини, що народила байстрюка. Ну, а стосовно контрасту між моложавим і грізним самодержцем і його млявою, хворою дружиною, то в цьому Шевченко проявив, як і намагався я показати своїми нескромними запитаннями до государя імператора Миколи Павловича, свою чоловічу солідарність. Нахабство з його боку, панове, але ж вірнопіддане нахабство!

У залі аплодисменти, крики «Ганьба!».

Микола І. Фігляр! Погляді, mon cher ami, какую подлюю і коварную гадіну пригрели ми у себя на груді!

Захисник. Юпітере, ти сердишся – отже, ти не правий! Хотів я сказати й про прокляття, що його сам, добровільно, приймає на себе письменник, коли наважується творити мовою народу малоцивілізованого

– і замкненого в складі держави, утвореної народом щасливішим щодо державного будівництва. Щоправда, наш скромняга Фадей не наважився звернутися до власного досвіду поляка, що зробив собі гучне ім'я в російській літературі, але я йому в тому наслідувати не стану. Панове, мені сором пригадати, скільки було в мене передплатників, коли я спробував видавати польською мовою часопис «Валамут». А ось наклад «Бібліотеки для читання» я зробив фантастичним – без малого 15 000 примірників, типографії не встигали їх друкувати! Є в мене й таке уточнення. Напівшановний наш Обвинувач не захотів згадати, а може, просто забув, що звинувачений Шевченко насправді пробував писати й російською мовою, от тільки в нього не дуже добре виходило. Шевченко, як потім виявилось, у солдатчині примудрився накатати цілий портфель російських повістей і, не звільнившись ще, намагався через своїх друзів і покровителів ці повісті пристроїти в петербурзьких та московських часописах.

Дубельт (*освітлюється на приставному стільці*). Показання пана Сенковського підтверджую. Старику Аксакову Шевченко писав, що однією з цих повістей «хоче

дебютувати в російській літературі». А ви, Йосипе Івановичу, обережніше з російським царем.

Захисник (*його несе*). З ним, чи що? По-вашому, генерале, це російський цар? Російський цар зараз у своєму Зимовому палаці. А що з такими Карлами Івановичами відбувається на тутешньому світі, почитайте у Лукіана. Не читали? Грецьку знати треба.

Дубельт з тонкою, іронічною посмішкою розводить руками.

Куцинський (*побагровівши*). Цить, ляска сволото недобита!

Головуючий (*м'яко, наскільки це можливо через рупор*). Панове, заспокойтеся. Повернемося до звинуваченого. Отож, ви, пане Захиснику, стверджуєте, що Шевченко теж був не від того, щоб підзаробити собі грошеньят на величезному російському книжковому ринку?

Захисник. Так, але видавці часописів не побажали зв'язуватися. Бо видавець, панове, воліє надрукувати сіренький опус автора вже відомого, аніж такий же дебютанта. Тому що твір відомого письменника будь-якої якості є фірмовим товаром, а дебютанта – це кіт у мішку. Та й хіба було через що ризикувати? А

ризик був неабиякий: Шевченко підписував повісті «Кобзар Дармограй» – псевдонім прозорий, а йому не було дозволено не те що друкуватися – писати. Коли б переслав Шевченко мені, я б теж не надрукував. А потім, по приїзді до Петербурга, він раптом перестав повісті просувати.

Головуючий. Пане Захиснику, переходьте до висновків.

Захисник. Та які ж тут ще можуть бути висновки? Гарний з Шевченка малоросійський поет чи поганий, це не має значення. Тисячі людей тоді ненавиділи та лаяли уряд, але злапані були оцими от, у блакитних одностроях, одиниці, і Шевченко один із тих, кому жахливо не поталанило. Вони за всіх нас, людей мислячих, але боязких, там, у засланні або в солдатчині, відстраждали. А мучили їх несправедливо. За законами загальнолюдськими світський суд не вправі карати людину за її думки, а поняття державної зради передбачає дії. Шевченко невинен!

Аплодисменти. Крики: «Слава!», «Хай живе Шевченко!».

Засідателі тим часом активно перешіптуються.

Головуючий. Переходимо до другого пункту звинувачення. І що там у нас, пане Обвинувачу?

Обвинувач (*із задоволенням*). Розпуста, панове. Я радо висуваю і готовий підтримати це звинувачення, тому що стосовно цих справ у кожного рильце в пушку. А коли богемний холостяк на кшталт Шевченки так і не одружується в свої сорок сім, – значить, за ним накопалося сті-і-ільки грішків... Ого-го, на сім процесів вистачить.

Головуючий (*знизує плечима*). Не будемо забігати наперед. Кого бажаєте викликати свідком, Фадею Венедиктовичу?

Обвинувач (*хтиво посміхаючись*). Кого ж викликати, як не Адольфінку? Ця хвойда всіх знає, всіх сповідувала, а її сама хто ж тут не пам'ятає?

О. Веніамін. Панове, я вимагаю поваги...

Головуючий. Свідком звинувачення викликається мадам Адольфіна... Та хай вже, прізвище своє сама скаже... А хто ще не второпав, вона утримувала вільний дім на Морській.

О. Веніамін. Я вимагаю поваги до священного таїнства сповіді!

Його ніхто не слухає. Тому що вибухнув скандал. Вихід із залу ліворуч із гуркотом розчиняється, звідти вириваються язики червоного полум'я, скиглення, вереск і крик, що перекриваються важким роком. Немов виштовхнута цими звуками, до залу влітає Адольфінка – дама середніх літ, жахливо намазюкана і в кричущому яскраво-зеленому платті, однак із слідами булої неабиякої визивної краси. Втім, залишки цієї краси важко розгледіти в Адольфінці, напівобгорілій, точніше, обгорілій з правого боку. Вся вона праворуч чорно-червона, волосся праворуч вигоріло, праве око витекло від жару й хитається на ниточці. Продовжуючи верещати, заплигує на сцену. За нею женеться через зал і наздоганяє її на сцені ще одна дама середніх літ, у червоному платті, знову-таки жахливому, на голові в неї топоричем уперед стирчить сокира, уся вона – від талії і нижче – у чорній блискучій смолі. Ця шкутильгає нерівно, тому що лівим своїм черевиком на високому каблучці все силується врізати першій дамі по голові. На сцені дами зчіплюються, намагаючись кóпнути одна одну ногою й поливаючи одна одну лайкою не менше ніж трьома мовами.

О. Веніамін ховається під стіл. Бенкендорф не звертає на бійку уваги, Дубельт і Сенковський гогочуть, Булгарин гидливо морщиться.

Куцинський (*кричить у звичайній своїй фельдфебельській манері*). Відставити! При-

пинити! Цить, потаскухи!

Головуючий (*трохи неочікувано вторить Куцинському*). Мадам! Мадам Гільде! До тебе звертаюся, заядла ти дівко! Облиш її! Обом умитися, причесатися, перев'язку зробити! Обидві геть! Причепуритися, перед судом з'явитися у пристойному вигляді! Усе! В судовому засіданні оголошується перерва, панове. Антракт!

A small, stylized handwritten mark or signature, possibly a flourish or a signature, located at the bottom center of the page. It consists of several vertical, wavy lines that resemble a stylized letter or a decorative element.

Акт третій

На сцені ті ж персонажі, що були на початку перших двох актів. Слуга керує солдатами слабосильної команди, які спускають, щоб повис над столом, білий екран у поганого смаку золоченій рамі з завитушками.

Слуга. Отак добре, хлопці.

Головуючий (*зично, але беззлобно*). Мадам Адольфіно, прошу.

Зі звичними світловими й звуковими ефектами з двері ліворуч вилітає, немов випихнута в спину, Адольфінка, потроху гальмує, тож на сцену входить уже доволі манерною ходою. Правий, пошкоджений бік плаття грубо, величезними стібками, заплатано жовтими і голубими латками, праву щоку запудрено, праве око прикрито чорною піратською пов'язкою. Пов'язку, наскільки це можливо, приховано опущеними хвацьки полями немислимого капелюшка, про що мадам забуває, коли знімає капелюшок, щоб ним граціозно обмахуватися.

Головуючий (*фамільярно*). Чого це ви там не поділили?

Адольфінка (*примирливо*). Невеличка сутичка. Булькаємо ми з цією нижегородською бандершею в одному казані, так вона здуру приревнувала мене до Веліала Вельзевуловича...

О. Веніамін (*хреститься*). Господи, ізба-ві мя од лукавого...

Дубельт (*стурбовано*). До кого приревнувала?

Адольфінка (*вертить головою, знаходить Дубельта в партері*). О, які люде! Їх превосходительство Леонтій Васильович своєю персоною в наших спекотних палестинах! Чую знайомий голос, а в райському вінці не впізнала відразу! Я кажу, до Веліала Вельзевуловича приревнувала мене ця дурна провінційна лахудра, до біса, що під наш казан дрова підкладає. Неначе одного чорта на двох курв не вистачить! Тож я й примудрилася її до сусідньої бочки, із смолою, вткнути, а вона, виплигнувши, немов та ракета, мене, варто було трохи відволіктися, засунула у вогонь правим боком. Тільки-но змикитила, як мені вирватися, раптом чую: мене на вихід...

Головуючий. Вас викликано у справі художника Шевченка як свідка звинувачення.

Адольфінка. А що бідоласі шиють цього разу?

Головуючий. Державну зраду...

Адольфінка (*верещить*). Не знаю нічого! І від клієнтів за вашою парафією, Леонтію Васильовичу, ані слова не чула, от хрест святий!

О. Веніамін (*несміливо*). Я вимагаю поваги до імені дерева, на коєм розп'ятий був...

Головуючий. Зраду вже розглянули, Дуняшо, тож не бійся. Залишилися безбожжя і розпуста.

Адольфінка (*міркуючи*). Ага. А ви, маско, чому від мене сховались? О, я завжди відчуваю кожного із своїх чоловіків. Та побий мене грім! Це ви, моє єдине в житті кохання, чоловічино, від якого я завсіди в колінках слабіла? Ваша світлість, князюшко... Невже й справді ви?

Головуючий. Ви помилилися, мадам. Ваші запитання, пане Обвинувачу.

Обвинувач. А чи бував у вашому... е-е-е... закладі звинувачений Шевченко? І в яких цілях?

Адольфінка. Бував, не стану відмовлятися, а в яких цілях, доповім. Ви ж ото самі, Фадею Венедиктовичу, до нас вчащали, щоб вивчати моральне зубожіння

столичної публіки, а бідний Шевченко бував у тих же цілях, в яких усі інші пани бували. То єсть, в молодості, як і вся молодіж, більше погуляти на свободі, випити, поспівати та попустувати з веселими мамзелями, тому що наодинці юнаки мамзелей, як водиться, спочатку побоюються.

Захисник (*розважаючись*). De situ, значиться, тоді не був спійманий. Адольфінка в нас, панове, відомий мораліст і психолог.

Адольфінка. Ой, звиняюсь, відразу і не впізнала вас, люб'язніший Йосипе Івановичу – отже, розбагатієте ще більше! Як споганіли, одначе – просто жах!

Захисник (*весело*). Що поробиш, перетрудився я, Адольфіно Батьківно, перетрудився.

Адольфінка. А в мене на канапі, Йосипе Івановичу, даруйте на слові, так більше відпочивали. Втім, їх світлість замасковані мене через трубу про Шевченку запитували. Надовго він щез, бідолашний, а коли повернувся зі своєї солдатчини, приходив з приятелями добре під шофе.

Обвинувач. Чи проявляв Шевченко під час відвідувань вашого борделя якусь особливу свою розпусність, особливий цинізм?

Адольфінка (*зажурившись у російській народній манері, кулачком спочатку суну-*

лась до правої щоки, потім підперла здорову ліву). Ех ви, Фадею Венедиктовичу, що ж ви запитання такі недоладні ставите? Чому не боїтесь, що мене і про ваші, дослідника пітерського морального занепаду, про особливі пунктики можуть допитати? А Шевченко... Його якраз всі мамзелі любили за веселу, легку його натуру, а ви, Фадею Венедиктовичу, вивчивши звичаї розпусників, напевно, вже знаєте, що тих, з особливим цинізмом, дівки якраз хіба що терплять за великі їх гроші. А я тоді, в молоді наші літа, взагалі відчула таку ніжну прихильність до Тараса, що не раз відкривала йому кредит на портер або мадеру. Щоправда, він завжди повертав боржок – і з лихвою, а сам тут же знову в нас загулював. І хоч з вигляду ніяк не походив хлопець на гусара, легкість грошова у нього була чисто гусарська, ніде правди діти. А як повернувся до Пітера старим і життям побитим, зустрілись ми, неначе давні друзі, зі сльозами.

Головуючий. Чи маєте ще запитання до свідка, пане Обвинувачу?

Обвинувач (*сховавши голову в плечі*). Розпусну цю дівку допитувати – тільки самому бруднитися. Не маю.

Головуючий. А у вас є запитання, пане захиснику?

Захисник (*посміхаючись*). Навіщо мені й запитувати? Адольфінка, вона ж Дуняша, радість наша, сама чудово захистила Шевченку.

Адольфінка (*натхненно*). А хто ж його ще захистить, добру людину? Навіть ота тварюка безмозка, ви її бачили, панове – німецька дешевка із сокирою в черепі, і та в добру хвилинку... Не завжди ж ми з нею в контрах, в одному казані як-не-як варимося, іноді доводиться й погомоніти по-сусідськи... Так от навіть ця Гільдуха, розпутна сучка, що за полушку удавиться, а за копійку... (*оглядається, стримує себе*)... і от навіть Гільдуха, з її котячими мізками, відгукувалася про художника Шевченка з великою похвалою.

Обвинувач (*оживляючись*). Прошу викликати до суду поіменовану Гільдуху. Вона далеко забігти не могла.

Головуючий (*посміюючись, що дивно прозвучало крізь маску і рупор*). Федоре, приведи мадам Гільде, вона й насправді десь неподалік. А ви, madame Адольфіно, вільні. І перечекайте краще в залі, поки доставлять наступного свідка.

Слуга з опаскою відчиняє двері ліворуч і тут же із зойком вилітає. За ним, дупцюючи кулачком по згорбленій спині, женеться м-те Гільде. Слуга ховається за Бенкендорфа, м-те Гільде зупиняється на авансцені, озираючись. Сокиру, що сторчить з її голови, закамуфльовано фіолетовою напівпрозорою ганчіркою, через що голова бандерші нагадує тепер носорогову.

М-те Гільде (з твердим німецьким акцентом). Я тут опят. Чого нада?

Обвинувач. Ти утримувала бордель у Нижньому Новгороді, це правда?

М-те Гільде (твердо). Усякий російський хам намагаться оскорбит чесну остзейську дівчину. Я приїхала в Росія заробит гроші на посаг. Мій наречений Ганс Гермудейнахер обіцяв очікуват на мене в Ревель десять літ, поки я перебуват в Москві, у готель «Не минай», але мені довелося затримат себе в Росія. Жал, жал! Абер з'явився шанс почат у Ніжній Новгород свій приватний справа, пансіон для незамужніх дівиці, і заробит ще трохи. Акціонер один Волзького пароплавства пропонуват, у котрий імеються добрі друзі в головних чинах нижегородська поліція.

У залі сміх, шум.

Головуючий (*з певним умислом, суворо*). Тихо! Madame Гільде, ви залучені Обвинувачем до судового процесу у справі художника Шевченка...

М-ме Гільде (*після раптового оглушливого виску кричить*). Я не красти тих гроші, я дівиця чесна, остзейська! Я фройляйн Хільда Шмідт! Це Нінелька – російський злодійка, вона їх зцупити у п'янений Шевченко. Я і не знать нічого тоді, я так сищику і сказат.

Обвинувач (*сіпнувшись*). Значить, ти підтверджуєш, що Шевченко відвідував твій бордель і, бувало, приходив п'яний?

М-ме Гільде. А вони тільки п'яний до пансіон і приходит. Назюзюкатися де-небудь у гостях, на обід або Abendbrot... вечерея, і от – явлення Христа народу: «Приймайте гостя, мадам, я прийшов відпочити у ваш чарівний сімейство». І відпочиват на повний Rolle... катушка. Але я не знат, що у них Нінелька гроші поцупит, їй-богу, не знат!

Обвинувач (*суворо*). Ти, підстилко остзейська, не смій мені тут брехати! Збрешеш – суддя повелить тебе знову засунути до киплячої смоли, от тільки цього разу – головою твоєю тупою додолу! І не виймуть, поки я не накажу! А я не накажу, бо забуду. Відповідай,

у чому проявляв Шевченко під час відвідувань твого борделя особливу свою розпусність, особливий цинізм?

М-те Гільде (*замислюється*). Ну, дещо особливе проявлять: спершу вони накинуться на дівиці, як моряк, що з плавання повернувся. Вони і бути таке ж щось, як і голодний моряк: десять літ прожит в пустині простим солдатом. Дівиця мой, Шарлотка, над ними, Тарас Григорович, Witze робит: а як йому, мовляв, верблюдиці сподобатися? А вони у відповідь також їй вставлять: «Верблюдиця? Та все єдино, що з тобою, Шарлотка, спати».

Обвинувач (*підскакує в фотелі*). Так ти свідчиш, що Шевченко признавався у грісі... як його... зоофілії?

О. Веніамін хреститься і бормотить молитву.

Захисник. Протестую, пане Головуючий! Чоловік жартував, відповівши на жарт бляхи, а йому бозна що намагаються приписати.

Головуючий (*швидко*). Протест прийнято. Є ще запитання, пане Обвинувачу?

Обвинувач. Ти ж ще не все, що знаєш про його, художника Шевченки, звички, сказала. Це ж правда, га? Не брехати мені тут!

М-те Гільде (*морщить лобик*). Звички? Ну, сигари палити, у салоні дихати не можна було. А... розуміти (*мерзенно посміхається*). Абер в хороший товариство таке не обговорюват.

Обвинувач. Викривай сміливо! Коли бовкнеш зайве, пан Головуючий тебе зупинить.

Головуючий (*киває*). Говоріть, що знаєте, madame Гільде.

М-те Гільде (*випалює*). Самі підтоптанні, низенькі, лисенькі, а хотіти молоденьких. Якось, коли всі дівиці були зайняті, я благоволити (*потупилася кокетливо*) запропонуват Тарас Григорович свій компанія. А вони ледь не проковтнути сигару і говорити: «Накажіть краще, мадам, самовар поставити. А я ваш чарівний Лізетка дождусь, мені їй два словечка треба на вушко сказат».

Дубельт (*чомусь сидить уже за столом, поруч з Бенкендорфом*). Ну і що саме, моя мила, Шевченко їй сказав на вушко?

М-те Гільде (*винувато*). Звідки мені знат, ваше превосходительство? Лізетка спуститися в салон, асигнацію з панчоха достати, мені віддати – und all die любов. Молоденьких їм подай! А самі на добрих

десять років бути старші за мене. Потім вони робит з себе посміховисько на весь der Stadt, тому що лицятися до молоденький актриска, шістнадцять літ. Свататся навіть. Мої дівиці над ними сміятся, і я решит nicht verboten.

Голос із залу. Ганьба! Слава Шевченку!

Обвинувач. Слиш, ти, проститутко остзейська, дивитися мені в очі, відповідати чесно, не виляючи! Я знаю, що вам ті хлоп'ята, які в чоловічих замкнутих товариствах сословіє Машек представляють, конкуренцію становлять і що вам, бляхам, про них, у всякому разі, відомо. Чи говорив Шевченко що-небудь у п'яному вигляді про свої з такими під час солдатської служби мерзенні злягання?

М-те Гільде (*замислюється глибоко, потім позіхає з полегшенням*). Я понят! Так ви це говорит про підори, ваше превосходительство?

О. Веніамін ошелешений, жандарми регочуть.

Захисник. Протестую, запитання не по суті справи! Ваше сіятельство, Олександрє Христофоровичу, просвітить мене, штафірку. Скажіть, оте явище, що про нього мова, двоякий гріх, у російських віддалених гарнізонах – чи звичайне діло?

Голос із залу. Та ще яке звичайне! Для цього використовуються барабанщики!

Бенкендорф (*утер сльози, посерйознішав*). Так, буває, Йосипе Івановичу, не стану приховувати. У в'язницях і на каторзі воно є справою звичайною, нам і такса відома, на диво мізерна, однак і в окремих батальйонах на туркестанському кордоні сіє зло майже невідворотне.

Головуючий (*швидко*). Дякую, ваше сиятельство. А вашу думку я зрозумів, пане Захиснику. Протест прийнятий. Ще є запитання, пане Обвинувачу?

Обвинувач. Та пішла вона...! (*Останнє слово вимовляє невиразно*).

Головуючий. А у вас знайдуться запитання до мадам Гільде, пане Захиснику?

Захисник (*весело*). Як не знайтись? Знайдуться, знайдуться. А повідайте, мадам, докладно, як у вас в борделі обікрали Шевченка.

М-те Гільде (*роздратовано*). Так я же говорит, що не імет к тому ніякой відношеній!

Захисник (*так само весело*). Ну зрозуміло, мадам. Я вас прошу викласти факти, тільки голі факти.

М-те Гільде (*морщить лобик*). Голі? Ну, може, і насправді *der Punkt ist*, вся річ у тім,

що пан Шевченко бути з Нінелька голий? Я знат клієнти, котрих раніше вже обкрадати в бордель. Такий клієнт все з себе скидат, а на голий тіло сюртук надіват, щоб дівиця у нього портмоне і Parієге не витягти.

Захисник. По порядку, будь ласка.

М-те Гільде. По порядку? Я понят. Пан Шевченко прийти, сильно насандалившись, з обіду в пана Шнейдерса і почали в салоні дівицям хвалитися, що вони отримали аванс 125 рублів сріблом за малюнок, що його зробити в два сеанси. І вони запитат жартома Лізетка, скільки їй потрібно сеансів розглядання стелі, щоб стільки заробит. Лізетка сміятися і відповідат, що частіше їй на спинку ліжка вилупляться доводиться, а хай краще Нінелька відповість на його запитання, вона грамотна і арифметику знає. Вони теж посміятися, ще пожартувати і розтягнутися прямо на дивані в der Saal. Вельми нецеремонно. Вони були бездомні в Нижньому, жили, де прийдеться, а спат після обід завжди лягати. Потім знову гулят у нас, а ніччю спати вже наверху, у Нінелька. Am Morgen спускатся к чаю, ми всі сидіт по-сімейному, а він говорит: «У мене гроші поцупили, що вам показував, 125 карбованців. Віддайте, дівчата, по-

хорошому». Дівиці в крик, що ні сном ні духом. Пан Шевченко знайшов шапка, одягнут шуба, говорить: «Краще би по-хорошому. І чаю мені вашого, мадам, не треба».

А у них поліцейстер бути кращий приятель. Назавтра і являтися від нього сищик-дока і давай в пансіоні все догори ногами підіймати, а всіх нас на вуха ставити. Я підмазати, він і пішов. Am Abend і пан Шевченко приходять, знову добряче-таки помолвившись скляному богу. «Та дідько з ними, з грошима, – говорить. – Грошей я завжди знову зароблю, а де я ще в Нижньому таке чарівне сімейство знайти? Приймайте блудний син, мадам!» А куди я діватися?

Дубельт. Скажи, моя мила, а ось це *(показує у себе на голові)* звідки?

М-те Гільде *(падає перед столом навколішки, робить земний поклон, мало не стукнувши замаскованим топорисцем по підлозі)*. Не прикажи казнит, ваше превосходительство! Сищику-доці я віддат червоненьку, так що довелось мені, як стала під Новий рік приходи-розходи підбиват, той хабар компенсуват. Розискат необхідно було, хто вкрасти у художник. Виявлятися, що Нінелька поцупит вже ніччю, з сюртук. Я з неї вимогат півсотні на хабар і штраф за

скверний поведінка, а вона мене в ажитації – колуном для дров, котрий швейцар наш забути біля печі на die Küche. Так і пропас-ти mein Geld, meine посаг. (*Перед тим, як піднятися з підлоги, відставляє зад.*)

Із залу несеться розбійницький свист.

Голос із залу. Гей, а чи це не тебе знімали на порнографічну фотокартку?

М-ме Гільде (*із жахаючою кокетерією*). Ви мене узнат по вираженіє лиця?

Голос із залу. По виразу твоєї жопи, лахудо!

Головуючий. Прошу підвестися, мадам. Я так розумію, пане Захиснику, що свідка можна відпускати.

Захисник ствердно киває.

М-ме Гільде (*вже на краю сцени, вдивляючись у Головуючого, ніжно*). О mein lieber Kapitän, невже ви думат, що зуміт сховатися від своя Хільда? Ви сховатися, тому що уплит і не повернутися, як обещаль? Я вже давно на вас не сердитися. Як окончит ця комедія, прошу вас відшукати мене: квартал Блудниць, сектор Бандерш, казан 58-А.

Головуючий (*розводить руками*). Мені жаль, їй-богу, але ви помилилися, мадам. Пане Захиснику, чи маєте ще свідків?

Захисник. Прошу викликати Михайла Лазаревського, управляючого справами графа Уварова, члена Санкт-Петербурзького цензурного комітету.

На сцену із залу підіймається Лазаревський.

Захисник. Ви належали до кола найближчих друзів академіка Шевченка, чи не так?

Лазаревський. Знаєте, я волів би, щоб ви ці слова не використовували. Який же з мене «найближчий друг»? У генія найближчих друзів не буває, а бувають помічники, ученики або шанувальники. Я був помічником, касиром, ще хіба що економом у найближчому оточенні цієї великої людини. Я намагався полегшити йому його солдатчину, потім збирав для нього гроші, турбувався, як міг, про лікування Тараса Григоровича.

Захисник. Чому це ви так переконані, що він був геній? Або ж... як ви сказали... велика людина? Адже такі ярлики наклеює тільки історія і на надгробні камені, як правило, вже вельми замшілі.

Лазаревський. Я б з вами не погодився, пане Сенковський. Ще за життя Гете і Байрона проникливі люди бачили їх геніальність, а історія підтвердила цю оцінку. Мені Бог дав дуже обмежені здібності, одначе, смію думати, естетичним чуттям і добрим смаком не обділив. Мені не хотілося б переходити на особистості, пане Сенковський, але все написане вами під ім'ям барона Брамбеуса (іноді це речі блискучі за задумкою і гострослів'ю) швидко забувається і вже, можна сказати, забуто. У мене зберігаються до кращих часів рукописи поетичних збірок Тараса Григоровича, і там є пізні вірші, які, напевно, випереджають поезію XIX століття, а можливо, прозирають і в XX-те.

Захисник (*зневажливо*). Ви, мабуть, із цих... із соціалістів, і думаєте, що Шевченко геній, тому що вийшов із простолоуду?

Лазаревський. Ні, в жодному разі, пане Сенковський, в жодному разі. Хіба соціаліст подався б у цензори? А з якого стану нашого суспільства вийшов письменник, для мене значення не має. Он селянський поет Федір Слепушкін, обласканий свого часу імператором всеросійським, так і залишився селянином у своїх писаннях, а Тараса Григоровича

в ті часи, коли я мав честь з ним познайомитися, хто насмілився б назвати мужиком?

Головуючий. Я насмілюся... нагадати, панове, про який пункт звинувачення йдеться.

Захисник. Так, так, звісно... Чи погодилися б ви, пане Лазаревський, із твердженням, що Шевченко був людиною розпусною?

Лазаревський. Ну зрозуміло ж, ні! (*Жандарми за судейським столом, посміхнувшись, переглядаються*). Людина творча виражається в творіннях своїх, а творіння Тараса Григоровича, як словесні, так і в галузі зображальних мистецтв, відрізняються якнайвищою моральністю.

Захисник. У мене запитань більше немає.

Обвинувач (*засмучено*). У мене, здається, теж...

Дубельт. Зачекайте! Фадею Венедиктовичу, дозвольте вам допомогти... Скажіть, свідку, це правда, що коли Шевченку набридло продовжувати свій останній щоденник, він подарував його вам?

Лазаревський. Так, і з відповідним надписом.

Дубельт. Ви читали цей щоденник, правда?

Лазаревський (*спантеличено*). Аякже, читав, ваше превосходительство. Коли він мені подарований був, Шевченків щоденник, це ж розумілося само собою, що я отримав і дозвіл його прочитати – хіба ні?

Дубельт. Тоді дозвольте освідомитися про ваше враження від тієї сторінки нижегородських пригод Шевченки, де він розповідає, як, повернувшись вранці з борделя, дізнався, що вночі його безуспішно шукав ще один «друг його єдиний», брат ваш Федір, бувший у Нижньому проїздом за спішною службовою потребою.

Лазаревський. Я був опечалений, ваше превосходительство. А втім, Руссо в «Confession» відкриває про себе речі набагато жахливіші, справжні злочини. І не видно, щоб розкаювався в них. А Тарас Григорович був дуже засмучений своєю необов'язковістю, нещадно картав себе за слабкість... Я перепрошую, ваше превосходительство, але звідки ви дізналися, що було написано в «Журналі» Шевченка? Адже він зберігався у мене, не надрукований – і його ніколи не буде надруковано.

Дубельт. Запитання тут ставимо ми, так що дозвольте продовжити. Нам стало відомо,

ніби Шевченко, затриманий у Нижньому, прознав, що у вас з'явилася можливість відвідати його, приїхавши з Москви, і він прохав вас це зробити. Чому ж ви не заїхали до свого найближчого друга?

Лазаревський. Я скажу вам чесно, чому. Покарання аж ніяк не покращило характеру Тараса Григоровича. До того ж він чудово розумів, що в умовах солдатчини горілка його швидко знищить, і кріпився, аж поки не отримав звістку про скоре звільнення, проте вже після цього ще півроку його не було відпущено із Новопетрівського укріплення. Ось тоді він і не витримав напруженого очікування свободи, запив... Так, панове, я любив його, але більше як поета, аніж як людину з усіма її слабостями. Зрозумійте, що є люди, котрих краще любити здалека. Мене за це ніхто не зможе поприкнути, тому що саме я зробив для Шевченка від чистого серця все, що міг. І ще трохи більше того, що міг. *(Кривиться, готовий заридати, дістає носовичок і поспіхом покидає сцену).*

Головуючий *(індиферентно)*. Повірте, пане Лазаревський, що вас ніхто й не звинувачує. Пане Захиснику, чи маєте ще свідків?

Захисник *(невпевнено)*. Маю. Я прошу

викликати Лукерію Полусмакову, у заміжжі Яковлеву.

Головуючий (*швидко і рішуче*). Це неможливо!

Захисник. Але чому? З тими двома... його знайомими дамами ми ризикуємо опинитися в положенні людей, що судять про лорда Байрона зі слів його лакея.

Головуючий. Можна подумати, що ми й без того не судимо про лорда Байрона зі слів істориків літератури! Але ж вони такі самі слуги, як і його лакей, і навіть більші паразити великого письменника, ніж він. Та й Ликера ненабагато краща за Хільду і Дуняшу.

Захисник. Проте я наполягаю. Тому що інакше не вийде повноцінного захисту за цим пунктом звинувачення. Крім того... я давно вже так не розважався. Останнього разу, коли в одній статті підніс Кукольника до небес, а в наступній вибачився перед читачами за мимолітну примху та не залишив від його трагедій каменя на камені. Продовжте всім нам свято, прошу вас.

Головуючий. Дозвольте повідомити, що горезвісна наречена Шевченка благополучно прожила до 1917 року – жахливо й помислити, скільки років пустого життя подарував їй Господь! Досить Ликері пригадати про яку-

небудь помітну подію цього немислимо далекого від нас майбутнього, просто назвати річ, або найменувати наукове відкриття, невідомі нашій з вами генерації, як можуть наступити невідворотні зрушення в цьому нетривкому світі. Що ж, панове, бажаєте ризикнути? (*Учасники суду і Дубельт, що самовільно приєднався до них, енергійно кивають*). Добре, умиваю руки. Викликається міщанка Лукерія Яковлева, у дівоцтві Полусмакова!

Захисник. Федоре, не спати! Пускай картину.

На екрані спалахує портрет Ликери Полусмак роботи Шевченка.

Через деякий час софіт освітлює сухеньку згорблену стару в чорному міщанському одязі, що стоїть на сцені. Руками стара прикриває обличчя.

Головуючий (*індиферентно*). Запитуйте, Йосипе Івановичу.

Захисник (*голосно, неначе до глухої*). Бабусю, а чи правда, що ви заручені були з художником академіком Шевченком?

Старушка спершу розтопирює пальці, потім відводить долоні від обличчя – і воно відкривається, жахливо набілене, нарум'янене і начернене. Це карикатура на портрет Ликери в молодості, усе ще висвітлений на екрані.

Ликера (*протяжливо, завчено*). Ой, добрий мій паночку, були ми заручені з Тарасом Григоровичем, і так вже кохали один одного, так вже любилися, що годинки в розлуці не могли прожити. Але люди недобрії, злі не захотіли, щоб він одружився з простою, неосвіченою наймичкою. Ці пани розлучили нас, і Тарас Григорович з горя захворів і помер. А я ось приїхала на Дніпро, у Канів, на його могилу, щоб хоч її доглядати, а знаходяться й такі добрі пани, що грошима допомагають мені це робити.

Опудало і Головуючий однаковим жестом і синхронно здіймають руки до Неба. Зверху лунає гуркіт далекого грозового розряду.

Захисник (*до жандармських генералів*). Що ж, ви, мундири голубіє, виручайте підвладний вам народ! (Куцинському). Ваше превосходительство, допоможіть!

Куцинський (*прокашлявшись*). Ти, бабо, краще нам отут не бреши. Про нещасне сватання до тебе Тараса Григоровича усім у Росії, хто його цінував і любив, було відомо. Вже що-що, а худі новини та чутки в імперії розносяться швидко, без усякого телеграфу...

Ликера (*не зорієнтувавшись відразу*). Так я ж чисту правду, паночку...

Куцинський. Цить, бабо! Ти де зараз, у пересильній тюрмі застряла? До фільтрувального табору ще не дісталася? Отож! А якщо не припиниш свої теревені, швидко помандруєш, я це тебе обіцяю, он туди, де вогонь і жупел пекельний. А саме у кварталі бабів брехливих, за язики свої над жаром підвішених, миттю тобі місце знайду! Правду кажи! (*Іншим тоном*). Запитуйте її, пане Сенковський.

Захисник. Скажіть, а Тарас Григорович і справді збирався з вами одружитися?

Ликера. А як же – збирався, звісно ж, збирався, паночку... (*Вибухає*). Так, так, збирався, йому господа плішину проїли, переконуючи, що я не пара йому, а він обов'язково на зло їм – хоча і гримав уже на мене, що нечисто ходжу – в пику господам зі мною б обвінчався. Уже всім своїм приятелям і благодійникам об'яву зробив і на наше весілля запросив. Це я, недоумок, Тараса Григоровича відшила, свого щастя сама позбулася. Не захотіла, дурепа, виходити за старого і хворого, коверзувала, що лисий, як коліно, що скупий і що п'є. Ох, не розуміла: вийди я за нього, такого старого і хворого, що за півроку і переставився, мені й грошенята його дістались би. А у Тараса Григоровича великі суми бували, він тільки

на село братові Варфоломію на побудову хати, нікому не потрібної, послав тисячу карбованців. Була б я йому законна дружина, все б мені залишилося: і гроші, і подарунки від українських панів – не дали б мені від голоду померти, дожила б свій вік баринею, не бралася б і за холодну воду. Ех, як допетрала, лікті собі обгризла, та пізно: помер уже, змушена була знову служити покоївкою, в наймах микатися, а посватався цирульник, – за нього й пішла.

Захисник. Дай собі спокій, бабо, запитань більше нема.

Обвинувач. Натомість я запитаю, з вашого дозволу. Чи робив тобі Шевченко нескромні пропозиції, коли ви вже заручились?

Захисник. Протестую!

Головуючий. Протест відхилено. Запитання вам зрозуміле, Яковлева?

Ликера. Авжеж – не вчора на світ народилася. Це про те, як женихався до мене.

Головуючий. Тож відповідай.

Усі прикинули, прислуховуються.

Ликера (*немов із жалем*). Ні, не просив у мене – і без спросу, як мої тодішні знайомці лакеї, не поривався юпки мені на голову закинуть – брехати не стану. Я

дівкою була заводна, моторна, туди мигну, сюди мигну, сама собі хазяйка. Поліз би – могла б і не відштовхнути. Особливо, коли б ще й під настрій попав. Хто знає... Але у нього суворо з ефтім було. Коли заручилися ми, Тарас Григорович забрав мене в моєї барині, я вже не працювала, тинялася тільки власною своєю квартирою (він для мене зняв), конфекти кушала, розбирала його подарунки, підганяла нові плаття, вчителя ще мені найняв (*зітхає*), молоденького студентика, але сам Тарас Григорович сидів у мене тільки до восьми вечора, а після – ні-ні! Говорив, що ми повинні берегти мою ампутацію, ось.

Сміх. Крики: «Ганьба!»

Головуючий (*гидливо*). Вільна! Федоре, та допоможи ти бабі зійти зі сцени, я сказав. Панове! Якщо немає інших пропозицій, починаймо змагання сторін за другим пунктом. Ваше слово, пане Обвинувачу.

Обвинувач. Федоре, пускай картинки.

Ликера (*не покидаючи сцени, відштовхує від себе Слугу; дивиться, як на екрані її портрет змінюють слайди ню, написаних Шевченком: «Сама з собою в своїй господі»,*

«Жінка в ліжку». Здивовано). Люде! Да шо ж ефто робиться? Ви шо ж – з ума посхóдили? Ну гостював інколи в моєї барині такий підтоптаний, нетверезий чолов'яга, клинці до мене підбивав, подаруночки носив, а як зажадала я, щоб завертав голоблі, тоді він змусив мене через моїх господ всі його даруночки повернути і спалив усе те моє добро. Хіба ж це він і був той великий поет, хеній українського народу? (Грім високо над сценою; Л и к е р а відмахується, хреститься. Продовжує свистячим шепотом). Я іноді міркую собі: а шо, коли жив тоді, в літа мої дівочі, ще один Шевченко і теж у Пітері, а пани помилилися, переплутали його з моїм немолодим нареченим? Боже, чого тільки пани про нього не наговорили років зо три тому, якраз перед війною з німцями, коли святкували сторічний юбулей того Шевченка, хенія, і мене запросили в при... як його? ... в прижидіум... Ой!

Громовий удар уже сильніший, різко мигає світло, валиться на сцену екран, темрява, і раптом у божевільно пульсуючих різнобарвних спалахах на місці Ликери виникає Зірка маскультури, що, вихляється, плигає і під музикальну какофонію викрикує:

Гей! Гей!
Віддай, все, що ти поїла,
Віддай сало, віддай свічки,
Віддай гречку, черевички!
Гей, гей!

О. Веніамін (*тонким голоском, намагаючись перекричати фінальні акорди, що їх видає гітарна група*). Да воскреснет Бог і да расточатся вразі його! Амінь.

Пародія на естрадну приму зникає, музика змовкає. Темрява.

Головуючий (*втомлено*). Боже мій, я ж попереджав. Ваше превосходительство, Андрію Олександровичу, прошу вас, візьміть командування на себе.

Куцинський. Слухаюсь. Слабосильна ремонтна командо, до бою! На сцену, бігом марш!

Проходом тяжко пошаркують п'ятеро літніх солдатів у польовій формі миколаївських часів. Передній, що має нашивку капрала на рукаві, несе тьмяну імітацію факела, всі інші з шанцевим інструментом (хто з сокирою, хто з лопатою, хто з кайлом), один горбатий, ще один кульгає.

Головуючий (*як і до того, втомлено*). Що ж, панове, перервемося. Все одно нічого не побачите, поки не підлатаємося. Ну, у буфет там сходіть.

Голос із залу. А там нектар закінчився, амброзія залишилась тільки поганенька... з душком.

Голоси із залу. Ганьба! Злодії! Хабарники!

Головуючий. Завісу!

Капрал (*передає факел солдатові, сам витягується і віддає честь*). Дозвольте доповісти! Так що завіса заклинившись.

Головуючий. Тоді світло увімкніть! Антракт.

Акт четвертий

Члени судового присутствія знову на своїх місцях. Декорації не змінилися, от тільки екран висить криво, претензійну золочену раму його поламано, а розірване навпіл зображення юної етуалі, що нахабно вилупилася на глядача чорними безсоромними очима («Жінка в ліжку»), нашвидкуруч, великими стібками, стягнуто чорним шнурком.

Головуючий. А швидко полагодили... Панове! Перш за все нам треба покінчити з розпустою. Залишилися тільки змагання сторін. Прошу вас, Фадею Венедиктовичу.

Обвинувач. Та що тут скажеш? Розпусний був чолов'яга. І взагалі то була особа двозначна, непевна – ви мене розумієте, канєшна? Я добре пам'ятаю Шевченку в молоді його роки: постать у нього була дивна, до контрабасу подібна, і кравцеві доводилося добре потрудитися, вати для підбивки плечей не пожалкувавши, щоб він виглядав хоч трошки по-чоловічому. Обличчя теж кругле, бабське якесь. А заговорить, ну точно голос малоросійської молодки, ви знаєте, панове,

цей тип – молодки чорномазої, тілесистої, ядрьної такої! А коли заматерів, так сам на баб накинувся. Причому, зверніть увагу, доми терпимості відвідував зовсім не для дослідження суспільної моралі, проститутток називав своєю родиною. У зрілому вже віці все йому молоденьких подавай – а це вже хоч і незначне, але збочення. Та подивіться, панове, на його ню – адже еротика так і пашіє! А ще була у нього завітна картинка, свого роду автопортрет на березі Аральського моря, так її прилюдно і показати сором. *(Дістає з кишені фотокопії форматом з поштову листівку, підзиває Слугу)*. Федоре, роздай-но суддям. Самому не дивитися – і гадки не май!

Слуга кульгає до судейського столу. Опинившись спиною до Обвинувача, коситься на верхнє фото, вилупляє очі і хреститься. Роздає відбитки учасникам засідання, робить кілька кроків у бік залу, потім, махнувши рукою, повертається.

Обвинувач. Ну, як воно вам, панове? А коли гастролював у нас цей негритянський трагик, Айра Олдрідж, так Шевченко став його найбільш палким прихильником і приятелем; мені розповідали, що після якогось спектаклю він прямо на людях повис в африканця на шиї і заходився

осипати поцілунками. А багаторічна дружба з іншим актором – із Щепкіним, і почуття знову найпалкіші! Тепер резюме: Шевченко повинний у розпусті! От, я бачу, наш отченька зі мною цілком згодний. Це ж правда, святий отче?

О. Веніамін (*мляво*). З одного боку, зрозуміти Шевченка можна, панове. Це таке середовище було. Молодь усе, по молодості літ, палка, художники, та ще через учнівську свою службу зобов'язані постійно до звабливого лицезрення жіночого оголеного тіла... (*Жандарми переморгуються і фиркають у кулаки. О. Веніамін це помічає і продовжує вже ображено, з деяким викликом*). Та й люди в Бога, звичайно, різні: одному Господь дарує холоднокров'я жаби, а другому – шалену гарячність цапа. Хороше, затишно і покійно першому, гірко, суєтно і срамно другому! Однак незрозуміла мені ця безстрашна сміливість у вивертанні себе навиворіт, незрозуміла і дивна! І ще прикро мені, слугі Господа нашого, за творіння Боже, що людина здатна бісівську силу своєї похоті (котру, коли по правді, мала б навіть і від себе ховати, щоб не піддаватися спокусі), виносити на люди, неначе пишаючись нею. Це гріх, панове. Це

вже не тільки самозваблення, це й зваблення інших, слабих духом овець небесного нашого Пастиря.

У партері шум, приглушена лайка (можна розчути: «Та не по ногах же, ти, уроде длінноволосий!»), і після деякої метушні на сцені виникає постать Вічного студента.

Вічний студент. Панове, послухати наших попів, особливо чорних, виникає враження, що живемо не в просвіщенному ХІХ столітті, а десь у середньовіччі. А щоб зрозуміти, в якій ми перебуваємо у глибокій жопі, то єсть, пардон, в провінції, нам з вами, панове, і попів не треба вислуховувати. Он у Парижі Огюст Роден представив громадськості відлितий ним пам'ятник Бальзаку, і всі там знали, що це він уже наприкінці роботи над композицією прикрив торс письменника плащем, а спочатку Бальзак у нього опирався на свій могутньо повсталий член... (*Свист, аплодисменти, викрики «Ганьба!» і «Слава!»*). Чуттєвість, прагнення в екстазі з'єднатися з протилежною статтю, великий Ерос – ось основа художньої, та й не тільки художньої творчості! Почитайте, що писав

Абеляр, поки бажав свою Елоїзу, поки щасливо з'єднувався з нею, і що – після того, як обскуранти його оскопили! Проте навіть коли просвіщенні французи в наші благословенні дев'яності роки ХІХ століття (*громовий розкат*) відвергли представлений великим Роденом монумент Бальзака, то що вже згадувати про вітчизняну глушину (*світло починає мигати*), де невинна, дитяча еротика Шеви...

Мигання світла, темрява, яскравий багатобарвний спалах. Знову темрява. Коли освітлення повертається на круги своя, на місці Вічного студента залишається тільки купка попелу. Слуга, кульгаючи, кидається до неї з віником і совком. Нахиляється над совком, витягує щось, конвульсивним рухом викидає в оркестрову яму і дмухає на пальці.

Дубельт. Що це було?

Слуга. Кокарда, із студентського кашкета. Так що обпікає, ваше превосходительство.

Головуючий. Пане Обвинувачу, чи будете ви завершувати свою промову?

Обвинувач. За мене отець Веніамін її майже договорив. Єдине хочу підкреслити, що безсоромна витівка спаленого у пекельному вогні студентика єсть свідоцтво згубного

впливу Шевченки на нашу молодь. У чому він і винен!

Головуючий. Пане Сенковський, прошу!

Захисник. Спростувати звинувачення Шевченки за пунктом «розпуста» доволі просто. Адже це абсурд, що звичайні пороки статевої поведінки сучасних освічених людей, за котрі ніхто ніколи не судився і не карався, звинуваченому інкримінуються як злочини. Помилуйте, за «Уложенієм о наказа́ніях» злочинами вважаються лише статеві збочення, звинувачення ж Шевченки в деяких з них необґрунтовані, бо основані або на пустих плітках, або на хибних умовиводах: наприклад, primo, серед солдатів зустрічаються мужеложці, secondo, Шевченко був відданий в солдати, ergo він мужеложець. Маячня і юридична, панове, неграмотність. Якщо свічку ви Шевченкові не тримали, то і звинувачувати його не маєте права. Звинувачення ж його в «недозволених розмовах», як висловлюються британці, з Олдріджем і старим Щепкиним безглузді подвійно. Гадаєте, став би Шевченко *на людях* обіймати та цілувати негра-актора, коли б і насправді мав з ним пікантні стосунки? Він виразив свій палкий захват грою Олдріджа – і тільки. І що ж, панове, у нас уже більше не визнають чолові-

чої дружби? А коли Шевченко так і помер богемою й холостяком, у тому не провина його, а біда. Я чув, що він ще до солдатчини своєї сватався в рідному селі до красуні-попівни, а батько її, багатий піп, не віддав. А коли повернувся, то кількакрат намагався одружитися з простою, але твердих моральних устоїв, селянською дівчиною. Вельми, скажу я вам, шляхетний і вельми розумний намір! Що ж йому – до Адольфінки накажете свататися або до дворянської надутої інститутки? Ось тикнувся до міщанки-покоївки, до цієї Лукерії, спіймався на юність її та на темперамент – ну, ви самі її тут спостерігали... Коли б не отямився останньої миті та обвінчався б з нею, то був би покараний так жорстоко, як жодний суд його б не покарав. І за що його було карати? Адже Шевченко у цьому пункті не винен.

У залі голоси: «Молодець!», «Ганьба!», «Слава Захисникові!».

Головуючий. Добре. Переходимо до пункту третього – і останнього. Безбожжя. Серйозне звинувачення, за вашою парафією, отече Веніаміне. Гм, ваше Превосходительство, пане генерал-лейтенанте, коли вже ви самовільно зайняли місце серед судових засідателів,

візьміть на себе клопіт, будь ласка – спробуйте розбудити отця-ієромонаха... (Дубельт, закусивши губу, трясє за плече о. Веніаміна). Ау, отче Веніаміне! Судимо безбожжя!

О. Веніамін (мотає головою, ошалівши від сну в незручній позі). Слухаю і повинуюся, вручаючи слабі мої сили десниці начальственного благорозположенія.

Бенкендорф (позіхаючи). А чи не можна прискорити перебіг процесу? Безбожжя не підлягає юрисдикції військового суду, дрів би нам не наламати. А втім, як бажаєте.

Головуючий. Ми всі втомилися, ваше сіятельство. Думається, пристойно буде скоротити обговорення, не жертвуючи глибиною богословською. Ваше вступне слово, пане Обвинувачу.

Обвинувач. Тут нічого теревені розводити. Атеїзм – річ модна у сучасному розбещеному суспільстві. Пушкін колись виготовив ганебну для його пам'яті «Гавриліаду», а Шевченко, заздрячи його скандальній славі – «Марію». В обох саморобних поемках відкидається догмат Непорочного Зачаття. Для висування звинувачення в безбожжі цього вповні достатньо, панове. Викликаю свідком пана Аскоченського, видавця газети «Домашня бесіда».

Слуга приводить, підштовхуючи, товстуна в гамівній сорочці, рукава в неї зав'язані, пересувається Аскоченський стрибками, в роті у нього кляп. Він в окулярах і дуже походить на Вічного студента, що раптом потовстів, тільки підстрижений коротко.

Головуючий. Господи мій Боже! Що це з вами приключилося, Вікторе Іпатійовичу?... Федоре, витягни в нього з рота кляп.

Аскоченський (*дико озирється; відхаркавшись і вгамувавши напад нудоти, волає*). Не піддамся вам, темнозрачним служителям сатани! Буду викривати вас аж до мученицької смерті моєї!

Головуючий. Заткни йому фонтан, Федоре! (*Роздратовано звертається до Дубельта, нахабно викликавши до суддівського столу ангела з голубими тороками та еполетами, щось йому незворушно втовкмачує*). Пане генерале, хоч ви не заважайте!

Дубельт (*притишено*). ...в архіві Третього відділення Власної Господньої Канцелярії, бовдуре. Одне крило тут, друге там! (*Голосно, із солодкою усмішкою*). А я зовсім і не заважаю, пане Головуючий, навпаки, намагаюся допомогти суду. Маємо юридичний казус. Ваш Обвинувач примудрився викликати

божевільного свідка. За хвилину-другу мені доставляють копію щоденника Аскоченського (наш свідок мав дурість його заповнювати з кінця тридцятих по середину п'ятдесятих років), і ви зможете з честю вийти з глухого кута.

Обвинувач (*ображено*). Хіба це я винуватий? Я ж упокоївся (*затуляє собі рота*), пардон, переселився сюди ще до смер... до переселення Шевченки. (*Віддалений гуркіт грому*). Простіть, заради Бога.

Дубельт (*грубо*). Ваші обмовки тепер уже не страшні, Фадею Венедиктовичу. Біда наша в іншому: ця ось єгипетська мумія мало того, що з'їхала з котушок, так ще надто довго прожила в жовтому домі... Зараз трусоне. Раджу за що-небудь триматися, панове.

Світлові і шумові ефекти, що вже описувалися. Нарешті, із темряви поруч з Аскоченським виринає Вічний студент. Без кашкета, волосся розтріпане, бокові кишені мундира порізані злодійською бритвою, скрізь дірки видно білу шовкову підкладку. П'яний, ледве тримається на ногах. Повертається до Аскоченського, відсахується, відплигує від нього, мало не заплутавшись у власних довгих ногах.

Вічний студент. Чур мене, чур! (*Озирається*). О, це знову ви, панове! Продов-

жуєте перемивати кісточки нещасному Шевченкові? А до речі, чи не бачили мого кашкетика? Гріш йому ціна, звісно, однак дорогий мені як пам'ять про одну про... про...

Обвинувач. Вас же спалило вогнем пекельним! (*Хреститься*).

Вічний студент. А ви забули, спостережливий пане Бул... Бул... Бул... (та диявол з вами!), ви зволили забути, що я Вічний студент? Ех, панове, я опинився в такій ді... ді...

Голос із залу (*дівочий, з надією*). ...В демократичній республіці?

Вічний студент. Ох, коли б... Ні, в такій ді... ді...

Голос із залу. ... В депресії?

Вічний студент. Ні, я ж говорю, в ді... ді... ді...

Голос із залу. ... В дерьмі?

Вічний студент. Вже тепліше... В д-дірі... В дірі я опинився, воістину, неначе у смердючій жопі. Мене викинуло до камери, набитої каторжними в ланцюгах. От де вже стояв руський дух, ось де Руссю пахло! А мова, мова яка! Я відразу дістав записника і свій улюблений срібний олівець, щоб доповнити словник Даля. (*Нишпорить по кишнях*). Чорт, нічого не можу знайти... Так вони мене хотіли опустити за те, що за ними записував. Незро-

зуміло тільки, куди – підвалу там начебто не було, одна земляна підлога... Тоді я їм почав читати вірші Некрасова і Шевченка, а вони навіть заплакали і пригостили мене горілкою. Ну, не те щоби справді пригостили, бо змусили за неї заплатити... Дивний звичай, у Сахарова «В сказаніях руського народу» такого немає... Ага, ось він де! (*Витягує записник*). Дивно: сторінки вирвано – для чого б це?... А ондечки їхній запис – вирішили зробити мені сюрприз... Жахливі каракулі! (*Хмикає*). Теж доповнення до Даля... Фу, горілка до горла підступає. Яку гидоту, одначе, змушений пити наш народ! Мерзенна сивуха, для міцності настояна на тютюні, їдкому камені та дурман-траві... Ой! (*Затиснувши рота, втікає*).

Дубельт (*по-батьківськи*). Ах, ця нинішня молодіж! (*По-діловому*). Панове, я отримав копію щоденника Аскоченського і щойно встиг продивитися. Місця є дивовижні та якраз часів київських, часів першого знайомства з Шевченкой. Ось полюбуйтеся: ополчається проти ченців-професорів Київської духовної академії, де тоді викладав, таврує їх як «чорних геніїв, представників закоренілого кві-є-ти-зму», називає «інквізиторами». Постів не визнає, над православними обрядами

знущається ... Чи потрібний вам такий свідок, пане Булгарин?

Обвинувач. Федоре, штовхай безумця втришиї! З вашого дозволу, пане Головуючий, викликаю свідком отця Григорія, митрополита новгородського, Санкт-Петербурзького, естляндського і фінляндського!

Відчиняється райська брама, і в супроводі описаних вище ефектів через зал дефілює і на сцену підіймається митрополит Григорій. Булгарин підїжджає до нього на фотелі, цілує руку і отримує благословення. Всіх інших членів судового присутствія о. Григорій благословляє оптом, при цьому його орлиний погляд чіпляється за Опудало.

О. Григорій (*шморгає носом, кривиться*). А що се ще за мерзота? І якою поганню хімічною тут тхне?

Головуючий. Це, ваше високопреосвященство, художник-академік Шевченко, коєго ми зараз судимо за звинуваченням у безбожжі. Опудало символізує відсутнього на місці звинуваченого, чому юридичні прецеденти відомі. А запах хімічний поширюється від плаща іноземного, на опудало накинутого, а названо той плащ за іменем англійського його винахідника Maskintosh. Точнісінько такий непромокальний гумо-

вий плащ за сто карбованців асигнаціями купив собі звинувачений на перші гроші, зароблені ним акварельними портретами.

О. Григорій (з повною впевненістю). Се діяння майбутнього безбожника! Благочестивий чоловік відніс би ці гроші до храму Божого і замовив би подячний молебень. Гума ж єсть винахід богопротивний, тому що Бог людині ніякої гуми не дав, тільки шкіру, коноплі, льон та інші натуральні матерії – от і ноги в гумових калошах пріють, а тіло під макінтошем мокріє. Та й навіщо православному християнинові макінтош? Коли ти багатий, тебе в кареті не промочить, а нужда куди пройти – над тобою прислужник парасоль потримає; коли малозаможний – сам з парасолькою походи, зовсім бідний – дерюжкою прикрійся, а немає дерюжки – теж не сумуй: адже дощ з Божої волі йде; отже, не розклеїшся. От так.

Обвинувач. Ваше високопреосвященство, чи можете ви, як архіпастир петербурзький, засвідчити безбожжя художника Шевченки, що мешкав у північній нашій столиці?

О. Григорій. Про Шевченку чув, погос іде всім православним нашим світом: затятий

бунтар і безбожник. За консисторською довідкою не говорив, не причащався. Дивно мені, що такий грішник відразу ж не опинився в геєні вогненній. Воістину, путі Господні невідомі!

Захисник (*дивлячись у сторону, стримує сміх*). Ваше високопреосвященство, чи звертались ви до санкт-петербурзького генерал-губернатора з проханням заборонити публікацію в «Синє отечества» картинок паризьких мод, на яких жіноче плаття було із тканини у хрестах?

О. Григорій. Так, я звертав на це неподобство увагу графа Ігнат'єва, бо знайшов тут украй непристойне зловживання священним знаменням хреста.

Захисник. А чи правда це, ваше високопреосвященство, що граф Павло Миколайович вам письмово відмовив, тонко над вами посміявшись, а тоді ще й переправив усе листування до Лондона, і Герцен надрукував його з дотепним коментарем у «Колоколє»?

О. Григорій. І у великих вельмож, сину мій, не знає правиця, що робить лівиця. Залишається смиренно сподіватися, що Господь врозумить його сіятельство і зупинить на краю безодні свободомислія, куди безсоромний бунтівник Герцен давно вже

звергнувся – і з гуркотом... (*Придивляється до Захисника, той відводить очі*). Щось я не бачу в тобі, сину мій, належної поштивості до ієрарха церковного. Чи ти часом не католик?

Захисник (*повільно*). А що, ваше високопреосвященство, бажалося б вам у Російській імперії разом із модними картинками заборонити й усіх іновірців? Можете не відповідати, я хочу запитати про інше. Чи відомо вам, що звинувачений Шевченко присвятив вашому переселенню на пажиті небесні комічний надгробний плач, де слідом за Герценом назвав вас «юпкоборцем»? Коли відомо, то чи вважаєте ви, що можете неупереджено судити про православ'я Шевченка?

О. Григорій. Ах ти, полячку, ах ти, прихований папісте! Свята православна церква у твоїй лживій неупередженості не має потреби, тому що споконвічно є упередженою: як батьки та діди вірували, на тому і стоїмо твердо. Це і є православ'я в найкоротшому виданні, панове. Попереджаю усіх (*пауза, зверхній погляд на жандармів*), і вас, служивіє, також, що днесь, нині же, справу цю не відкладаючи в довгу шухляду, доложу Вищій владі (*тикає в стелю перстом*) про сумнів-

ні та єретичні судові розправи, що в них ви тут, під сенію Божих крил, дозволяєте собі гратися!

Уходить зі сцени широкими кроками, голосно стукаючи підборами.

Захисник (*не охолонувши ще, жандармам*). І як воно вам, ваші превосходительства, опинитися в компанії вільнодумців і єретиків?

Перезирнувшись змовницьки, Бенкендорф і Дубельт з двох боків схиляються до о. Веніаміна, переконуються, що старий солодко спить.

Бенкендорф (*криво посміхнувшись*). Дурні вони, ці квасні патріоти. Росія без іновірців була б і не імперією зовсім: кого б усмиряла, кого б приручала, кого б привчала до свого візантійського православ'я і до своїх кислих щів? Де, нарешті, бідний дворянин-іноземець міг би робити кар'єру?

Дубельт. Істинна правда, ваше сиятельство. Я думаю навіть, що відділення православної церкви від держави було б природним продовженням політики Петра Великого, який цих чорних воронів добряче поскубав, і Катерини-матушки, що розорила

їхні гнізда. Жаль, що не всі гнізда мудра німкеня розорила. І жаль, що до їх каркання влада ще прислухається.

Куцинський шокований.

Головуючий. Пропоную припинити небезпечну розмову, панове – і без того вже наразилися на донос. Йосипе Івановичу, викликайте ваших свідків. Пане Обвинувачу, ви не проти?

Обвинувач тільки махає рукою.

Захисник. Панове, усі втомилися, пункт важкий, богословський. А між тим світська влада вже розв'язала це питання після арешту Шевченка під Києвом роки за два до його смерті. Так, може, спробуємо звернутися до прецеденту? А для того попросимо його превосходительство генерала Куцинського дати довідку про ту київську історію.

Головуючий. Чудова думка, Йосипе Івановичу. Чи маєте заперечення, ваше превосходительство?

Куцинський (киває, будить ліктем під бік о. Веніаміна, випростовується). Нема питань. У короткому екстракті справа виглядала таким чином. Шевченко, у

Петербурзі перебуваючи під суворим наглядом поліції, виклопотав собі дозвіл з'їздити на кілька місяців у рідні місця, в Україну, для поправки, як писав він у супліці, розладнаного здоров'я, а також для виконання живописних етюдів. Природно, з Третього відділення відправлено було до канцелярії київського цивільного генерал-губернатора генерала-лейтенанта Павла Івановича Гессе секретне розпорядження: встановити за піддоглядним художником особливе спостереження. Павло Іванович наказав спорудити відповідний циркуляр усім справникам губернаторства, щоб неухильно наглядали за небезпечним Шевченкой. Поступив сей циркуляр і в Богом забуте містечко Межиріч Черкаського повіту до тамтешнього недремного ока государева, до капітана-справника Кабашнікова. І, буває ж таке, водночас із циркуляром і піддоглядний художник на свою біду заявляється в Межиріч. Начальник повітової поліції розуміє справу по-своєму: коли художник Шевченко під суворим і таємним наглядом, значить, він злочинець, а коли злочинець, здерти з нього сам Бог велів...

О. Веніамін (*благаючим тоном*). Андрію Олександровичу, та що ж це ви собі дозволяєте...? Та ще в такому місці!

Куцинський (*насупившись*). Не поняв?!

О. Веніамін. Не поминайте ім'я Господнє всує! Що ви таке сказали: здерти хабар – хто звелів, га?

Куцинський. А справді... Ну, звиняюсь, панотче, я тільки для зв'язки слова. Справник і наказує: «Єжелі ти художник, так зніми з мене портрет в повний зріст і безпомильно!» Шевченко, природно, відмовляється – той його саджає під арешт до найближчої буцегарні, у Мошнах, здається, і починає розшук. На підбурення до бунту тари-бари Тараса Григоровича з селянами (завжди в шинку і на нетверезу голову) аж ніяк не тягнуть. Але пройшов поговор, що Шевченко в шинку об'являв, нібито наукою доведено: Богородиця була покритка, а Ісус Христос – байстрик...

О. Веніамін (*з гіркотою*). Як же так? А ще художник, чоловік розумний, освічений...

Куцинський. Що ж, поголоска така пройшла, от тільки селяни-співбесідники не підтвердили: відговорювалися, що самі були п'яні. Тоді, на щастя справника-розумника, з'явився в поліції місцевий панок, землемір. Він зустрівся з Тарасом Григоровичем на полюванні, влаштованому панками-

поляками, а почали, зрозуміло, з випивону на свіжому повітрі. Землемір заявився на полювання у фраку, і така світськість потішила приїжджого зі столиці, що вже встигнув відпочити на природі з легкою закускою. Почав він полячка підштрикувати, слово за слово, почав і над католицизмом посміюватися, над особливим обожнюванням у католиків Богородиці. Одним словом, осміяний панок звинувачення підтвердив. Наш справник-розумник строчить і відправляє громадянському генерал-губернаторові донесення, що ним затримано відставного рядового Тараса Григор'єва сина Шевченка, викритого в блюзнірстві та боговідступництві. Павло Іванович, не замислюючись, наказує доставити Шевченка під конвоєм до Києва.

Голос із залу. Ганьба! Кати!

Куцинський. Ось така петрушка. Між тим мої люди про цю історію мені у Вільно доносять. Я, часу не гаючи, скачу до Києва, залучаю до інтриги військового генерал-губернатора князя Васильчикова, і ми вже удвох починаємо давити на Гессе. Князь Іларіон Іларіонович пояснює йому, що, роздувши справу, він поставить себе

в незручне становище. Он вся Європа зачитується «Життям Ісуса» Штрауса, а ми людину з тими ж ідеями зібралися карати за боговідступництво. Відразу ж Герцен в «Колоколе» відшмагає нас і на всю Європу прославить, аж небо з макове зернятко здасться. А я говорю Гессе: «Ваше превосходительство! Зважте тверезо, за що конкретно арештовано Шевченка. За те, що полячка пустого подратував. І це, по-вашому, провина для руської людини?» Ну, переконав я Гессе, хоч він і упертий, як усякий німець. Гм, пробачте, ваше сіятельство.

Дубельт *(посміхається)*. Перехрестись, Андрію Олександровичу, де ти тут бачив німців? *(Підходить до Обвинувача і починає щось йому втолковувати)*.

Куцинський. Ага. Ну, звільнили Шевченка з-під сторожі, а князь Іларіон Іларіонович зробив йому ввічливу прочуханку: «У нас тут, пане художнику, поки що аж ніяк ще не Париж. Будьте ласкаві повернутися до Петербурга, а то знову натрапите на ідіота, не здатного оцінити ваші дотепні парадокси».

Обвинувач. Ваше превосходительство, так все ж таки – винуватий був Шевченко в блюзнірстві та віровідступництві чи ні?

Куцинський *(тяжко втупився в*

Булгарина). Ти, таргане недодавлений, мене допитувати здумав? Мене, начальника особливого Віленського жандармського округу?

Обвинувач (*швидко*). Запитання знімаю. (*Впіймавши погляд Дубельта*). Викликається міщанин міста Корсуня Варфоломій Шевченко, управитель маєтків князя Лопухіна в Канівському повіті.

Із залу підіймається Варфоломій Шевченко.

Обвинувач (*зверхньо*). Ти академіку Шевченке ким доводишся?

Варфоломій Шевченко (*с почуттям власної гідності*). Далекий родич я Тарасові Григоровичу, десята вода на киселі. Але йому подобалося називати мене братом. Може, тому, що ми з ним потоваришували, а з рідними братами йому було нудно. Боже, що це була за людина Тарас Григорович, справжній святий на грішній нашій землі! Для рідні та друга нічого не жалкував. Діти мої вчилися на його гроші, дочка моя Прися так навіть у пансіоні мадам Соар в Києві. А для мене все підшукував кращу роботу, ця його дратувала.

Обвинувач (з усмішечкою). Овва, в мадам Соар... Чи примічав ти, дядьку, за родичем своїм Тарасом Шевченкой прояви блюзнірства і боговідступництва?

Варфоломій Шевченко. Яке там ще блюзнірство і бого... бого... Не запам'ятав я, пане...

О. Веніамін. Боговідступництво... Найтяжчий гріх!

Варфоломій Шевченко. Не могло бути жодного боговідступництва, бо я ж сказав уже, що це святий був. Він міг зробитись таким славнозвісним проповідником, як отець Леванда, а в старі часи – апостолом Христовим. Коли б захотів, висвятився б на митрополита, не менше! Тарас Григорович так діяв на людей, що я, к приміру, коли б не жінка і четверо дітей, що виснуть на шиї, їсти просять... Так, я б усе кинув, аби бути завжди поруч з ним, допомагати, захищати од злих людей, затуляти од лиха.

Дубельт (показуючи папірці). А свідок наш, виявляється, бреше. Ось у мене копія його листа Шевченку, де він турбується, що про брата його названого погана слава пішла: він, мовляв, безбожник і ось-ось знову помандрує дальні царства змальовувати. Що, не писав такого, скажеш?

Варфоломій Шевченко. Писав, не відрікаюся. І просив Тараса Григоровича нашкрябати молитву якусь або оду (йому ж це раз плюнути!) та й надрюкувати в усіх журналах, щоб начальство відчепилося.

Голос із залу. Ганьба! Тупий невігласе!

Варфоломій Шевченко (*стинає плечима*). Ніби той панок не бачить, в якому світі живе... Тобто... Але ж він, Тарас Григорович, відповів мені, що про нього брешуть. Я, каже, тільки не фарисей, не ідолопоклонник, як оті християни – сіпаки і брехуни. А я братові своєму вірю і на тому тепер стою.

Захисник. Думаю, свідка можна відпустити. Давайте вже докінчувати, панове. Вечірня повірка от-от почнеться, а там і «Зорю» зіграють на тимпанах. Пожалуйте тоді на килим до начальника ангельського караулу... (*Варфоломію*). Ти йди, дядьку.

Варфоломій Шевченко кланяється суддям і спускається зі сцени.

Обвинувач. Та вже, панове, коли судимо ми, як цей мужик сказав, мало не апостола – нам тільки апостола залишилося викликати...

Апостол Павло (*під звуки особливо гучної гри на арфах і в особливо яскравих світових*

спалахах з'являється у правому проході). Я тут! (Енергійно підіймається на місце свідка). Так, це я, Саул з Тарса Кілікійського, на прізвисько Коротун, проповідник і вісник Слова Божого. Хоч у мене, як завжди, багато справ і на землі, і біля Господнього престолу (підіймає очі вгору), визнав я за обов'язок свій зазирнути до вас і наставити вас на путь істини. Ось уже другу годину, складаючи послання до вірних Південної Африки і водночас розбираючи тяжбу між вільновідпущениками благочестивого патриція Марка Юнія, у домі котрого я зараз гостем перебуваю, я одним вухом прислуховувався й до комедії вашого так званого суду.

Куцинський (голосним шепотом). Панотче, хто ефот чорнявенький? Прослухав я... Чи не дати йому окорот?

О. Веніамін (теж голосно шепоче). Коротун латиною – Paulus. Говорить, начебто він апостол Павло. А там хто його знає...

Апостол Павло. Справа Тарасія з Кирилівки здається мені не тільки простою, але й надуманою. Чи був він громадянином вашого Третього Рима? Був, бо став ним, як тільки вийшов із рабського стану. Як громадянин Рима, він має право бути судимим своїм імператором особисто, що й відбулося.

Тарасій з Кирилівки підкорився вироку, винесеному йому імператором, не намагався дезертирувати з легіону, в якому служив, і перебігти до іншого самодержця. Тож про яку державну зраду йдеться? (*Витримує паузу*). Так, так, невинний. Звинувачення ж його в розпусті просто смішне. Безперечно, найкраща доля – залишитися незайманим, і правильно поступає той, хто воліє одружитися, обираючи менше зло. Проте земний світ є брудним і підлим. Де ви бачили раба-незайманого? І хіба ваш звинувачений з настійливістю, гідною, можливо, кращого застосування, не намагався одружитися? Тарасій з Кирилівки спілкувався з гетерами низького ґатунку, а в прелюбодіяннях і в неприродних стосунках з чоловіками тільки підозрюється. О, знали б ви, на які дикі збочення і на яку розпусту доводилося мені натрапляти в деяких християнських громадах! І що ж – святість хрещення і щирість покаяння рятували й цих безумців! Коли ж Тарасій з Кирилівки согрішив тілом, це справа його сумління і синівства його стосовно Отця Нашого Небесного. Виправданий. (*Пауза*). Нарешті, про яке безбожжя мова? Де ви в цивілізованому світі бачили безбожників? Хіба що в Китаї. І нія-

кий Тарасій з Кирилівки не боговідступник. Від Ісуса Христа він не відступав і дух його святий в собі носить. *(Пауза)*. Невинен! *(Після паузи, понизивши голос)*. А ось про вас, улюблені мої, я б цього не сказав. Що ви сотворили з духовним і людяним Христовим ученням? Як примудрилися посадити собі на шию жерців з корпорації нероб, що зачинилися в побудованих вами для них фортецях? Підіймався на цей просценіум якийсь Григорій, так це ж центуріон, а не духовний голова громади! А ти, люб'язний чорноризець *(звертається до о. Веніаміна)*, чим ти займався в своїй фортеці на березі Борисфена, в одностатевому скупченні таких же дармоїдів? Постував – але чому б тобі не постувати в миру? Молився, скажеш, за мирських християн – але хіба не корисніше для них було б молитися самим?

О. Веніамін. Аз не... Я книги друкував! Мовчать! Ваше превосходительство, проженіть самозванця!

Могутній громовий розряд. Зі стелі сцени злітає зигзаг блискавиці – картонної, обклеєної алюмінієвою фольгою і ніби устромляється в підлогу біля стола судових засідателів.

Громовий голос. Не мечи бісеру, Павло!

Блискавка, немов устроєна в підлогу, залишається на місці та дрижить, а над сценою сам собою розгортається екран, на якому починають з'являтися слайди з графіки Шевченка: ню, арешт Пугачова, халтурні акварельні портрети, казарма, покарання шпіцрутенами, Шевченко голий на березі Аральського моря... Апостол Павло тихенько зникає в напівтемряві авансцени.

Головуючий (*неначе тільки що отямився*). Здається, дозасідалися. Ваш вердикт, панове... Пробачте. (*Дубельту*). Леонтію Васильовичу, Ваше превосходительство! Покірно прошу зайняти своє місце в залі.

Засідателі, згуртувавшись навколо о. Веніаміна, шепочуться.

Дубельт. А чи не можна...?

Головуючий. Не можна.

Дубельт (*покидаючи сцену, із кривою посмішкою*). Сподіваюся, що ви не помилилися у виборі союзників, пане Головуючий. Фавор у властителів і суддів (*показує вгору*) має неприємну особливість: однієї прекрасної миті він зникає, тоді як старанність і працелюбство завжди залишаються в честі.

Головуючий (*знизавши плечима*). Отже, ваш сукупний вердикт, панове. Хто його доповість? Ваше сіятельство?

Бенкендорф із достоїнством киває.

Головуючий. Отже, ваш вирок по першому пункту? Державна зрада.

Бенкендорф. Залишений у підозрі. Це означає, що при відкритті нових доказів звинуваченого можна буде знову притягти до відповідальності.

Головуючий. Вирок по другому пункту? Розпуста.

Бенкендорф. Залишений у підозрі. Особлива орініон... думка, внесена отцем Веніаміном: винуватий.

Головуючий. Ваш вердикт по третьому пункту? Кошунство і боговідступництво.

Бенкендорф. Залишений у підозрі. Особистий присуд отця Веніаміна: винуватий.

Голоси із залу. Ганьба! Царські кати! Опричники! Правильно! Вурдалак!

Головуючий. Набридли! Цить!

Голоси із залу разом змовкають. Всі члени судового присутствія і О п у д а л о залишаються недвижними, як у дитячій грі «Замри!». Кожного з них освітлює окремиий софіт, вириваючи з темряви. Г о л о в у ю ч и й, не кваплячись, спускається сходами зі своєї кафедри, супроводжений софітом; уже на підлозі сходить з котурнів, ставить на підлогу рупор, знімає і відкидає мантию та маску Зевса. Глядач пізнає Тараса Шевченка.

Він такий, як на київському фотопортреті 1858 року – елегантний, у білому костюмі, в начищених чоботах, носки яких виблискують з-під панталон. Обличчя його облагороджене і ніби ретушоване: це Шевченко, яким він сам себе уявляє.

Головуючий обходить, розглядаючи, завмерлих недвижно членів присутствія; коли він, покачавши головою, закінчує оглядати одного і направляється до наступного, софіт, що висвічував попереднього актора, гасне, і актор потихеньку покидає сцену, при цьому той, що грав Обвинувача, котить фотель-візок перед собою. Проходячи повз Опудала, Головуючий штовхає його на підлогу, посмертна маска падає йому під ноги. Байдуже дивиться на неї, встає на місце свідка. На екрані зупиняється слайд сепії «Казарма».

Головуючий. Боже мій, що за монстрів Ти викликав з моєї пам'яті, з моєї уяви? (*Вдивляється в зал*). Мене, як завжди, не розуміють. А я хотів сказати, що Господь створив у моїй уяві цих мерзенних монстрів, але ж існували (чи не так?) і живі люди, що носили їхні імена – чому ж ви гадаєте, панове, що ті були кращі?

Так, я здогадався, про що ви зараз подумали. Ви не помилилися. Цю жахливу православно-жандармську Валгаллу створено знов-таки мною. А ви чого очікуєте – що

покинете земну юдоль страждань, а там добрі ангели підхоплять вашу душеньку під руки? Ми отримуємо той потойбічний світ, який заслужили нашим земним життям, це ще давні греки добре розуміли. І ви помітили, напевно, до чого ляльковими здавалися мої судді на початку нашого фарсу, як легко було ляльководові смикати їх за мотузочки! І як вони ожили, як оговтались ближче до завіси, коли демократична говорильня завершилась і до них повернулося їх право судити та карати!

Ви, що живете в тупій ситості, переконані, що вхопили щастя за хвіст, ви, що зневажаєте тих, хто їздить на екіпажах, дешевших за ваші, або ходить пішки, ви, що смієтеся над тими, хто п'є інші напої з інших пляшок! Чому це ви так переконані, що життя ваше влаштувалося назавжди? Не читаєте мене, а коли і читаєте, то не хочете зрозуміти – гаразд, я звик, але чому не вірите тоді Євангелію? Адже і насправді ще стоїть сокира при корені, очікуючи на ваші голови, і земля кожної миті може розкритися у вас під ногами, щоб палахнуло із шпарин пекельне полум'я. Загавитесь, сподіваючись відсидітись у своїй теплій хаті, – і накинуть вам на шию петлю нові Карли Івановичі та Дубельти, тоді доведеться вам скласти руки

за спиною і брести, куди не хочеться вам. Немає ніяких радощів у минулому, а майбутнє може зрадити вас – тож намагайтеся зробити прекрасною ту коротку мить, у якій живете, а коли не вдається насолоджуватись нею, спробуйте прожити її хоча б по-людськи осмислено. Бо ж як умрете – не прийде до вас Ісус Христос, щоб воскресити, як друга свого Лазаря, хіба що хробаки прийдуть до вас. Не було і не буде більше таких друзів, це лише Лазареві пощастило.

Ні, я не відрікаюся від свого пророцтва:

І буде син і буде мати,
І будуть люде на землі.

Однак це ще не про вас. І не про мене.

Повертається спиною до залу й уходить, супроводжений софітом. На півшляху до куліс софіт гасне. Темрява на сцені. Завіса. Софіти блукають залом.

Лютий 2004 р., 2010 р.

Замість післямови

*Вперше надруковано: Мережинська Г. Шевченкіана Станіслава Росовецького: Художні стратегії інтерпретації образу митця // Станіслав Росовецький: In memorem. Колективна монографія / Науковий редактор О. В. Боронь, відповідальний редактор Ю. Б. Дядищева-Росовецька. Київ: НАН України; ФОП Саломатін Сергій Миколайович, 2023. С. 71–88. [Електронний ресурс]: https://rosovetskyi.com/stanislav-rosovetskyi_in-memorem/ (дата звернення: 12.07.2024).

Ганна Мережинська

**Шевченкіана Станіслава Росовецького:
Художні стратегії інтерпретації
образу митця**

Кінець ХХ – початок ХХІ століття – період глобальної кризи, що періодично виникає і яку долає культура, спричиняючи оновлення картини світу, концепції людини, їх інтерпретацій у мистецтві та науці, породжуючи специфічне перехідне мислення.

Однією з типологічних рис такого мислення є перегляд авторитетів та орієнтирів. Його результатом може бути падіння віджитого, «старого», або ж, навпаки, переосмислення найважливішого, що має відношення до культурного коду нації, зрештою, вироблення нового образу Себе, Іншого, майбутнього [Гундорова, 2013; Мережинська, 2021; Хренов, 2002]. В українській культурі процеси переосмислення орієнтирів проходять надзвичайно інтенсивно й оптимістично, стимульовані утвердженням національної ідентичності,

осягненням власного культурного коду й пасіонарності.

Важливими складовими цього коду стають фігури митців, і це знаменується появою численних новітніх наукових і художніх біографій, зверненням письменників до образів класиків. Формується широкий метакурс, стимульований, по-перше, потребою національного й культурного самовизначення, по-друге, притаманним саме перехідному мисленню розумінням митця як провідної фігури, творця нової картини світу (з актуалізацією відповідних архетипів пророка, вождя, обраного, перетвореного, а також маргінала, який стає лідером; мандрівника й відлюдника, що втілює пошук істини).

Тобто класики актуалізуються. Якщо звернутися до визначення Тамари Гундорової, то «реанімована» література зараз «присутня не в категорії ікон національного письменства, але в якості повноцінних актантів поточного літературного поля. <...> Саме тому упродовж 90-х років спостерігаємо послідовну переоцінку традиційного літературного канону з погляду наближення його сенсів до сучасності. На передній план виходить постмодерна гра з каноном класики» [Гундорова, 2013. С. 360].

У такому ракурсі надзвичайно актуальним і перспективним стає вивчення спектра стратегій інтерпретацій образу Шевченка, запропонованих Станіславом Росовецьким – видатним вченим і письменником-новатором, що органічно поєднав у своїх творах художнє й наукове, аналітичне мислення.

Як відомо, перу С. Росовецького належать фундаментальні наукові праці «Шевченко і фольклор» [Росовецький, 2015], «Шевченко. Сучасна біографія» [Росовецький, 2020]. Дослідник є співавтором «Шевченківської енциклопедії» [Шевченківська енциклопедія, 2012–2015]. І в той же час С. Росовецький написав низку художніх творів про національного генія.

Наукові праці й художні твори поєднує авторська позиція. По-перше, це утвердження надзвичайної актуальності фігури Шевченка саме для сьогодення як орієнтира національної самоідентифікації. По-друге, привабливість самої особистості (складної, «протеїстичної», за визначенням автора, артистичної) та неймовірної, майже фантастичної біографії (що, власне, і підштовхнуло С. Росовецького до створення не тільки наукової біографії, а й фантастичного роману). По-третє, дослідник у біографії доводить наявність у творчості генія

цілого ряду культурних тенденцій та новаторських перспектив, які в повній мірі актуалізувалися саме в кінці ХХ – перших десятиліттях ХХІ століття, це мультимедійність, гіпертекстуальність та інтерактивність. Дослідник і письменник переконаний у перспективності образу національного генія для майбутнього, його привабливості для нових поколінь, які сформувалися в специфічних культурних умовах.

Стимулом для написання творів стала зачарованість автора складністю фігури класика й відчуття необхідності пошуку нових інтерпретацій, потреби налаштувати діалог із сучасним читачем, зануреним у драматичні сумніви й пошуки перехідного часу. До кола новаторських та експериментальних художніх творів належать: трагіфарс «Шевченко під судом» [Росовецький, 2008. С. 79–154] (лауреат премії «Коронація слова»), лірична комедія «Київські мрії про Кобзаря 1859 року» [Росовецький, 2016. С. 89–148], фантастичний роман «Шевченко між світами» [Росовецький, 2022]. Показовим є сам вибір жанрів, що розкриває авторську інтенцію на нове бачення, саме на гру з каноном, на актуалізацію читача, провокацію, на апофатичне утвердження значущості фігури класика.

Метою розвідки є виокремлення й характеристика стратегій художньої інтерпретації образу Тараса Шевченка у творах Станіслава Росовецького, виявлення векторів новаторського пошуку й пов'язаних із цим стильових та жанрових особливостей, рис перехідного художнього мислення.

Матеріалом дослідження стали драми й роман, а також біографія Шевченка, яка поєднала особливості наукового й художнього мислення Станіслава Росовецького. Саме біографія містить авторську рефлексію власних наукових і художніх стратегій та пояснення стимулів творчої інтерпретації фігури Шевченка. «Шевченко. Сучасна біографія» являє собою яскравий приклад помежового жанру.

Саме в кризові часи такі жанри переживають розквіт, втілюючи тенденцію до синтезу різних форм і діалога різних мов культури, зокрема науки й художнього слова.

У творі поєднуються аналітичні настанови й романні прийоми. До перших належить висвітлення особистості, долі (зокрема «білих плям» біографії), творчої еволюції, новаторства митця з опорою на документальний матеріал. Це здійснюється в багатьох аспектах: виокремлення художнього коду творів, характеристики інтертекстуального поля, мі-

фологічного підґрунтя, особливостей художнього мислення та специфіки його реалізації в літературі й живописі. Акцентуються зв'язки з традиціями та виокремлюються вектори новаторського пошуку Шевченка. При цьому стратегіями автора стають: посилення діалога з читачем, висвітлення самого процесу наукового пошуку як розгадки інтелектуального ребуса, драматизація цього процесу. Думку підштовхує й драматизує діалог із сучасними дослідниками-новаторами (Г. Грабовичем, О. Боронем, П. Рогачем), дискусія із застарілими концепціями, із «народними шевченкознавцями» [Росовецький, 2020. С. 77] та з «паралельним шевченкознавством», яке «у порівнянні з науковим вельми романтичне, скажімо так, а якщо точніше, то міфологічне» [Росовецький, 2020. С. 25–26], і навіть з «підтасуванням» [Росовецький, 2020. С. 95]. Власне, кожний розділ праці завершується розкриттям вигадок і міфів про генія: «Читач має звикнути до того, що обов'язково знайдеться міфічний чи щонайменше домислений варіант інтерпретації реальної події в житті Шевченка» [Росовецький, 2020. С. 51]. Розвінчуються «перекази», «старі вигадки», «анекдоти» про Шевченка [Росовецький, 2020. С. 52]. Часто висвітлюється їх архетипічна основа

(наприклад, міф про визволителя, що повертається, про високе походження, про ознаки обраності тощо). Розглядається як «потужна хвиля народної міфотворчості» [Росовецький, 2020. С. 123], так і «авторські» легенди мемуаристів, вигадані з різних причин.

С. Росовецький таким чином занурюється в пам'ять культури про національного генія, досліджує гігантський гіпертекст. Увиразнюється одна з провідних стратегій дослідника і митця: зосередженість на інтерпретаціях фігури Шевченка, на конфлікті інтерпретацій. Зауважимо, що саме ця стратегія формує конфлікт у трагіфарсі «Шевченко під судом» і в ліричній комедії «Київські мрії про Кобзаря 1859 року».

Сам дослідник розширює інтерпретаційне поле, пропонуючи різні визначення національного генія, до якогось із них читач може пристати чи, навпаки, відштовхнутися. Ці визначення висвітлюють різні ракурси розгляду багатогранної фігури. Перший – соціальний – «маленька людина» у світі соціальної нерівності, яка може отримати «психологію забитого раба». Другий – архетипний. При цьому висвітлюються як риси, притаманні всім митцям («мрійник», «фантазер»: «<...> і що це, як не ранній прояв нестримної та байдужої до

умовностей фантазії, без якої не стати б йому ані поетом, ані художником?» [Росовецький, 2020. С. 23, 15], так і архетипи, актуалізовані саме перехідним мисленням («блукач», «мандрівник», «давній відлюдник», «першопроходець», «вільнодумець») [Росовецький, 2020. С. 23, 99, 131]. Третій план – екзистенціального та національного самовизначення, які обумовлюють долю та місію: поет виступає в «іпостасі українського опозиційного поета» [Росовецький, 2020. С. 131], «бере на себе роль національного пророка» [Росовецький, 2020. С. 133; див. також с. 139], «українського генія» [Росовецький, 2020. С. 131], «українського Овідія» [Росовецький, 2020. С. 161]. Наступний ракурс найбільш абстрагований і пов'язаний із біблійними орієнтирами. За твердженням дослідника, це найбільш яскраво проявилось у творі «Сон»: герой бере на себе роль, «сповнену обумовленого біблійною ж традицією внутрішнього трагізму. <...> Потім, непомітно передавши слово ліричному героєві, поет наділяє революціонера-«каторжного» атрибутами Ісуса Христа – вчинок з погляду православної доктрини богохульний» [Росовецький, 2020. С. 133–134]. Зауважимо, що в художніх творах «Шевченко під судом» і «Шевченко між світами» цей абстрагований

ракурс посилюється, акцентується, підживлюється бароковими традиціями.

У «Сучасній біографії» Станіслав Росовецький додатково драматизує конфлікт інтерпретацій, пропонуючи читачеві власні провокаційні визначення генія (наприклад, незвичний ракурс формує визначення «юний індивідуаліст»). Багато розділів праці отримують провокаційні назви, наприклад розділ 4 «Російський історичний живописець чи український поет?», розділ 6 «Митець, готовий примиритися з імперською дійсністю?». Таким чином актуалізується притаманна бароковій традиції (а слідом за нею і постмодернізму) апофатика, покликана утвердити авторську думку через заперечення й активізувати читача.

Цій же меті слугує й зіткнення різних можливих ракурсів бачення поета, їх провокаційне урівняння. Читач має сам пристати до певної інтерпретації та одночасно відчутти складність процесу визначення й досягнути багатогранність фігури геніальної людини. Прикладом можуть слугувати назви розділу 12 «Лисий дядько з бородою, поклонник красуні Агати, комічний актор, Кобзар Дармограй» і 10 «Бородань у чужому пальті під вітрилом».

Особливу увагу дослідник приділяє автоінтерпретаціям Шевченка, підкреслюючи їх різнобічний характер – від символічного до грайливого, провокативного. Матеріалом стають автопортрети, повість «Художник», що сублимує проблеми творчої особистості, листування й художні начерки з карикатурами на себе, зрештою, те, що дослідник вважає вигаданими анекдотами генія про себе. «Зате саме тоді він активно створював свій сміховий образ, заклавши початок серії анекдотів про себе, які мандрували Україною ще принаймні три чверті століття» [Росовецький, 2020. С. 159]. Станіслав Росовецький підкреслює карнавальний, ігровий характер багатьох автоінтерпретацій (митець зображує себе випивакою, ненажерою, любителем жінок). «Він із задоволенням посміюється над собою <...> Так, Михайло Бахтін відкрив самоосміяння як явище народної культури, але чи багато хто з нас здатен тепер висміяти себе самого?» [Росовецький, 2020. С. 445]. Станіслав Росовецький (на відміну від деяких сучасників генія й дослідників) ставиться до карикатурних автоінтерпретацій як до бурлескних вистав, змодельованих Шевченком, отже, їх неможливо інтерпретувати аналітично, а зміст і суть можна розгадати лише тоді, коли художньо при-

єднаєшся до запропонованої генієм гри. Так само й символічні автоінтерпретації найбільш адекватно розшифровуються в художньому ключі. В автопортреті до збірника «Три літа» вбачається натяк «на жанр збірки як книгу нового пророка» [Росовецький, 2020. С. 147], деталі розшифровуються як вказівки «на пророцький статус автора» [Росовецький, 2020. С. 148], «<...> в начерку Шевченка заарештували за його козацькі пророцтва і конвоюють. Таке ось виходить намальоване пророцтво щодо власної долі» [Росовецький, 2020]. Цей аспект стає певним мостом між аналітичним і художнім дискурсом «Сучасної біографії».

Художній епічний план «Сучасної біографії» пов'язаний із зображенням Шевченка як натури надзвичайно складної, «протеїстичної». До того ж біографія генія все ще має «білі плями», багато поетові приписується, деякі вчинки не мають однозначної мотивації. Отже, інтерпретувати великий пласт біографічного матеріалу, спираючись на документи і в аналітичному ключі, стає доволі важко. Тут активізується авторська художня уява, Росовецький під'єднується до гіпертексту інтерпретацій, що ґрунтуються на фантазії («Щоб спробувати прояснити справу, нам доведеться перейти від документів безперечних до за-

писів чуток» [Росовецький, 2020. С. 172]). При цьому обидва дискурси – науковий та художній – розрізняються за наявності їх ефективного творчого діалога.

Поштовх до появи художньої інтерпретації дає й сама фігура Шевченка. Розгадати тайну душі такої людини неможливо, лише базуючись на документах, особливо враховуючи підвищений артистизм генія, його схильність до гри, масок, містифікацій.

Авторською стратегією стає висвітлення складності, протиріч у характері Шевченка, акцентування контрастів. Таким чином автор біографії бореться зі спрощенням та «випрямленням» образу генія, які наявні в багатьох інтерпретаціях («Шевченко мінливий, як Протей, і це одна зі складових його чарівної людяності» [Росовецький, 2020. С. 445]). Зображується драматичне життя душі, сублімації поразок, болючі поступки обставинам. У такому ключі, приміром, інтерпретується згода ілюструвати книжки про полководців заради заробітку і звільнення рідних у Кирилівці. У такий спосіб інтерпретуються комічні ноти, знижені характеристики власного вчинку в щоденнику й листах. Як сублімація нещастя і негативна модель власної долі інтерпретується й образ митця в повісті «Художник».

Художня стратегія драматизації проявляється і в акцентуванні діалога й протиріч двох іпостасей Шевченка – поета і художника.

До авторських стратегій належить і необарокова театралізація. Її органічність пов'язана з авторським розумінням фігури Шевченка як підвищено артистичної. Геній змінює «маски», розігрує театралізовані сюжети. Набір цих масок різноманітний, тут і «маска благочестивого християнина, чи не святенника» [Росовецький, 2020. С. 194], «іконописний образ» [Росовецький, 2020. С. 196] у листах до Варвари Рєпніної, і бурлескний образ «мочеморди» [Росовецький, 2020. С. 117], і еротичні автокарикатури, і образ простого селянина, зрештою, карнавального гульвіси тощо. Акцентуються й моменти, коли геній виступає в ролі режисера деяких своїх життєвих сюжетів, наприклад у листуванні з романтично налаштованою Варварою Рєпніною. «Шевченко робить геніальний жест: він переводить платонічний роман із екзальтованою княжною з побутового плану в літературний» [Росовецький, 2020. С. 114].

С. Росовецький, створюючи образ Шевченка, намагається дійти широких художніх узагальнень. Вони поєднують декілька ракурсів.

Перший пов'язаний із метадискурсом «Сучасної біографії». Автор намагається створити образ митця, підкреслити типологічні риси творчої натури в цілому. Це «нестримне фантазування», театральність, зміна масок, певне втаємничення (О. Афанасьєв-Чужбинський називає Шевченка «людиною потаємною»), яке не дає можливості чітко розшифрувати характер генія («А взагалі ж, творча психологія – це «темна вода во облацех». Чи спроможні ми тепер встановити, що насправді вкидало Шевченка у відчай у ситуаціях, які описав Ф. Ткаченко <...>» [Росовецький, 2020. С. 87]). Усе це складає код творчої натури. Окреслюються реперні точки програми творчого мислення й поведінки. При цьому акцентуються й специфічні риси, наприклад «такий згубний для творчої людини недолік, як неповна здатність доведення початого до кінця» [Росовецький, 2020], «нетривале творче зусилля» [Росовецький, 2020. С. 88], тяжіння до малих форм. Акцентується й підкреслена самостійність поета, яка виключала учнівське слідування традиції та сформувала специфічний культурний код творів – «довірливу перейнятливність» [Росовецький, 2020. С. 111] тільки до українського фольклору й Біблії.

Інший ракурс узагальнення – екзистенціальний. Увагу акцентовано на моментах вибору, осмисленні власної місії та долі. Мотив вибору різних варіантів долі звучить і в трагіфарсі «Шевченко під судом», і у фантастичному романі «Шевченко між світами». У «Сучасній біографії» акцентуються такі його аспекти. Перший – «Суперечка між художником і письменником у бунтівній душі Шевченка» [Росовецький, 2020. С. 82] і вибір на користь другої іпостасі, саме він і зумовив найяскравіші здобутки генія. Другий – вибір між адаптацією до соціальних умов й опозицією, роллю селянського поета і долею бунтівника. У біографії та в трагіфарсі «Шевченко під судом» порівнюються долі Шевченка і Федора Сліпушкіна, двох поетів, що вийшли з кріпаків, були помічені царською родиною. Але «за зовнішньої подібності» долі митців контрастні – Шевченко став страждальцем, бунтарем і пророком, а Сліпушкін застиг у ролі ідеального вірно-підданого селянського поета і «кострубато» та «ідилічно», за словами автора, описував селянське життя на догоду владі. Третій аспект – вибір мови й культурних орієнтирів. У біографії, трагіфарсі та фантастичному романі змальовується спокуса увійти до російського культурного й літературного поля. Вибір на

користь офіційної кар'єри та російської мови загрожував поетові втратою власної ідентичності («Тим часом з'ясувалося, що Тарас зазнав поразки ще в одній царині, а саме як російськомовний поет» [Росовецький, 2020. С. 130]). В екзистенціальному плані увиразнюються цінності, які центрують складну, контрастну натуру генія. Серед них – свобода власного народу [Росовецький, 2020. С. 141].

Центральний ракурс художнього узагальнення – національне самовизначення митця, яке й зумовило місію та долю генія. Ракурс реалізується в описі реальної долі Шевченка, у його автоінтерпретаціях й одночасно абстрагується до традиційних міфологічних моделей, зокрема «міфа про дивний дар» і «легенди про прикликання співця». Ці міфологічні основи проглядають у творах Шевченка («Гайдамаки»), його автопортретах, у легендах і міфах про самого поета, зрештою, у політичних програмах сучасників, які намагалися використати образ поета для своїх цілей (розділ 18: «Класик у свинцевій труні як засіб національно-визвольної та ліберальної агітації: Петербург, Москва, Київ, Канів»).

Центральною стратегією ліричної драми «Київські мрії про Кобзаря 1859 року» є ак-

центрування інтерпретацій образу Шевченка, зображення конфлікту інтерпретацій, їх полівекторності, динаміки та консенсусу. В основі твору реальна подія – мандри Шевченка Україною після заслання. Але сам поет у п'єсі не з'являється, лишаючись позасценічним персонажем. Його образ складається з калейдоскопа вражень, спогадів, вимог до генія, уяви інших, міфів і легенд про Шевченка. Власне, автор формує гіпертекст інтерпретацій. При цьому, як і в «Сучасній біографії», Станіслав Росовецький налаштований доволі критично до багатьох «документальних» свідчень сучасників поета. За словами одного з персонажів (професора, що виступає під псевдонімом Лобода, його позиція є найближчою до авторської), «<...> років через сто, коли життя стане легке і прекрасне, вийде книжка спогадів про Тараса Григоровича. Ви уявляєте собі, друзі, скільки там буде солоденької брехні?» [Росовецький, 2016. С. 147].

Завдяки стереоскопічності зображення генія в інтерпретаціях образ Шевченка складається як «протеїстичний» (зауважимо, що такий погляд на складну особистість генія сформовано і в «Сучасній біографії», де й було дано таке визначення).

Цей міфологічний орієнтир проявляється на декількох рівнях твору: сюжетному, конфлікту, символічному.

На сюжетному рівні – це пошуки усіма героями неволимого Шевченка (слідкування за ним, мандри до місць його перебування, плани можливої погоні). Шевченка шукають і авторитетні ідеологи, і на початку легковажна студентська молодь, люди з різних соціальних верств. На кожному етапі динамічного сюжету розкривається нова іпостась образу генія у сприйнятті та інтерпретаціях персонажів.

На екзистенціальному та символічному рівнях – це пошуки кожним із персонажів Шевченка як знакового орієнтира. Персонажі намагаються розгадати сутність його натури («Невже вам не цікаво, що він за людина насправді <...>» [Росовецький, 2016. С. 137]). У сприйнятті персонажів геній постає дуже різним, виникає конфлікт інтерпретацій, який має зовнішній (дискусія) і внутрішній характер (невідповідність поведінки генія очікуванням). Модель Протея органічно вписується в загальний міфопоетичний контекст твору.

При цьому припускаємо, що вже в першій сцені п'єси автор дає критерій виокремлення справжнього й надуманого, оманливого

в інтерпретаціях, тобто ракурс, в якому стає явним справжнє обличчя Протея. Ключем стає народне світосприйняття, відображене у фольклорі (нагадаємо, що перу Станіслава Росовецького належить фундаментальне дослідження «Тарас Шевченко і фольклор»). Так, у першій сцені легковажна компанія київських студентів влаштовує пікнік на Байковій горі (як і інші городяни), і під час цього «симпозіону» веде «філософські» бесіди про примарність життя. Але ці «романтичні» міркування про «тупе безглуздя нашого життя» перериває народна пісня «Ти зійди, зійди, зіронько ти вечірняя», і всі до неї прислухаються та замовкають. Цей епізод має інтертекстуальне покликання на чехівського «Іонича», де пісня «Лучинушка» звучить після завершення читання штучного інтелігентського роману, і вона має в собі все те справжнє, що є в житті і чого не було в претензійному творі. В оповіданні Чехова описана зворотня еволюція, деградація героя. А в п'єсі, навпаки, молоді персонажі завдяки пошуку Шевченка еволюціонували, визначили свою високу екзистенцію. Цей епізод із піснею цікаво перевертається в середині твору. Там Шевченко напише пародію на псевдонародний твір, викриваючи його

фальшивість. В обох епізодах, як і в казкових та міфологічних орієнтирах образу «казкового богатиря» [Росовецький, 2016. С. 136], народне світосприйняття стає критерієм істинного, справжнього.

Конфлікт інтерпретацій формують такі визначення.

Обігруються міфи про Шевченка, породжені як інтерпретаторами, так і народною фантазією.

Серед них – міф про синівство. «Шевченко його, покійного государя імператора, таємний син <...> прийомний» [Росовецький, 2016. С. 106], – так міщанин Максик пояснює начебто особливе ставлення начальства до поета. У цьому ж ряду міф про те, що саме поет має змогу зруйнувати кріпацтво і «за це <...> свою голову <...> кладе на плаху» [Росовецький, 2016. С. 98].

Обігруються й чутки, породжені міфами, зокрема про особливі обставини появи Шевченка в Києві: жандарми з голими шаблями, чотири заряджені гармати, поет у кайданах, наляканий губернатор тощо.

Формується образ «казкового богатиря», який струсив кайдани і знов пішов у народ. Небезпечність героя для влади підкреслює-

ся й тим, що за ним по п'ятах слідує армія шпигунів і філерів. Вони, подібно до дрібних бісів, кривляються, крадуться, перестрибують з даху на дах, їх присутність весь час відчувають персонажі твору.

Руйнується міф і про те, що Шевченко був простим кобзарем, співцем пісень. Цьому образу протиставляється модель національного поета, що стоїть в одному ряду з іншими національними геніями, велетнями духу. До цього ж додається загальний контекст апокаліптичного міфа, сьогодення інтерпретується персонажами як час вирішальний, остаточної боротьби світлих і темних сил. У цьому контексті Шевченко або демонізується (персонажем Аскоченським), або ж сакралізується (це видно у фіналі ліричної драми й особливо у фіналах трагіфарсу і фантастичного роману). Персонаж Аскоченський переживає страшне розчарування: він вважав Шевченка майже «справжнім святим на нашій грішній землі» [Росовецький, 2016. С. 124], але той повів себе не за цією програмою, а проявив себе як «блазень»: «Тарас зрадив мене! Чи знаєте, за що він був арештований? За блюзнірство! Богородицю назвав "покриткою", от так!» [Росовецький, 2016. С. 127].

Зауважимо, що конфлікт інтерпретацій пов'язаний ще й з тим, що деякі персонажі привласнюють Шевченка, тобто вимагають, щоб жива людина відповідала їхнім вимогам і вже створеному в уяві образу (Аскоченський повторює: «Не той став Тарас, не той» [Росовецький, 2016. С. 123], «Ох, не той тепер мій Тарас» [Росовецький, 2016. С. 122]). Спроможність персонажа змінювати своє уявлення свідчить про перспективність внутрішнього росту, а відстоювання тільки своєї позиції – про закоснілість. Так, Аскоченський вважає Шевченка зрадником своєї програми і проголошує себе єдиним носієм доброчесності. А от Ольга (молоденька випускниця інституту шляхетних дівиць) мала б розчаруватися в Шевченкові, якого уявляла собі романтичним красенем, схожим на Байрона чи Кукольника. Але її пошуки закінчуються прозрінням істинної високої сутності генія й культурним та національним самовизначенням, тобто дорослішанням особистості.

Використовується й авторська стратегія вибудовування асоціативних рядів і контрастів. Наприклад, Шевченко як борець протиставлений поету Подолинському, який адаптувався до режиму, живе спокійно й ніким не

переслідується. Близькі автору персонажі, розвінчуючи міф про простого кобзаря, образ Шевченка поміщають у ряд національних геніїв. Серед них Пушкін, Лермонтов, Міцкевич, Гете, Гейне, Леонардо да Вінчі. При цьому фігура поета визнається більш значущою. Таке відкриття свідчить про еволюцію молодих персонажів. Зокрема, Ольга переживає таке осяяння: «Шевченко геніальний поет, і, якщо вдуматися, його творчий подвиг вищий, ніж у Пушкіна або Лермонтова <...> Пушкін, Лермонтов, Міцкевич – усі вони були дворяни і з дитинства плавали, як риба у воді, в атмосфері вищих розумових і художніх інтересів наших часів. А Шевченко є кріпосний селянин <...> і те, що дворянські генії всмоктали з молоком їх матерів, повинен був здобувати тяжкою духовною працею» [Росовецький, 2016. С. 134–135].

Деякі персонажі п'єси дають Шевченкові визначення, притаманні перехідному художньому мисленню. Найбільше смислове поле формує архетип юродивого, дивної людини.

«Юродивий», – так визначає Шевченка кріпачка Галинка (її прототип висвітлюється доволі прозоро – Ликера Полусмак). Вона не хоче визволення поневолених, оскільки при-

стосувалася до умов й експлуатує доброту своєї пані. Галинка втілює полюс повного нерозуміння сутності генія. У той же час схожі визначення дають і герої, які щиро намагаються зрозуміти Шевченка. Його називають «оригіналом», «дивакуватим», «диваком» [Росо-вецький, 2016. С. 138] і навіть у світлих спогадах про добро і щедрість поета дають такий коментар: «Старий, мабуть, збожеволів» [Росо-вецький, 2016. С. 142]. У межах перехідного мислення дивакуватість мислиться як перспективність, націленість на пошук, зміну орієнтирів і картини світу.

Саме ця ідея перспективи стає домінантною у фіналі твору, власне як і в «Сучасній біографії» (післямова наукової праці має заголовок «Чому ми ще полюбимо Шевченка?»). Центральні слова промовляє близький автору персонаж Лобода: «А я певен, мої юні друзі, що ми, українці, ще повстанемо з рабства. Якщо Шевченко зумів піднятися з колін і заспівати так, що його почули і росіяни, і поляки, і обов'язково ще почує вся освічена Європа... Якщо Шевченко на це вже спромігся, і невідомо, яких ще висот досягне, то й десятки мільйонів його одноплемінників, що живуть на величезному просторі наших лісів і степів,

ще примусять світ заговорити про себе» [Росовецький, 2016. С. 147–148].

Саме цю ідею перспективності втілюють і часові зрушення, гра з часом, коли у події 1859 року проривається сучасність. Цей прийом гри з часом простежуємо й у трагіфарсі «Шевченко під судом». У ліричній драмі це відображається у двох ремарках саме у фіналі. Як і в трагіфарсі, перебивка часів супроводжується громом, світлом, знаменуючи, начебто, розлом картини світу. У ліричній драмі після грози на паркані дачі Пашковської з'являється вивіска «Філіал державного музею Тараса Шевченка». А після заключних слів у стовпі яскравого світла руйнується будівля, а вивіска повисає на одному цвяху. Завдяки цьому прийому вирішується декілька завдань: демонструється єдність поля культури, проголошується актуальність фігури Шевченка для нових поколінь, здійснюється очуднення образу, проявляється критика і старих, і сучасних інтерпретацій, а це відкриває можливість нового осмислення фігури національного генія.

Письменник намагається пригасити патетику, зняти зайвий дидактичний пафос. Цьому сприяє вибір жанру – лірична драма – і ви-

користання низки прийомів, що створюють комічний ефект.

Ліризм забезпечують певні ракурси зображення. Приміром, Шевченка шукає молодь, яка жадає істини, ідеалу, вона сповнена високих почуттів (кохання) і навіть власних планів переробки життя. Крім того, найяскравіший образ Шевченка створено у фінальному, третьому акті. Пані Пашковська із світлою задумливістю розповідає про свого дивного постояльця, згадує його як людину добру, щедрю, сповнену любов'ю до людей і світу, вигадника й казкаря, якого обожнювали діти. До «дивака» тягнуться з повагою оточуючі й наче просвітлюються під його впливом.

Ліризм посилює й авторський київський текст. Київ зображується містом духовно теплим, із показовими орієнтирами (місце відпочинку городян – Байкова гора, темно-червона споруда університету, старовинні церкви, сади і в них будиночки). З точки зору негативного персонажа, столичного діяча Аскоченського, Київ – це тиха провінція. А в концепції автора – це саме та бунтівна периферія, яка переверне застарілий центр. Саме такий алгоритм відношень символічних локусів, на думку Ю. Лотмана, є одним із

механізмів оновлення культури. А у творі він відбиває перехідне мислення автора. Можливість такої інтерпретації підтверджує й мотив «Заповіту», саме цей твір обговорюється молодими персонажами.

Іншим способом зняття зайвого пафосу стає введення прийомів бурлеску (бійка жінок через ревності, карнавальна сцена на Байковій горі, образи Максика й Галинки, що нагадують хитрих слуг з комедії дель арте тощо) і пригодницького твору («підступний план» Вержбицького й Товмаченка розвіяти зачарування Ольги вигаданим романтичним образом поета, пошуки, погоні). Введення комічних сцен висвітлює традиції інтермедії, не шкодить, а сприяє засвоєнню авторської концепції. Авантюрний план обертається не розчаруванням, а прозрінням, сприяє екзистенціальному вибору молодих персонажів.

Твір демонструє інтенцію автора до пошуку адекватної форми зображення складної фігури національного генія та тенденцію до жанрового синтезу.

Цей вектор пошуку найяскравіше втілюється в п'єсі «Шевченко під судом», яка отримала авторське жанрове визначення трагіфарс, але несе чіткі ознаки метадраматичності, що

дає письменнику широку свободу для експерименту й оновлення драми. Розмірковуючи над природою явища метадрами та її поширенням в українській літературі саме на межі ХХ – ХХІ століть, Євген Васильєв зазначає: «<...> метадраматичність п'єси несе в собі жанротворчий потенціал. Вона передусім сприяє руйнації традиційного «чистого» жанру: адже, наприклад, світ полярних жанрових категорій – трагічного і комічного – завдяки метатеатральності позбавляється жанрової заданості та однозначності» [Васильєв, 2017. С. 192]. Як приклади наводяться твори «Уніформіст» Ярослава Верещака, «Гроші для Йонеско» Володимира Даниленка, «Маринований аристократ» Ірени Коваль. В усіх творах «дійові особи п'єси усвідомлюють себе <...> персонажами драматичного твору, що розігрується» [Васильєв, 2017. С. 187].

У п'єсі Станіслава Росовецького метадраматичність стає адекватною стратегією створення образу генія, оскільки висвітлює відповідні риси його натури: Шевченко (що зазначалося й у «Сучасній біографії») був схильний до театральності, акторства, зміни масок, вживання в певну роль, любив вистави, сам брав участь в аматорських постановках як актор, декоратор.

У п'єсі Шевченко виступає як саморефлектуючий метаперсонаж. За словами одного з недоброчливців, «безстрашна сміливість у вивертанні себе навиворіт, незрозуміла і дивна» [Росовецький, 2008. С. 135]. Поет розігрує суд над собою, залучаючи до дійства сучасників, нащадків і навіть (за бароковою традицією) вищі сили. На сцені фігурує опудало «підсудного», а сам Головуючий підвищено театралізований (котурни, маска Зевса, гучномовець). Він режисує це трагічне й фарсове дійство («Драгоманов. Це китайська комедія якась, а не суд»; «Апостол Павло. <...> я одним вухом прислухався до комедії вашого так званого суду» [Росовецький, 2008. С. 109, 150]). Деяким персонажам Головуючий здається підозрілою особою («Микола І. Послушай, я вєдь всьо время к тебе прісмаєтриваюсь. Зачєм ти напяліл трагіческую маску? Ти кто – актьорішка?» [Росовецький, 2008. С. 109]). Викликають сумніви повноваження Головуючого та його театральнорарсова манера поведінки.

«Голос із залу. Хто вас призначив судити Поета?!

Головуючий (*заводиться*). Хто, хто? Ей, ти, в пальто! <...> Той, Хто призначає, ось Хто (*вказує пальцем на стелю*)» [Росовецький, 2008. С. 82].

У фіналі маску буде знято, до глядачів звернеться сам поет із міркуваннями над долею батьківщини, нащадків, культури, власним самовизначенням.

Як і за життя, у театралізованому суді Шевченко звинувачується за трьома «статтями»: державна зрада, аморальність, безбожжя.

Як бачимо, інтенція до переосмислення й нового відкриття фігури Шевченка втілюється в мотиві суду, який містить декілька ракурсів. Серед них: історичний (засудження поета «самодержавною монаршою волею» [Росовецький, 2008. С. 86]), інтерпретаційний (враження, спогади сучасників, їх концепції образу), рефлексивний (самовизначення, автоінтерпретація митця, екзистенціальний вимір особистості), абстрагований (вищий суд над душею, обіграний у необароковому ключі). У традиціях апофатики, тобто від протилежного, «звинувачений» не просто виправдується, а й відкриває заново власну найвищу місію національного генія, пророка.

Крім того, сюжет судового дійства стає для автора приводом і можливістю обговорити низку серйозних питань. Зокрема, долі народу, що межує з сильним і агресивним сусідом, який виступає в ролі колонізатора, але пре-

тендує на роль цивілізатора і культуртрегера. Обвинувач (Фадей Булгарін), закидаючи Шевченкові державну зраду, виголошує таку провокаційну промову: «Вихідці з бідних і слабих народностей змушені або залишатися в рідному культурному середовищі, <...> або долучатися до культури нації-поневолювача» [Росовецький, 2008. С. 112]. І наводить як приклад Вальтера Скотта. Суд провокує також роздуми над роллю національної мови в культурному самовизначенні в цілому й самореалізації митця зокрема. Дискусії породжує й тема традицій української літератури.

Дія рухається завдяки конфлікту інтерпретацій. Численні концепції фігури Шевченка можна спробувати класифікувати.

Велику групу складають характеристики, що визначають фігуру митця як знакову в кризові часи, підкреслюється маргінальність, що переростає в лідерство, небезпечне для влади. Це й «віршотворець», що виступає в ролі бунтаря й очолює «товариство фантазерів і базік», і «блазень», «юродивий» [Росовецький, 2008. С. 96, 113, 114, 144]. Небезпечний бунтівник (у сприйнятті владних осіб) героїзується тими персонажами, що симпатизують Шевченку, й уводиться в історичний контекст.

Так, за словами Варвари Рєпніної, «він нагадував мені німецьких селян епохи Реформації, що йдуть з вилами на закованих у залізо рицарів» [Росовецький, 2008. С. 143]. Такий високий образ деякі сучасники намагаються знизити, десакралізувати, стверджуючи, що ніяким революціонером, буцімто, поет не був і прожив «життя видимо безцільно» (позиція персонажа Драгоманова).

Іншу групу складають інтерпретації, базовані на роздумах про своєрідність творчої особистості взагалі, на архетипах митця. Наприклад, Шевченко характеризується як одинокий геній, відлюдник, як кантівська річ у собі, як новий «Овідіус, який теж був засланий за вірші» [Росовецький, 2008. С. 128, 143, 91]. Наявне й протиставлення двох іпостасей – Поета, що виконує свою високу місію, і простої людини, «людини з усіма її недоліками». Такий ракурс знімає зайвий пафос. Цьому сприяє і введення гротескних персонажів, які не розглядали Шевченка як поета, а бачили в ньому тільки людину. Для веселих грішниць Адольфінки і мадам Гільде їх гість – «весела, легка натура», «добра людина». А для колишньої нареченої Ликери Полусмак Шевченко як поет не існував, вона бачила старого, хворого,

лисого й скупого чоловіка. Визнання чи не визнання високого статусу творчої особистості стає й характеризуючим моментом для дійових осіб. Протиставляється влада духовна, яку має над душами інших поет, і влада соціальна. Так, у сприйнятті персонажа Миколи І художники, письменники, архітектори, актори прирівнюються до «полотьорів» і характеризуються як «напівосвічена обслуга», яка повинна знати своє місце.

Інша група інтерпретацій пов'язана зі сферою сакрального. Деякими персонажами Шевченко демонізується, його звинувачують у сатанинській гордині, блюзнірстві. Інші дійові особи сакралізують поета, вважають, що він «наслідує хресний шлях Ісуса Христа», був «святою людиною», «справжнім святим на грішній нашій землі», «мало не апостолом» [Росовецький, 2008. С. 144, 149, 150].

У п'єсі широкої реалізації набула стратегія вибудови паралелей, порівнянь, яка використовувалася й у ліричній комедії, і в біографії поета. В інтерпретаціях персонажів Шевченко співвідноситься як з літературними образами, так і з іншими письменниками, акцентується подібність (з точки зору дійової особи) і контрастність. На наш погляд, пара-

лелі вибудовуються за такими принципами. Роль лідера, небезпечного для влади (персонаж Дубельт порівнює Шевченка з Герценом). Особливості й традиції української літератури, її оптимістичний пафос, комічний модус (персонаж Обвинувач поміщає Шевченка в один ряд із Гоголем, Грицьком Основ'яненком і одночасно з цього ряду його виводить через бунтарський дух і політичну спрямованість поезії). Вибудовується ряд письменників, які перейшли на російську мову, – Капніст, Кукольник, Гоголь, а Шевченко з цього ряду випав, здійснивши, за словами Обвинувача, фатальний поворот долі. Критерієм стає і селянське походження. Позиція і доля Шевченка контрастують з образом селянського поета Сліпушкіна, якого обласкала влада. Критерієм формування паралелей стає й внутрішня свобода митця («блюзнірські» поеми – у Пушкіна «Гавриліада», у Шевченка «Марія»). Підкреслюються й деякі конкретні особливості характеру. Так, Шевченка порівнюють із Руссо в ракурсі підвищеної саморефлексії, але, за словами персонажа Лазаревського, «Руссо в «Confession» не каюся, а Тарас Григорович був дуже засмучений своєю необов'язковістю, нещадно картав себе за слабкість» [Росовець-

кий, 2008. С. 129]. Висвітлюється й карнавальне начало, самоіронія: автокарикатура оголеного на березі Каспійського моря порівнюється із еротичними варіантами пам'ятника Бальзаку, створеними Огюстом Роденом.

Конфлікт інтерпретацій вінчає власне фінальне самовизначення поета, у свідомості й фантазії якого розігравалася дія суду. Домінантною інтенцією авторефлексії героя, на наш погляд, є перспективність, як і в фіналах «Сучасної біографії» та ліричної драми. Це проявляється у зверненні до сьогоденшнього молодого покоління зі свого роду проповіддю, в якій домінує ідея культурного й особистісного зростання, відбивається пророцтво подальшого поступу, зазначені сакральні орієнтири й звучать мотиви екзистенціального вибору та відповідальності.

Таким чином, у творах Станіслава Росовецького виокремлюється низка художніх стратегій інтерпретації образу Шевченка.

– Проводиться аналіз пам'яті культури про Шевченка. Створюється своєрідний гіпертекст. Увага концентрується на інтерпретаціях вже наявних і на можливих ракурсах зображення та варіантах долі (у фантастичному романі). При цьому використовуються прийоми драматизації та апофатики.

– Створення художнього образу базується на увиразненні протиріч, внутрішніх конфліктів, діалога і постасей художника і поета, акцентуванні «протейстичності» й артистизму генія, його схильності до зміни масок. Але цю багатогранність і контрастність систематизує єдиний доленосний екзистенціальний вибір поета.

– Іntenція до широкого художнього узагальнення; створення образу творчої особистості з типовими для митця в цілому типологічними рисами та індивідуальними особливостями; створення образу екзистенціальної людини і національного генія.

– Стратегія очуднення.

– Іntenція до метатеатральності творів, введення рефлектуючого метаперсонажа.

– Створення можливих світів, гра з часом, часові перебивки, що формують нові ракурси інтерпретації образу генія.

– Актуалізація барокових традицій, зокрема театральності; використання сюжетів суду над душею, діалога героя зі смертю, обігравання сакральних образів, акцентування контрастів.

Усі ці стратегії спрямовані на пошук нової художньої мови й переосмислення та оновлення образу національного генія.

Література

Васильєв Є. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації: монографія. Луцьк, ПВД «Твердиня», 2017. 532 с.

Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ: Грані-Т, 2013. 548 с.

Мережинська Г. Перехідне художнє мислення в літературі. Навчальний посібник. Частина 1. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. 119 с. Частина 2. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. 96 с.

Росовецький С. Київські мрії про Кобзаря 1859 року // П'єси про письменників / Післям. М. Шаповал. Київ: Вид-во «SELENA»: ФОП Росовецький-Гіндіч О. С., 2016. С. 89–148. [Електронний ресурс]: <https://rosovetskyi.com/pyesupro-smennukiv/> (дата звернення: 5.09.2023).

Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Київ: Дух і Літера, 2020. 472 с., 16 с. іл. (Серія «Постаті культури»). [Електронний ресурс]: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000026024> (дата звернення: 12.07.2024).

Росовецький С. Шевченко і фольклор / Видання друге, виправлене і доповнене. Київ: Критика, 2015. 480 с.

Росовецький С. Шевченко між світами. Біографо-фантастичний роман. Київ: Дух і Літера, 2022. 328 с.

Росовецький С. Шевченко під судом // Коронація слова. Збірка п'єс лауреатів конкурсу 2006 та

2007 років. Київ: Нора-друк, 2008. С. 79–154. Див. також: [Електронний ресурс]: <https://rosovetskyi.com/shevchenko-pidsudom/> (дата звернення: 5.09.2023).

Хренов Н. А. Культура в эпоху социального хаоса. Москва: Эдиториал УЗССБ, 2002. 448 с.

Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін. Т. 1: А–В. Київ, 2012. 744 с.; Т. 2: Г–З, 2012. 760 с.; Т. 3: І–Л, 2013. 888 с.; Т. 4: М–Па, 2013. 808 с.; Т. 5: Пе–С, 2015. 1040 с.; Т. 6: Т–Я, 2015. 1120 с. [Електронний ресурс]: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/pro-instytut/Shevchenko> (дата звернення 12.07.2024).

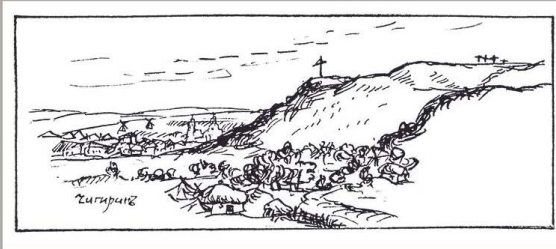

Графіка Станіслава Росовецького

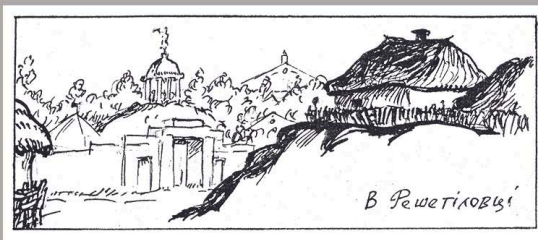

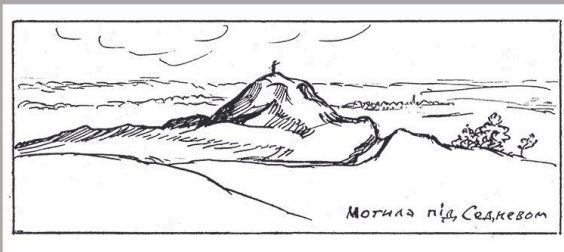

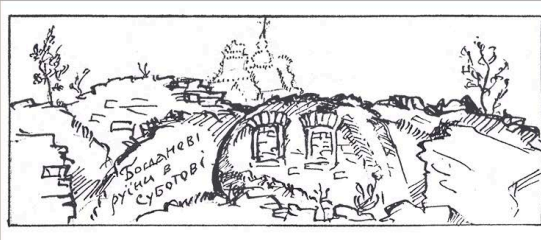
Хата Шевченка

В Петербурге

Мотилы під Седкевом

ЗМІСТ

Київські мрії про Кобзаря 1859 року <i>Лірична комедія в 3 актах</i>	3
Останнє Шевченкове колядування <i>Комедія в трьох картинах</i>	93
Шевченко під судом <i>Трагіфарс у чотирьох актах</i>	189
Замість післямови	
<i>Мережинська Г.</i> Шевченкіана Станіслава Росовецького: Художні стратегії інтерпретації образу МИТЦЯ	333
Графіка С. Росовецького	373

Літературно-художнє видання

Росовецький Станіслав Казимирович

ТРИ П'ЄСИ ПРО ШЕВЧЕНКА

Збірник

Редактор: *С. С. Росовецький*

Комп'ютерна верстка: *С. С. Росовецького*

Коректор: *Ю. Б. Дядищева-Росовецька*

Дизайн обкладинки: *С. С. Росовецький*

Літературне редагування «Київські мрії про Кобзря
1859 року» *Владислава Хоменка*

В оформленні використано графіку
С. К. Росовецького за мотивами Шевченкових
творів до видання: Дядищева-Росовецька Ю. Б.
Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка. Київ:
ВПЦ «Київський університет», 2001.

На авантитулі фотографія С. К. Росовецького
авторства С. М. Саломатіна

Підписано до друку 18.07.2024 р.
Друк офсетний.

Папір офсетний. Ум. др. арк. 26,13.
Формат 64 x 90 1/16.
Наклад 300 прим.

ФОП Саломатін Сергій Миколайович

Тел. +38 067 209 50 44

E-mail: salomat.in.sergii@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції

серія ДК №7496

дата видачі 27.10.2021 р.